Валеріян Поліщук

Рейд у Скандінавію

єрмілов

РУХ

ХАРКІВ

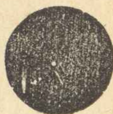
1931

ВАЛЕРІЯН ПОЛІЩУК

РЕЙД

У

СКАНДІНАВІЮ

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літопису Українського Друку", „Картковому репертуарі" та інших покажчиках Української Книжкової Палати

УКРПОЛІГРАФОБ'ЄДНАННЯ
1-ША ШКОЛА ФЗУ
ІМ. А. В БАГИНСЬКОГО

Укрголовліт 84. Зам. 50.
Тираж 3000

Харків, квітень
1931

*Другові й інспіраторові блискучих ідей та витівок — **Михайлові Панькову**—з подякою за початок і підтримку цього Скандінавського рейду.*

В. Поліщук

ПОЧИНАЮ

Авторові цих рядків довелось одвідати Скандінавські країни. Це була не довготривала, дослідницька мандрівка, — це був рейд у глибину ще маловідомих для нашого широкого читача людських масивів і клясових противенств. Побіжно я зачерпую трохи образів і думок ще й з тих країн, кудою пролягав мій шлях. Отже, до побачення на наступній сторінці, мій дорогий читачу.

СТОЛИЦЯ КОЛ. УКРАЇНСЬКОГО П'ЄМОНТУ

Околиці Львова

Легка паморозь лягла на опуклих опрацьованих горбах, що підкочуються під Львів. Густе вруно засівів і лужків, круті схили, а по них жовті клени і все це в легкому диханні димчастого ранку, що іноді по полях гонить легкі ватяні обривки туману. Зверху його торкає рожево-малинова сором'язливість сонця, яке ось тількищо десь зійшло за горою...

Через залізницю перескакують містки, особливо там, де потяг проходить виїмкою, якісь фабрики й майстерні попадаються обабіч залізниці. На горі старенький костьол чи каплічка, од якої тхне середньовіччям, папсько-католицькою експансією і задумливо-тяжким минулим... Знову жовті клени, берестки, голі вже ясени, липки, як виліплені з жовтого воску над рожевуватими горбками у ранковій сутіні... Все частіш будинки, зупинка на передмісті, далі височенні насипи, чудесні обвідні шляхи поміж веселими пагорками, де стільки городів і хаток, — а здалека навіть димарі фабричні... Нарешті потяг знову вскакує у місто і влітає під велетенські вокзальні конструктивні буди зі скла і криці... Грохочуть вагони і проразливо чмихають під скляно-залізну стелю паротяги. Стоп. Приїхали.

Невже польське місто?

Через тунель вихід до міста, столиці колишнього українського П'ємонту, до третьої столиці України — Львова, чудесного західнього нашого міста, яке покищо не подає зовні майже жадних ознак українськости. Ще року 1920 на вокзалі, на трамваях, на вулицях можна було бачити написи трьома мовами: німецькою, польською, українською — тепер ніде й літери української не побачите. Витравили, вишкребли, перемалювали своєю насильницькою зверхністю третю столицю України — і гадають, що все вже зроблено, що той «польський» острів серед густого галицького українського моря встоїть? Марні надії. Бо коли вилізти на копець Унії і зверху глянути на простори, що коливаються жовтими хвилями осінніх горбів аж за обрій, де розкидані по них білі купочки містечок і сіл — всюди чується сіроока наша Західня Україна, стиснута обставинами, але як пружина готова до чину кожної секунди. І нехай Львів бундючно пухириться позеленілими барокковими, мідяними банями католицьких костьолів та уніятських церков — не їм бути господарями серед цього моря напруженої праці, де однаково виснажується робітник українець, єврей та поляк.

Ось на підвокзальній площі. Могутній двірець так само позеленів своїми банями з кованої міді, оздоблений символічними скульптурами і латинськими написами. Рівні чисті бульвари одходять гарно брукованими сірими смугами. По тротуарах в ранковій свіжості цокають на працю робітники. Кожен несе довгасту циліндрову синьоемалеву посудину. В ній сніданок. Прокашлюють повні робочого люду старі трамваї. Багато вулиць перемощується. Ремонтується. На вулиці рідко де

почуєш українську мову. Навіть серед робітників — хоч їхні кадри поповнюються за рахунок не тільки міста, але й головно села.

Корінь жіночости загальної картини

Місто Львів цілком західнє. Воно чистіше, ніж Варшава, красиве, зручне. Незабутня картина, коли піднятись на Замкову гору, де копець Люблинської Унії. Хвилясті горби — на них біліють далеко міста і села; ліси обважнілими шматками лягли по схилах. Хвилясті горби таким коливким рельєфом лягають круг Львова (він осів гречаною сипкою кашею своїх будинків у долині), що вся картина в ясній блакиті може бути схарактеризована одним словом: жіночість. Жіночість характеру і зовнішня покора ляндшафту, за якою криється вікова боротьба із стихіями, що окружили ці горби. Може то вона наклала свою завзяту податливість, але й невтомну впертість одночасно, що як ґума намагається набрати своїх незмінних форм? І я не хотів би бути не джентлменом супроти жінок, але мушу визнати, що інтриґанство, навіть склочність і незгідливість особливо серед галицької трудової інтеліґенції слід було віднести... ну хоч би на рахунок жіночости оцих чудесних опуклих горбів, що хитрими лініями звиваються круг міста Львова і біжать аж до синіх гребенів Карпатських гір, що манячать у далині, коли глянути на південний захід із Замкової гори. Сам Львів темносірого тону з червоними черепичними дахами. Димлять на окраїнах фабрики, купчаться зеленомідяні баняки костьолів і жадної ознаки води, річки. Два малесенькі ставочки лише підкреслюють і доводять до гостроти суху безводну картину Львова. Східня й західня сто-

лиці наші без води, хоч техніка їх якось і виручає.

Трошки гадань і сентенцій

Серед жовтого парку і буро-червоних кущів дорога снує свої петлі уверх по узбочинах Замкової гори, аж поки не підходить до самого копця Унії, копця насипаного давно-давно руками запамороченого та прибитого населення. Тепер на цьому копці польський імперіялізм заклав фундамент якогось пам'ятника, що його «підірвали» під час львівських подій мабуть українські націоналісти. Хочеться вірити, що ці неладі і взаємні тяжкі демонстрації, де найбільше попадає бідному людові, нова Україна зуміє зліквідувати. Львівські українці вдома говорять швидкою шепелявою мовою. В українській книгарні я часом не міг зрозуміти, що саме запшипшикала до мене симпатична україночка, хоч фраза була побудована вірно, коли прислухатись. Сьгодні ж Львів на зовні робить враження цілком не українського міста. І може в цьому почасти провина і української частини населення, що на вулиці чи то з боязні, чи то по звичці, чи навіть просто з давно прищепленої психології, — не говорить українською мовою. Як прокляття тяжить над певною частиною львівського та й взагалі галицького українського населення іноді навіть підсвідома думка, що українська мова гірша, вульґарніша за мову польську і тому можна говорити по-українському більш демонстративно, аніж з почуття своєї гідности і культурної рівности. Ця думка, вихована польським панством, криється особливо серед українського міщанства, що наче вибачається за своє українське походження та мову. Ці риси я вловлював навіть тепер. Таємна думка: хоч наша мова й гірша, простецька,

алеж я од неї одмовитись не можу, бо такий родився — ця думка, не достойна людської гідности. може бути розшукана в головах і серцях багатьох звичайних галицьких міщан. Але цю психологію польський панський націоналізм в неменшій мірі прищепив і єврейському населенню. Тут теж немає своєї простої, упевненої гідности. І тому на вулицях Львова, де дуже багато євреїв — ви теж почуєте лише польську мову. Я єврейської мови за ввесь час перебування майже не чув. Вам досить вийти на майдан біля пам'ятника Міцкевіча, де прогулюється в суботу ввесь молодий єврейський Львів, щоб переконатися цього. Публіка зовні европеїзована, все в капелюшках. Основний тон тканин — сіро-зелений.

Клінічна дамська поза над головою генія

До речі, про пам'ятник Міцкевіча. Навіть моя велика любов до цього полменистого польського генія не могла відігнати всієї моєї відрази до його пам'ятника, що у Львові. Уявіть собі на постаменті кам'яний високий стовп, до якого трохи нижче ребер причеплена за бік бронзова жінка (Муза!), що пацалакає в повітрі ногами, одкинувши легеньку металеву туніку своїми темними клубами Коли ззаду подивитися між ці голі тяжкі чорні розчепірені ноги, то ця клінічна поза нічого крім огиди викликати не зможе. І от ця істота вигинається над постаттю Міцкевіча, який мов би приносить якусь сірчану жертву, що вдарило йому в ніс: Міцкевіч одкинувся і закрутив носом. Псевдоклясичні ходулі, доведені тут до карикатури. Вони викликають, замість пошани та героїчних думок, огиду до цілої доби буржуазної творчости, що отупіло порпалась у клясицизмі, не

розуміючи його конструктивних начал, а взяла лише зовнішню символіку та рабське копіювання голої природи. Над ним можна було б поміркувати і нашим неоклясикам. Рильський і Філіповіч видно вже встигли подумати і не без користи.

Львівська сучасна культура

В культурному відношенні Львів така глуха й безнадійна провінція, що мене огорнув сум. Зрозумілий провінціялізм українського Львова: в умовах гніту національного й економічного, навіть те, що робиться, треба визнати все ж за великі досягнення. Але в поляків, що мають стан посідання, певні матеріяльні ресурси й т. д. і т. ін., мати в центральному театрі паршиву провінціяльну оперету, де ставлять «Сільву» в такій божевільно-вбогій відсутності театральної культури — це одне може бути покажчиком того, як відстає Польща в галузі мистецького й культурного будівництва, а головне, що окупанти віддають «кресам» лише покидьки своєї і так відсталої культури, і коли б не американська «Золота гарячка» Чарлі Чапліна, що я її побачив у Львові з польськими написами, то я не знаю, де ще б шукати сучасної польської культури у Львові.

Старої культури поклади

Правда, старої культури у Львові порівнюючи досить багато, почавши хоча б із чудесної барокової архітектури і танцюристої скульптури манастиря Бернардинів.

Так само багато цінного і в українському національному музеї. Типовий сторож — «цілую руці», — старий і вірний древності, зустрічає вас унизу

доброго будинку, де зібране староукраїнське, переважно церковне малярство. Але які портрети, які українські Мадонни, які шедеври композиції, фарб і фактури ховаються в цьому музеї! Коли б я був бойчукістом, я мабуть тут же і вмер би од розриву серця. Для кожного маляра, що може конструктивно думати і сприймати малярство, як особливий механізм з ліній і фарб для зрушення емоцій — в цьому музеї непочатий скарб для дослідження законів побудови цих механізмів. Але, на превеликий жаль, львівські наші митці сюди чомусь і не заглядають, ба, навіть майже не знають, які мистецькі скарби є в них під боком.

Художник Новаківський

Тому мені дуже захотілось одвідати сучасного нашого маляра, правда старшого віку, О. Новаківського. Наш віцеконсул т. Григор'їв давно приятелює з Новаківським. І коли перші хвилі симпатії художника припали тов. Григор'єву, то після знайомства Новаківський так само прийняв і мене, як представника Нової Вільної України. Цей присадкуватий чоловік з могутньою бородою, в якій приємно відбивалась сивина мистецької мудрости, ввічливими рухами увів нас до своєї майстерні, що знаходилась у найбільшій кімнаті квартири, одведеної йому одною українською громадською, здається, музейною установою. Кажуть, що з деякого часу оця пак «жіночість» галицького характеру хоче вже «уплотнити» помешкання Новаківського, але той покищо відстоює себе. Маленькі допитливі чорні жучки очей у трохи косо прорізаних кліпах бігають допитливо і пронизливо. Висока грива немов од часу «передвижників», робить усю постать ще більше присадкуватою. Жваві молоді рухи і мо-

лодий, повний крови, колір обличчя. Ось він показує свої творіння, що обступають вас з усіх боків чи то в темнуватих кімнатах, чи то в світлій майстерні.

Основа творчости Новаківського

Художник одходить і наближається до своїх картин. Він вглядується і немов пізнає свої творіння, немов шукає в них того, про що забув чи може лиш снив про це.

— Ви дивіться, оце поема св. Юра. Я хотів розв'язати проблему тональности і тих старих образів, що живуть у релігії й історії нашого народу.

І, вглядуючись у малюнок собору, особливо в тіло хмар, ви бачите там, як бовванíють різні постаті, верхівці, лицарі, святі... Все це в натяках, що на них позначається лише наліт вечерового, денного чи ранкового сяйва. В такому оточенні кучерявою рівновагою стоїть собор св. Юра.

Звичайно, це ми бачили давно вже частково в Реріха й інших, але Новаківський сам, як самобутній, закинутий на далекий острів, геніяльний мандрівець, відкриває технічні істини, давно відомі з підручників. «Серце Ісусове» — теж близька темою і оформленням річ. Історично - релігійний символізм.

На моє запитання, чи стежить Новаківський за сучасним малярством Европи та України, він гордо відповідає:

— Я не стежу за тим, що робиться у світі,— лише даю те, що можу видобути з себе.

Звичайно, це велетенська боротьба за своє становлення, але проходити незалежно від світу ті шляхи, що їх пройшов може крихітку інакше світ і безперечно трохи раніш,— чи доцільно це? Чи не

краще, включившись у передню лаву світових митців, далі вириватись уперед і повести їх за собою?

Картина молодого Новаківського «Пробудження», де гола дівчина прокидається до життя, стоячи у формі розп'яття. Це зворушує. Добре і клясично намальована річ. Але це початок творчости Новаківського.

Друга частина його вже символічного періоду — це символіка квітів (дух краківської школи). Тут Новаківський простягає руку М. Жукові. В персоніфікованих квітах відбилася світова війна. Два табори квітів, кривавих, білих, колючі шпади шпажника — і над усім всевидяще око українського соняшника, що з біллю дивиться на цю картину кривавої сутички тонів і фарб — цієї бійки двох армій квітів.

Третя характеристична риса — символіка українських національних ознак, особливо в одягу, в обличчях. Українська мадонна, де, як і в картинах «Св. Юра», манячать силюети й натяки постатей, але обличчя мадонни—наша типова жінка, в українському вбранні (модель: покійна дружина художника).

Автобіографія у фарбах, символізм та імпресіонізм

Тут ми підходимо до другого основного каменя творчости Новаківського: його глибокої автобіографічности. Художник справді висловлює себе, сам він у центрі своїх творінь, його оточення, любі постаті він поширює до границь великих символів. Син художника — немов Юрій-побідоносець, дружина — мадонна, при чому композиційно вона, як дві краплі води, схожа на «Джіоконду» Леонарда да Вінчі. Новаківський виявляє себе як величезної сили еротичну постать, що ховається за сим-

волічними образами й натяками (тут варто згадати фройдизм). Почав Новаківський з европейського клясичного реалізму, приміром, картина «Діти», перейшов символізм в імпресіоністичній манірі малювання — символізм національно - історично-релігійний, де навіть портрет митрополита Шептицького виглядає, як біблійний Мойсей, іноді наближаючись до більш-менш реалістичних форм, як у картинах «Січові стрільці», «Три могили». Далі смуга символіки квітів і, нарешті, підійшов до надзвичайно складного синтетично-компіляційного періоду своєї творчости, де намагається крізь символічно-імпресіоністичну маніру подати зразки клясичної композиції. Сюди й треба віднести і картину «Моя муза», що повторює композицію Джіоконди, і останню велику роботу — «Леда», що є, так би мовити, українське перетворення «Леди» Мікель-Анджельо з Дрезденської ґалерії. Роботи дуже цікаві. Це, так би мовити, бажання подати світові сюжети в нашім трактуванні. Але найперше завдання, ми вважаємо,— знайти властиві нашому духові й добі композиційні форми й прийоми, а далі, звичайно, відповідні сюжетні відміни нашої доби. А епігонствувати за великими зразками, що в найповнішій силі вичерпала відповідна доба (Ренесанс для Новаківського) навряд чи варто? Адже велич великих художників полягає в тому, що вони найглибше зачерпували свою добу і передавали її вікам у відповідних цій неповторній добі формах, композиціях, постатях. Новаківський цього зараз не хоче робити і ми гадаємо, що на сьогодні він лишається цікавою постаттю самоборця, а не провідника й революціонера в малярстві.

Єдине, що він повнотою відбив — і це найцікавіший його період — це український імпресіонізм і символізм. Тут нашій майбутній столичній картинній ґалереї треба взяти у Новаківського не дві-три картинки, а влаштувати йому цілу залю, закупивши зараз ці картини і підтримавши, таким чином, нашого кращого художника.

Ще кілька портретних рисок

Новаківський прощався і передавав привіт на радянську Україну. Його присадкувата постать і міцні руки були ввесь час у рухові. На високому чолі, рожевому й гладенькому, здіймався відгомін зморщок од носа й очей, коли посміхався до нас, торкаючи своїми чорними жучками очей і немов обнюхуючи нас широкими ніздрями короткуватого й кряжистого носа. Штани, як і підходило до постаті, насовувалися на взуття: він швидко переступав ногами, поспішаючи засвітити електрику в темному, заставленому речами й обвішаному картинами коридорі. Надворі стояв прозорий жовтавий вечір, на тлі якого чорно кучерявилась архітектурна рівновага св. Юра.

Гімназія — в'язниця

Розшукуючи письменника, журналіста і вченого В. Щурата, я попав до гімназії монашок-василіянок. Замкнений з усіх боків будинок нагадував швидше старовинну фортецю, принаймні в'язницю, аніж школу. Чемна матушка монашка з чотками й відповідними чорними довгими тканинами з білими прикрасами відповіла поважно й охоче українською мовою з польським акцентом, що пан доктор пішов на нараду секції всіх українських газетярів, де він головує. Нарада в редакції газети «Діло». Приміщення цієї фашистівської редакції починається, здається, з експедиційної й перед-

платницької кімнати, звідки вийшла молода жінка допомогти мені повідомити В. Щурата про мій прихід. Може це була та сама дівчина, що її викинули з вікна озвірілі польські студенти, коли громили редакцію «Діла»?

В редакції газети «Діло»

І коли я зайшов до кімнати, де закінчувалося засідання, мене, як мені здалось, однаково привітно зустріли всі присутні. Тут, крім Щурата, був письменник Рудницький, здається Німців і ще один газетяр, прізвище якого я забув, бо він далі в розмові все намагався підковирнути мене своїми, не зовсім дипломатичними, запитаннями. Він навіть похвалився, що от, мовляв, у них в редакції є всі українські радянські газети, а у нас їхніх напевно немає. На це мені прийшлося зауважити, що дійсно львівських газет у нас на вулиці не продають, але наших у Львові теж ні. Проте, в наших редакціях і ми могли б дещо цікавого показати.

Балачка моя із львівськими газетярами зупинилась на суперечці про те, чи можна в школі викладати сучасне письменство. Тут усі мої опоненти, як один, стверджували напочатку, що в школі не треба давати сучасного письменства. Треба примушувати вивчати лише клясиків.

— Значить у школі відставати від життя? Адже ви, газетярі, читаєте й найгостріше відгукуєтеся на сучасну творчість.

— Так, але то ми, а то школярі, чи студенти.

— А яка особлива ріжниця між вами і студентами, що ви їх хочете залишити без сучасности? Адже молодь найбільше прагне включитись у дійсний потік життя і в цьому їй треба лише допомагати.

— Хай це робиться поза школою.

— А нащо школа, щоб гальмувати життьові процеси, чи щоб сприяти їм?

І тут, в суперечці, од консервативно-реакційного твердження, мої опоненти мусіли перейти, бодай на словах, до висновку, що треба паралельно проходити в школі сучасне із старим і навпаки, розглядаючи одне через призму другого.

— Найкраще зустрітись нам десь у кафе — в «Централці» і ще побалакати, — порадив хтось. Я сказав, що там можуть бути різноманітні люди з різних таборів.

— Звичайно, звичайно... Це в нас прийнято.

На цьому ми й розійшлися.

Переплетені хащі галицьких інтересів

Перебуваючи у Львові, я мав нагоду зустрітись випадково з редакцією «Вікон». Сам В. Бобинський був у від'їзді, але молодші письменники, а зокрема Тудор і Козланюк, дали мені кілька корисних порад про те, як поводитись у тих сплетених хащах літературних і особистих стосунків різних митців і літераторів Львова. Треба сказати, що громадські стосунки галицьких діячів так боляче переломлюються крізь особисту призму, що на цьому тлі, наприклад, мої стосунки з громадянином Болячкою були б майже за ідеально-громадські і ніяк не особисті. Х посварився з У, коли обидва працюють в одній громадській установі, чи партії, як негайно партія, установа для них летять шкереберть — і староукраїнський Перепенко з його сусідою Довгочхуном поведуть один проти одного запеклу інтриґу, ба навіть побігти до польської дефензиви і наговорити на

свого супротивника — іноді є діло не зовсім тяжкого морального ґатунку.

Клубок мудрих вужів

І от сплетіння інтересів цих різноманітних західніх Довгочхунів, їхній клубок і в'язь треба знати досконало кожному, хто захоче устромити свої стосунки в середину цього виткого й рухливого клубка громадських мудрих вужів, щоб вони тебе не виштовхнули так, як виштовхнули прямішого свого часу Франка чи теперішнього Яцкова. Пишу про Яцкова цілком свідомий того, що пишу. Адже на Яцкова напали і досі цькують за зраду українських націоналістичних інтересів якраз ті, хто сами пішли на вислугу до Пілсудського парляментського люпанару і навіть дефензиви. Звичайно, в різних групах галицької інтеліґенції і політиків різні норми й окреме фігурне плетиво тих особистих інтересів, але, щоб хоч трохи в них спробувати ворухнути свою цікавість, — треба їх вивчити хоч побіжно. Звичайно, ліва частина не входить у цей клубок мудрих вужів, що ковтають один одного з хвоста, не вміючи, чи навіть не хотячи один одного знищити. Ця молода, сучасна, ліва частина хоче цих вужів просто поглушити разом з їхнім ладом. Але покищо, як то кажуть, щоб з ворогом битись, треба ворога знати. Ото й наші письменники з «Вікон» добре бачать і той клубок мудрих вужів, і де чий гнучкий хвіст ув'язався з якимсь блискучим пузом, так само як і бачать східнє сяйво у вікна, що пригріває і дає змогу рухатися навіть вужам.

Хай пробачать мені читачі цю прозору алегоричність, якою в моїх випадках все ж найкраще говорити.

Письменники Тудор і Козланюк

Отже Козланюк і Тудор зустрілися мені кілька разів, і я міг увійти в тяжку й позитивну техніку їхньої творчої роботи та міг запитати, з ким зустрівшись, яким тоном говорити, про кого в таких випадках згадувати, а про кого ні.

Але мене все ж найбільше цікавила сама творча суть цих молодих і надійних письменників, що мають заступати і проти волі вужів уже заступають старих ветеранів західньоукраїнського письменства.

Степан Тудор. Соковиті сірі очі, великі й допитливі. Вони вдивляються у вас, як дві волошки, що вже нацвілись і поблякли, але, забризкані дощем, іще зберіґають свою живу силу. Лоб високий, від стиснутих сухих скронь поширюється вгору збільшеним прекрасної форми наростом, з-під якого дивляться ці блакитно-сірі, допитливі очі. Форма черепа Тудора мені нагадує типову Адамову голову з глибокими западинами очей, де плаває молода уперта думка в блакитно-сірих зіницях. Це найперше враження від худорлявого обличчя Тудора назавше врізується в пам'ять. Його рухи іноді захоплені, іноді рвучкі, але, головно, впевнені.

— Ви знаєте, ми ходимо ввесь час під загрозою. Нам ніколи вчитись. І через те саме ми не маємо права йти на будь-які угоди з правішими од нас.

— Алеж інакше ви не поведете певної частини кращих, що вагаються і можуть щиро переконатись.

Тоді вступає повільніший, трохи наче сором'язливий, але міцніший постаттю і вищий за Тудора, Козланюк.

— Їх треба перемогти ідейними ударами. Тільки зломлених, покорених можна брати в свої ряди.

Тоді Тудор, як більше експансивний, додає:

— Ваші умови втягнення в свою роботу нам не підходять. Не об'єднанням, а роз'єднанням і зберігаючи чистоту своєї ідеології, ми можемо сподіватися на перемогу.

— А чому не зробити так, не міняючи свого єства, не здаючи своїх позицій в засадах, чому б не створити собі попутників, що згодом частина з них стане однодумцями? Адже це справа тактики?..

— Ні, це в наших умовах не можливо.

— Вам видніше...

Передова фаланга новітніх

Письменник Тудор, що вміє так випукло малювати природу й постаті! Як глибоко врізується в пам'ять оповідання, де біло-жовтий місячний сніг, чорні дерева лісу з голубими тінями на іскристому тлі, жінка з дитиною і вовки, а над усім цим кружляє біда бідних людей і нелюдський страх.

Козланюк прекрасний новеліст, що вже відомий і на радянській Україні, як майстер галицьких образків. Коли згадати ще Цурковського й Бунду — поетів не зовсім далеких сусід «Вікон» з «Літературної газети», — то це може найбойовіші постаті лівої частини галицької новітньої літератури. Але яке сичання вужів піднімається на ту літературну молодь, куди до певної міри слід зарахувати й Бобинського! Бо це вони замінять Стефаника, Карманського й Крушельницького, не вважаючи на крики, протести й невизнавання. Дійсно їхнє життя неможливе. Їхня праця в умовах польського поліційно-шпигунського пресу — це героїзм і жертовність. З їхніх рядів то той, то інший попадає до в'язниці. Мені казали, що один хлопець надсилає талановиті новелі з Бриґідок, і вони сподіваються,

що коли він колись звільниться, то лави лівого фронту письменницького у Львові безперечно поповняться ще одною надійною силою.

Кожне слово, кожна інформація з Великої України для них — підтримка, що її сприймається із захопленням. Які протилежні ці суперечки наші про тактику і яка однодушність про зміну художніх форм у напрямку доби революції та індустріялізму.

Раптом погляд незнайомих очей

Взаємні теплі погляди сіро-блакитних і карих очей з моїми сіро-зеленими іноді можуть зупинитися мов би ми не знаємо один одного. Це буває в таких випадках, коли я, припустімо, йду з нашим віцеконсулом по бульвару, що його благословляють злотисто-жовті лапи каштанів. Один з письменників стоїть і розмовляє з якимсь зовсім незнайомим чоловіком, чи може навіть добродієм. Може там збоку гуляє ще десь чоловічок, якого письменник бачить своїми вразливими й допитливими очима, а я, проходячи, ще не можу його вловити. Письменник балакає з чоловіком, сонце світить до нього на тротуар з-між злотобурого листя каштанів, я йду з віцеконсулом поруч, зустрічаю холодні, байдужі, незнайомі очі письменника, що одвертається вбік, і сухорлява спина кам'яною неприхильністю одгороджує ті очі од мого погляду. Тоді я йду далі, дивлюся на оточення, на рух трамваїв, на негарних жінок і думаю стару істину: тяжко жити й робити поступ в оточенні шпигів і провокаторів

„Централка“

Кафе «Центральне» не відрізняється від усіх інших европейських каварень. Тут і музика і певний де-

мократизм. Вішалки і зручні м'які меблі, столи й столики. Як і слід сподіватись, каварня в центрі, тому туди зручно сходитись різним митцям, діячам, культурникам і просто людям, що мають вільну годину. За склянкою кави ви можете зробити діло, умовитися, поговорити, почитати, призначити побачення, написати. Крім того, певний буржуазний демократизм припускає, що представники різних угруповань того ж буржуазного суспільства можуть сходитись сюди і вступати в суперечку, чи єднатися, не втрачаючи своєї «чистоти». Коли це робиться в кафе, то це не є здача позицій, а навпаки обстоювання їх, «европейська культурність», що дозволяє двом редакціям монархічної і соціялістичної газети жити в одному приміщенні через стіну, з виходом до одного коридору і навіть обмінюватися коректами книжок за тиждень до виходу для рецензування. Мовляв, усе на користь буржуазному пануванню, а відтінки думки, суперечки—лише допомагають промацувати форму потрібного поводження і торговельної істини.

Хоч комуністи, звичайно, і не належать до цієї категорії будівничих буржуазного суспільства, але парляментарний лад показного демократизму припускає і для них існування в межах дозволених поліцією, під доглядом охранки, окутаних брехнею преси і т. д. і т. інш ,— все це ми й так добре знаємо, але повторяти не завадить. І коли б увесь капіталістичний світ міг тримати комуністів на положенні миші в лапах кота, що дозволяє собі з нею погратись, то відпускати, то знову ловити, то ми б, замість скаженого ляскання злих зубів у бік пролетаріяту й компартій, чули б на Заході задоволене муркотіння ситих котюг.

Але, щоб маскуватись краще в очах частини відсталого робітництва, — не тільки в парляментах

проституток, але й у кафе дозволяється сидіти поруч монархістам із комуністами, аби вони лише цього захотіли. Це буде нормально, це буде показником справжнього демократизму. І коли в кафе «Централ» прийшов я з радянським віцеконсулом, то ми могли вільно розмовляти за одним столом разом з редакторами «Діла», з представниками одного громадського видавництва. З нами були письменники з «Вікон», др. Щурат, Федь Федорців та інш.

Диспут за кавою в кафе

М. Рудницький був, як і за попередньої зустрічі, в стані активности, наступу. Він висловлювався категорично і навіть місцями різко.

— Я вважаю, що ви в «Аванґардівськім бюлетені» пишете, не знаючи мови, — і він учепився за вухо якомусь свідомому русизмові і поволік його на ґільйотину.

— Чому ви вживаєте слово — теза — пишете, — основні тези, а не даєте українського слова, наприклад, — «положення»? І далі, підтверджуючи свою думку упевненим поглядом темних очей, додав, що вживання чужоземних слів, не знаючи їх значення, як от у візитній картці В. Поліщука—«ecrivain» — це не є ознака культурности. І мені довелося переконувати, що ми більш-менш таки знаємо значення тих слів, що їх уживаємо, однак, не ручаємось за наших парикмахерів.

Щурат сидить собі в куточку канапи і подає зм'якшуючі репліки та потягує чорну каву. Інший люд бере ту чи іншу участь у балачках. Підсіли керівники одного видавництва, а за ними Федь Федорців. Познайомились. Бесіда зупинилась трохи на тому, що мова є процес, який одбирає, при-

єднує, висуває, одкидає слова, беручи їх із різних джерел, навіть од сусід. Що тут жахатись нема чого, а треба вітати, особливо коли йдуть у діло слова, утворені в народніх низах, навіть жарґонові, навіть слова діялектів («матірня говірка») і вдалі варваризми та новотвори.

Але ви побачили б, з яким запалом підтримував льозунґи виростання й збагачення мови Тудор! Він підводився за столом і, стоячи, починав сперечатись. Козланюк подавав репліки. Нарешті прокотилися з їхнього боку в бік Рудницького приблизно такі слова, що, мовляв, хоч і ви досить молоді віком, але по суті старички, відсталі. Підіймалося загострення, яке знову пом'якшував найстарший між нами тактовний і хитрий В. Щурат якоюсь сентенцією.

Далі ундовці дуже гостро заступилися за професора Якубського, що його теж ухопив за сірі місця «Бюлетень Аванґарду». Прийшлось доводити, що ми не проти Якубського, як компілятора й популяризатора, що вміє знівелювати гостру й велику чужу думку, але ми не вважаємо, що це великі досягнення, бо синтетичне мислення неприступне цьому вченому, а воно і є особливо цінне у вченого, критика та письменника. Але дійсно компілятори теж потрібні... і т. д. і т. ін.

Піжони з фотоапаратом

В той саме час за столиком, що був по той бік залі, біля вікна сіло якихось три піжони. Несподівано вони звідкись дістали фотоапарат, немов оглядаючи й обмірковуючи його здібності. Потім один, так наче б то й нехотя мимохіть, наставив апаратик у бік нашого стола. Як вам здається, чи дуже цікава вийшла з того фотографія для дефензиви? І по якій саме лінії її використають, чи не по тій, щоб колись пришпилити стосунки та балачку з письменником з радянської України та ще й у присутності віцеконсула? Чи може це зроблено просто для ґалерії фотопортретів?

Гаряча тема — холодна кава

І коли ця гра піжонів з фотоапаратом сталась, ми вже переходили на найгарячішу тему застольної бесіди, що залишила холодну каву на мармуровій дошці, перетворивши кальорії жару на запал диспутантів на тему: як саме присутні ставляться до молодої галицької літератури? Рудницький твердо заявив, що такої літератури в Галичині немає. Це йому було найлегше говорити, бо він сам автор кількох книжок художньої прози. Рудницького підтримали і додали, що хоч молодої літератури Галичина і не має, але врешті це не біда: досить для Галичини того нового, що твориться на Великій Україні. Коли б його тільки подавати галицьким читачам вчасно — то хватить.

— А як ви дивитесь на Стефаника, Кобилянську й інших?

— Ну, це ж творці вже мертві для сучасности. А ця молода галицька література, про яку ви згадуєте — «Вікна», «Літературна газета», — вони незрозумілі нікому. Їх для нас немає.

Прийшлося кинути назустріч такому твердженню інше, а саме, що ми на радянській Україні нічого незрозумілого не бачимо у писанні цих молодих творців, а бачимо, як вони поволі дійсно заступають місця старих, що замовкли. Вони набирають кваліфікації письменницької в жахливих умовах, під такими, як от у вас нападками й неґуванням.

Хтось єхидно вставив:

— Їх підтримує, здається, один Біґеляйзен...

— Ха - ха!.. Біґеляйзен!..

— Ви кажете, що ця літературна молодь — це занепад літератури? Ні, це дальший, може ще не зовсім сміливий, але дальший крок, дальший поступ. Це наростання нових сил, а не занепад.

Цей кордон не ділить, а ріже по живому

Коли вночі я сідав на поїзд, що із Львова мав односити мене далі, до Німеччини, я з насолодою, як на своє рідне, дивився на могутні конструкції вокзальних гарів, під якими задоволено чмихав застоялий, напоєний і накормлений поїзд, — і навіть кондуктор не побоявся на мій запит заговорити аж тепер українською мовою.

Якраз у той же вагон всіли композитор Барвінський і піяніст Бережницький, що їхали зі Львова до Києва й Харкова давати свої концерти, і ми дружньою сім'єю, не вважаючи на кордон, що ділив нашу землю, провели ніч у бесіді на теми будування нової культури, нового мистецтва та ділились практичними порадами.

ПРАДАВНЄ МІСТО ДУБНО

Ой поїхав мій миленький
До Дубна, до Дубна,
Купив мені каралики
За цілого рубля.
(З волинської пісні).

В обіймах романтичности

Хто не пригадує тих чудових хвилин мистецького піднесення, що їх дає Гоголь в «Осаді козаками міста Дубна»? Романтика старовинна й вогка, як барвистий мох, м'яким димком лягла на болотистих берегах річки Ікви, що зберегла ще й досі стару назву з-за високої заслони тисячоліть. І от на горбках, серед болот, трясовин, озер і річок та самої Ікви, що захрясли в комишах і як шелеставі й пружні ліси кланяються вітрові — серед цього краєвиду згромадилось історичне місто Дубно що одним боком своїм упирається в мури старовинної замкової кріпости, другим у високу Шибену гору. Скільки нашаровань осіло на ґрунті цих пагорків, де тепер біліють будинки й костьоли, але де найромантичнішими омшілими мурами й ковпаками снить козацькою старовиною велике замчисько. Зараз у ньому відбудовують якісь старовинні кілька поверхові будинки, зруйновані імперіялістич-

ною війною... У них перед війною був штаб якогось полку. Може тепер це буде в'язниця, може поліційна управа, а може й польська школа для... українського населення, що його, значить, не пустять до цієї школи... Але одно непорушно й певно дише од цих мурів: — одвічна боротьба з панством. Ось червонясті цеглини замкових мурів угрузають майже прямо в болотистий берег над річкою, а за річкою на десяток кілометрів — драговина, очерети, болота. Тут стратегічний пункт історії.

Ось замок робить заокруглення. Якась підземна брама, зараз заґратована, іде в темряву під ці мури. Зверху на мурах кущі, що звисають і стеляться, як сиза чуприна. Навесні на них бувають буряккові зірчасті цвіточки. Поміж кущами на мурах похитуються височенні акації. Вони зараз голо ледве ворушать осінніми вітами.

Сьогоднішнє життя

Під муром містечкові єврейські халупи — осідок бідноти, — примітивна олійниця, де чавкає і чмихає невеличкий дизель. Згорблений сивобородий еврей розташувався коло берега зі своїм колесом і крутить шворки. Йому допомагає хлопчина. Гуркотять через місток селянські підводи на ярмарок. Білі будинки (недалечко крейдяні гори, вапно) білі костьоли, що поперероблювані з колишніх манастирів. Не можна ж було мені не заскочити в це типове тисячолітнє повітове місто Волині, моє рідне повітове місто, де я засідав у земельному комітеті десять літ тому, ділячи панську землю, де зв'язано стільки спогадів з мого шкалярського життя.

Через самісіньке Дубно прорила була свої окопи імперіялістична війна. На горі Шибеній були цілі

технічні цементовані споруди зимових окопів, де можна було заблудити, як у лябіринтах, бо вони на кілька сажнів спускались у землю.

Ще в 1920 році було в центрі міста всього кілька незруйнованих невеличких хат. Місто являло собою гори грузів і битої цегли. І лише пооббивані білі мури манастиря червоніли своїми цегляними ранами - пробоями — слідами од снарядів.

Сьогодні, я бачу, місто знову піднялось як фенікс із попелу. Вулиці забудовані, є цілком нові будинки. Місто омолодилось, старовина пішла в грузи і лише церкви, костьоли та старовинна синагога уперто зберігають обличчя часів католицьких орденів, польсько-литовської держави і козацьких повстань, та ще вічний ринок, що його склепів не зачепила навіть тяжка артилерія.

Осінній ярмарок

На ринку товпиться люд. Осінь. Почаївські горшки, берестецькі чоботи і поліські кадовби. Осінь, засолка, податки, хліб, — значить народу на ярмарку повно. І серед цього коливкого моря селянських підвід, коней, дядьків і молодиць стоїть гомін чудесної волинської говірки, яку вивчала Леся Українка перед тим, як стати кращим українським стилістом. І тільки сют-тут поміж цим морем вправляють «чапечки» польської жандармської уніформи з «когутиками» над обкантованими металем козирками.

Ось один «канарек» («канарейка» — так звуть жандармів у Польщі) чогось уп'явся в дядькову підводу і волоче її, страшенно лаючись перекладними на польську мову матюками. Дядько з батіжком іде заступаючи перед ним і майже плачучи просить, що він чогось там не знав. Мої родичі

у формі таких самих дядьків виїхали побачити мене та використати заразом і ярмарок. З ними й моя рідна матуся, з якою вже десять літ ми не бачились: ми живемо на Україні, та одне від одного за кордоном.

І коли підвода, де сиділа мати, рушила вже назад у рідне моє село, мені не вірилось, що якась сила може розділити одну землю, одтявши матір од сина. Віз скакав по наново перемощеному брукові, і коні боязко поглядали на автобуси, що сполучають Дубно з Луцьким і Рівним. Ще перед війною тут їздили балагули. Мама, оглядаючись з воза, махала білою хусточкою і плакала сльозами одвічної материнської долі.

Захід був ніжний і блідо-рожевий, готуючись до вечора. В небі кружляв металічний військовий шуліка з біло-малиновими квадратами на крилах. Немов під його доглядом ярмарок розтікався у насторожені волинські села.

Нащадки балагул

Коли я брав візника назад до вокзалу, що лежить за п'ять кілометрів од міста, — мені довелося побачити ввесь цвіт волинських візників, спадкоємців колишніх балагул. Вони довжелезною процесією вишикувались коло артезіянської водонапорної башти і реготались, перегукувались та переходили од екіпажа до екіпажа в своїх довгих засмальцьованих кереях. Щось обмірковували.

Барвиста єврейська мова сипалась під веселий гуркіт сміху, ляскання по полах і цьвохкання батогів у повітрі. Хлопці, сміючись, пужалном поправляли шапки. Були й архаїчно-єврейські головні убори — круглі та низенькі, схожі на ярмулки, але з маленьким козирочком з тієї ж чорної матерії.

Пасажир, що захотів їхати на вокзал, прийшовся якраз до речі. Він був розкішною розвагою на цій веселій і бідацькій біржі, бо він торгувався, оглядав шкапини — прообраз Росінанти, дивився на допотопні ламані й перелатані фаетони та ходив од візника до візника. Але візники теж марно не гаяли часу. Вони захопленою кавалькадою обступили пасажира і, йдучи, співали йому, спокушали його дати $2^1/_2$ злотих за маршрут, але він давав лише $1^1/_2$. Нарешті боротьба зіп'ялась на 2 злотих. Тоді візники вирішили висміяти цього чудного панка, що торгується гірше від містечкового козолупа. Йому так було і сказано, щоб ударити на самолюбство і підбадьорити на здачу позицій. Вони може гадали, що то був бідний, але гонорний польський шляхтич. Регіт був, як на клюбній сцені,— розкотистий і навіть з підвизкуванням. Пасажир не здається. Тоді один згоджується везти за $1^1/_2$ злотих; пасажир сідає, поруч нього з другого боку з'являється веселий і зовсім несподіваний сторонній візник—теж як пасажир. Пасажир бачить явне глузування з себе — спокійно встає. Регіт. Пасажир каже:

— Сміється добре той, хто в таких обставинах має гроші.

Візники на хвилину затихають, але один визволяє:

— Ми й без грошей уміємо посміятись.

Коні понуро стоять. Візники табуном ходять од екіпажа до екіпажа, оточуючи пасажира, причому од гурту, порівнявшись із своїм екіпажем завше одділяється хазяїн, вистрибує на козли, шарпає віжки і запрохує сідати за 2, навіть за $1^1/_2$ злотих. Він може й дійсно хотів би поїхати, але його підводить сусід, що знов умощується поруч із пасажиром. Тоді пасажир кидає цю спра-

ву і йде до свого готелю, запропонувавши під'їхати туди тому, хто поїде за $1^1/_2$ злотих. І треба було бачити, який утворився мітинґ, який знявся галас, коли пасажир одійшов. Окремі візники зскакували на козли і хотіли вирушати. Їх стягали. Зскакували інші. Нарешті один, виділений, під'їхав і згодився таки везти 5 кілометрів за $1^1/_2$ злотих, тобто за 40 коп. Виявилося, що це був один з найбідніших міських візників, що ще сьогодні нічого не заробив. Він покірливо проклинав свою долю, але що ж зробити, ніде прикласти своїх сил, а щоб торгувати, треба мати капітал. Візників автобуси забивають.

— Ех, як бідноті жити, то краще в річку йти.

Він говорив зажурено доброю українською мовою, але з клясичним єврейським акцентом.

ЕСКІЗИ ВАРШАВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Не плякат, а правда

Вагон кур'єрського потяга до Варшави на три чверті зайняла воєнщина, зарозуміла, гонориста, не джентлменська і якась тупо польська офіцерська воєнщина. Між ними поважно монументилися два ксьондзи та купка цивільних типових волинських («псякрев») панів. І я, слово чести, аж ніяк не маю наміру давати плякатну картину єдности генерала, ксьондза і пана, але протокольно описую зміст вагона другої кляси кур'єрського потяга на Варшаву.

В цій атмосфері, сповненій військовими позументами, срібними нашивками і димом паршивого тютюну мені зовсім не усміхалось виявити своє чужоземне походження, особливо східнього напрямку, хоч моя батьківщина пробігала своїми волинськими полями якраз попід вікнами цього вагона. Цілу дорогу я слухав і мовчав і як до рідного посміхався до німця, що вертався з Радянського Союзу після якихось справ. Ми один одного цілком розуміли.

Враження од Варшави

Цілком европейське місто. Чудесне місто, яке можна полюбити. Фабрики, мости, вулиці, рух,

сила-силенна автомобілів — і чудова осінь у парку Лазєнкі, де в прозорі стави капають жовті воскові сльози кленів і каштанів, де юрби жирних коропів торкають мордами поверхню води й ці полеглі ескадрони жовтих посланців осени, торкають і далі ліниво пливуть в облицьованих каменем берегах, що з них заглядають у воду мармурові німфи чудесні, бездільні панянки. Зверху в небі турчить металевий шуліка з гніздами для бомб.

Вище Лазєнок — Бельведер, де мешкає вусатий пан, дуже знайомий нашим карикатуристам.

Пам'ятник декадансу

Недалечко й пам'ятник Шопенові — нова мистецька радість шляхетства польського. І вас одразу вражає скульптурний смак тих поляків, що на сьогодні дають художнє обличчя місту. Нервова, занепадницька скульптура, смикана постать, вигнуті в'ялі лінії, гісгерика символізму — правда чудесно використаного.

Пам'ятник являє собою зламане дерево з розвітреним позолоченим гіллям, а під ним сидить і слухає, піднявши руку для удару по невидимих клявішах, позеленілий, мідяний Шопен. Пам'ятник ув'язується з декадентської форми кривоовальним басейном, що робить із усієї композиції скульптора Шимановського чайну полоскалку, чи ще краще — декадентську попільничку з фігуркою збоку, в яку (попільничку) випадково налляли води. Я не сказав би, як Еренбурґ, що це сидить «зеленый идиот под сумасшедшим деревом» — більше того, мені навіть подобається і вражає ця вся річ, не вважаючи на всю свою несучасність, але мені показовим контрастом здалека гримить скульптура

пам'ятника Артемові, що у «Святих горах», роботи Кавалерідзе. Яка могутня конструкція кубів, та інших форм, що підкреслюють міць і показують нову добу скульптурних шукань на тлі соціяльних змін. А тут у Варшаві — одрижка скульптурного декадансу, занепад і в'ялість, немов Варшава і не місце поступу.

Апендикс парляментаризму

Недалечко Бельведера на кінці Уяздовських алей — парлямент — сейм і сенат. Коло сейму будуються нові готелі для послів, що архітектурою схожі на доми інвалідів. Вся ця музика польського парляментаризму існує, як апендикс міцної влади — отой пак «червеобразный отросток» на кінці сліпої кишки. Коли він починає «возпалятись» — його беруться вирізувати. Затихне — не займають. Ще раз запалиться — виріжуть. Вусатий пан, що з поштових марок заглядає в усі закутки Жечі Посполітої, той виріже, виріже й не квікне апендикс парляментаризму, а в готелях парляменту засядуть тоді дійсно інваліди поступу, замість тих, як пан каже, проституток.

Вивернута вулиця

Коли вийти з головного вокзалу, то на перехресті вулиці Маршалківської і Єрозалімської алеї — найголовніший вузол руху Варшави. Бачу — така картина. Розвернуте нутро вулиці — алеї, якісь цементування, тунелі прокладають у каньйонах з дощок, що на них натискають копці рудої глини, викопаної з-під ґрунту. Для пішоходів улаштовані перехідні містки. Авторух — лише через перешийок Маршалківської вулиці, обабіч якої, якось навскіс

по Єрозалімській алеї, тягнеться розворочене нутро глинистого ґрунту вулиці, в якому копошиться, шльопає, стукає й гуркотить робоча сила. Щось клепають, риштують, мулярують. То прокладають тунель для залізниці попід самісіньким містом, щоб зв'язати Головний вокзал із завіслянським вузлом, який лежить у передмісті Празі. За невеличким бар'єром із кількох дощок кипить напружена, але спокійна робота прокладання й устаткування нижче рівня вулиці якихось конструкцій. Вечір. Перехрестя вулиць плаває в рожевому сяйві електричних ліхтарів. Разками світляними біжать округлення рожевоплинного сяйва в напрямках вулиць і губляться ген-ген дрібними вогнистими крапками. На перехресті скаженіє й вихриться рух авт, фурґонів, мотоциклів, грузовиків, що гудуть, пікають, кавкають, квакають, трублять, деренчать, дзвонять — а головно — світять своїми банькатими очима ліхтарів — скажений потік руху автомашин і людей мільйонової столиці (990 тис. чол.) виврить і вирує тут у кам'яних берегах будинків і тротуарів, а коло самісінького автомашинового потоку, що аж черкає боками своїми невеличкий дощаний бар'єр, — вже йде інше життя: скупчене, розмірковане, розраховане за синіми плянами й циркулем перевірене.

Робітники і оточення

Зараз же за бар'єром у глинистому гнізді три робітники в робочій одежі щось заклепують, лютують, перевіряють. Вони не бачать, не чують, не знають того вихристого вирування, що двигтить за п вметра од них, за кількома прибитими нашвидку дошками. Коло них горить кілька електричних ламп у сітках на м'якому шнурку. В руці одного шумить,

здається, автоґенний спогрівний прилад. Він у синіх консервах-окулярах Другий щось постукує й перевіряє на синьому пляні. Третій підтягає якісь металічні частини. Для них праця і певні завдання — і наче не існує оточення, що скаженіє напруженим дихом урбанізму навкруги. Вони — робітники — самі, як кам'яні бики у вихрастому вирі стихій, яких не може захопити, зачебернути цей скажений рух. Вони в цій системі сами стають творцями і складовими чинниками урбанізму й індустріялізму, чіткого холодного й незмінного явища, що робить з людей під час праці найдосконаліші механізми, утворені геніяльною технікою природи.

Майдан на місці собору

Коли ви рушите в напрямку течії Вісли до Саксонського саду, то вашу увагу займе велика площа. Тут і міністерство закордонних справ і розкішні палаци. Ще року 1920 на цій площі стояв новий православний собор у чудесному російському цибулястому стилі, поставлений зажерливим царизмом на знак своєї непереможности — отут серед історичних палаців старої Польщі. Тепер на місці собору гладенька площа. Польський нацоналізм, а найгірше лютий католіцизм не міг і на секунду помиритися з існуванням собору. За одним махом два зайці вбито — залагоджено почуття образи, що чорносотенний російський уряд наніс полякам побудовою цього собору, а разом католицтво знищило навіть ознаки свого православного ворога. Коли б не цей другий момент, то справу зруйнування собору треба було б уважати за цілком звичайну, адже ми поскидали в Києві пам'ятники Миколі І, Олександрові ІІ тощо. Правда, коли б це робила не польська буржуазія, а пролетаріят, то напевно

з цього собору влаштували б музей, чи навіть поганий клюб, бо конструктовне призначення будинка на одне діло ніяк не могло б його переладнувати на інше. Тут знищення собору було знищенням історичного символу царського утиску, що нахабно і дратливо прийшов і став своїми попівськими цибулями в серці Польщі—знайте «разумейте, язици, и покоряйтеся, яко с нами бог». Тут то і був сенс дати богові по шапці. І надаремно Ґорький натякав уві одній статті на вандалізм зруйнування православного собору у Варшаві. Ґорький не захотів зрозуміти символіки історії, що найясніше випирає з усяких пам'ятників і пам'яток.

Не площа, а таверна

Коли од Саксонського саду рушити до Вісли, то попадаєте в Старе місто з кривими вузенькими вулицями, із середньовічними кварталами. Одна з площ цієї частини міста реставрує свої типові чотириповерхові будинки на два три вікна завшир-шки, будинки, що підпирають боками один одного. Їх розмальовують у тому стилі, в якому вони мали бути сотень чотири-п'ять літ тому. Зараз уже багато зроблено. Яскраві орнаменти зеленого, бурячкового, жовтого, блакитного й коричневого тонів прибрали стіни й вікна своїм веселим танком. Розмальовано й реставровано скульптурні частини. Ще й тепер висять на бльоках помости, де під керівництвом знавців старовини художники розмальовують стіни, надаючи майданові вигляду якоїсь величезної веселої таверни, що залишилась у спадщину з середньовіччя. І в старій і в новій частинах міста чимало будується нових будинків.

Єврейські квартали

Якраз у старому місті лежать квартали цілковито заселені євреями. Брудні, бідні вулиці, де однак шумить комерція. Плече в плече стискають вулиці свої будинки в криві квартали. Тут можна побачити типове історичне вбрання євреїв, затятих знавців Талмуду й Тори, що свій сіонізм та релігію юдейську зміцнюють, одштовхуючись од шовінізму й католицтва поляків. Кажуть, що з цих кварталів під час царських єврейських погромів утворювались цілі самозахисні кріпості, де зовні все було забито й зачинено, а з будинка в будинок пробивали в стінах ходи і ввесь квартал жив одним страшним життям загнаних, зацькованих і заляканих людей, що над ними навис жах погрому. Недивно, чому вся Варшава про царизм згадує з лютою ненавистю. Недивно, що, заговоривши російською мовою у Варшаві, можна нарватися навіть на неприємність.

І коли з цієї задушливої споминами частини Варшави авто вифукне вас на широкий, величезний і стрімкий міст Понятовського, то одразу ширяться легені й думки, бо ген димлять димарями величезні корпуси фабрик на Празі, де таке завзяте бунтарське польське робітництво. Воно провентилює свого часу ці задушливі старовинні квартали, оздобить місто новою конструктивною красою, що одріже апендикси разом з вусатими лікарями,—те робітництво, що з його лав виходять Варинські, й Ланцуцькі, те робітництво, що склало «Варшав'янку», одну з найстаріших барикадних пісень пролетаріяту.

Друга Польща

Є у Варшаві й інша, мистецька Польща, Польща прогресу. Є митці рідні нам, що простягають руки всесвітнього братерства через кордони з вишкіреними зубами зброї. Та нова Польща росте, маючи спільників серед таких людей, яких ми бачили за дощаним бар'єрчиком, за творчою роботою, спокійних, упертих, зв'язаних виробничими процесами у завзяті колективи. З ними вкупі і поет та революціонер Владислав Броневський.

Коли зайти до редакції «Вядомості літерацке», що міститься на другому поверсі звичайного будинку в звичайній житецькій квартирі, то побачите гори книг, навалених на столах, на підлозі і запаковані книжками по саме нікуди етажерки. Назустріч вам підніметься джентлмен, якими уміють бути культурні поляки. В нього міцна голова з розвиненою нижньою частиною, що утворює добре викований квадрат обличчя того пролетарського типу, яким наші художники малюють на плякатах непереможну міць робітника. Але це типове й симпатичне обличчя зм'якшене світлим тоном очей і волосся, посмішкою і тією невидимою витонченістю, що визначає завше доброго й глибокого митця.

— Броневскі.

— Поліщук.

Простягнуті руки стиснулись може в першому символі безпосереднього єднання української й польської пролетарських літератур. Він нахиляв чуточку голову вперед, мов для того, щоб краще прислухатись, і його низько стрижений їжак густим чатинником вставав над крутим лобом.

Чи він знає що про сучасну українську літературу? Майже нічого. Зате російську сучасну

літературу добре знає. Більш того, два товариші, його найближчі побратими на культурно-пролетарському фронті в Польщі: Станде — в Росії, Вандурський у Берліні, втекли од переслідування.

— А чи знаєте, тов. Броневський, що в наших журналах були й переклади з вас, і стаття з портретами вашої трійки?

— Ні, не знаю...

І далі пішла розмова про спосіб зближення, про мистецькі форми, що їх проповідує «Дзвігня», й форми, що конструктивно мають втілити індустріяльне життя, показуючи його крізь лінзу пролетарського світогляду.

Моє знання польської мови було не вище од його знання російської, і тому ми говорили кожен своєю, добре розуміючи один одного. Я слухав про те, що в польській літературі навіть ті письменники, що симпатизують культурі радянській, бояться одверто це визнати, щоб не попасти під нагінки й бойкот шовіністично-настроєної буржуазної публіки. Однак, в літературі пробиваються нотки скепсису щодо влади воєнщини. Такий роман Каден-Бандровського «Генерал Барч».

«Дзвігня» – по-нашому підойма, або важіль (рычаг)

А як працює «Дзвігня» — ваш журнал?

— № 6 сконфіскували нам. Виходимо із страшенними труднощами. Ось останній нумер.

Ви бачите типову книжку лівого напрямку вже з самого оформлення. Фотомонтаж. Уже сам зміст говорить за себе: елегія Броневського про смерть Варинського; стаття Ставара про лівого критика Бжозовського; заклик-поема до пролетаріяту французького, що її написав Бруно Ясенький, теж один з найвідоміших револю-

ційних поетів Польщі; далі вірш С т а н д е під назвою «Страйк»; стаття «Раціоналізація й організація праці» — С в е ж е в с ь к о г о й ін., матеріял з індустріяльними ілюстраціями — все це говорить само за себе, кого ми маємо в особі митців з групи «Дзвігня».

Поет Броневський

Який запальний і ліричний в своїх творах Броневський. З болем і найтеплішою лірикою він підходить до вашого серця і бере його в свій емоціяльний вир, розповідаючи про смерть молодого революціонера, якому всього двадцять літ:

«З казemата пустого й холодного
Треба буде недалечко й одходити,
Ще раз глянути в небо ласкаве,
Ще за себе оглянуться в юність.

Ось за хвилю надійдуть жандарми,
Поведуть без слів з каземату.
Треба вміть, як салдатові армії,
Йти спокійно під мур умирати.

Ах, умирати не буде тяжко,
Бо серце всього двадцятилітнє —
Воно, не зламане щоденними ударами,
Десять ударів, десять куль в собі вмістить.

Бо життя йде краще, новеє —
І жить варто і вмерти варто.
Треба голову нести, як прапор,
Груддю сяять, кулями розде†тою.

Треба вміти вмирати красиво,
У підведені люфи дивитись,
І підлота здивується й злякне,
Аж замовкне тріскотнява стрілів.

(*«На смерть революціонера»*).

Звичайно мій не зовсім римований переклад не може передати всієї музики цього віршу, що входить до книжки Броневського «Дими над містом», де оспівуються й піонери революції і громадянська війна, де соковитими образами природи поет малює свою людяність, свою ідейну жертовність для боротьби за перемогу гноблених...

«Все життя я зриваюся й падаю, мов на прив'язі в грудях вітер у мене і люто рвуть мене листопади чорними пальцями віття... Тільки в очах мряка й очі болять, тільки серце щораз б'ється частіше. Як блакитний огонь алькоголю розпливається в мені моє щастя»...

Так співає поет в атмосфері панування польської воєнщини. Підводиш погляд і на тебе дивляться добрі сірі очі з-під крутого лоба, що на ньому їжачиться чатинник волосся, рівно й низько обтятий зверху, і рука притискає звільна книжку, що лежить на столі.

Це він, Броневський, разом із своїми літературними побратимами Станде й Вандурським писали в альманахові «Три випали»: «Мусимо висловити те, чого інші люди варстату висловити не можуть. В запеклій бійці пролетаріяту з буржуазією стоїмо зорганізовані на лівому боці барикади»...

Пригадуєте, який був зміст вагона, що йшов на Варшаву. Серед тупого гонору й запеклого шовінізму воєнщини, шляхти й католицьких круків ви бачите, які підземно-суспільні сили прориваються наверх страйками, вибухами гнівних виступів і демонстрацій, коли поливають брук Варшави одвічним вогнем людської крови, як от Першого травня, і, нарешті, прориви крізь рогатки цензури творчости таких письменників, як Броневський. Це та друга Польща, з якою братер-

ство наше виростатиме практично й емоціонально, незалежно від найлютіших стосунків з панами-генералами.

Юрко Коцюбинський

Сьогодні наше посольство — кріпость в облозі погромників, що стріляють у наших послів.

Наше повпредство в оточенні наявної шпикови, під загрозою пострілів не тільки на вулиці, а й у приймальній залі. Тому так довго допитує портьє, хто прийшов, чого саме, до кого, звідки й т. ін. Бо сьогодні російський чорносотенець — Войцеховський, що стріляв у торгпреда Лізарьова, на суді повідомляє, що він мав стріляти в радника посольства, в нашого Коцюбинського, одного з командувачів радянських військових сил під час Українського Народнього Секретаріяту—сина письменника Михайла Коцюбинського.

Вас привітно, трохи стримано, зустрічає висока людина з темною східньою бородою. Холодна привітність — це така небувала риса для українців, отих пак репаних, соковитих кавунів недавнього минулого, де вже коли привітність, то така, немов на кону провінціяльного малоросійського театру.

Уважність до гостя, не афішоване бажання допомогти, а просто діловита участь в ситуації людини, що в силу певних обставин заходить і в його сферу, — це риса поводження Коцюбинського. Точність на слово й діло, точність на час — ах яка то золота риса для сучасника.

— Як могла виховатись така людина наших часів, уперта в своїх переконаннях, громадянин з трохи універсальним знанням?

— Життя кидало на всі боки.

— Алеж ви маєте покликання якесь?

— Статистика, але спеціяльність...

— Яка спеціяльність, кажете?..

— Аґроном, а працював у військовій галузі...

— Значить життя вас зробило...

— Дипломатом, — каже Юрій Коцюбинський, посміхаючись спокійною, повільною і зрівноваженою посмішкою, залишивши авторові цих рядків лише повторити: — дипломатом.

ЧЕТВЕРТА СТОЛИЦЯ СВІТУ

Як змінилося місто

Вировий рух коло головного вокзалу мільйонової столиці Польщі за 12 годин зміняється на громохке двигтіння пульсуючого руху четвертої столиці світу — Берліну. Він гримить населенням чотирьох мільйонів люду, у якого виростає вже хвостик п'ятого мільйона. Надаремно «Велика радянська енциклопедія» написала, що значення Берліну після світової війни потускніло. Це було три-чотири роки тому. А тепер — ріст, рух, міць Берліну, переможеного Берліну, обігнали Париж переможців. Тепер Берлін не переляканий інфляцією, зажерливий спрут, що бореться з голодом і руїною, як було після війни. Це вже не офіційний німецький чинуша,чи тупий бюрґер, що задерев'янів у рухах. Берлін тепер пожвавішав, злегковажнішав, але це додало йому життєрадісної працьовитости. Той Берлін, що робить на сьогодні обличчя своїх вулиць,— є місто, що знає бренність накопичень: їх треба вміло використовувати, висмоктувати. Лови момент! Берлін навчила інфляція переоцінити цінності і визначити їх відносність для життя людського. Печать такого підходу лежить на всьому населенні. Тому Берлін заливає вечорами неможливе сяйво. Берлін своїм сяйвом уже заглушив Париж, реґульованим рухом своїх вулиць перестрибнув рух Лондону. Берлін осліпив такою реклямою і вітринами, що межують з мистецькою геніяльністю. Вітрини Вертгайма, Кадеве, Міхельса, особливо останнього — це шедеври на зразок винниченківського омнеїзму.

Останні вітрини

Ви побачите у величезній скляній залі, що являє собою вітрину, темний бархат тла, що його прикрашено композиційно-вишуканими формами з тканин і квітів. У цій залі танцює п'ять голих скульптурних позолочених красунь круг світляного фонтану, тих самих красунь, що зроблені в сучасному стилі, вишуканої загострености, одним з відоміших скульпторів, красуні, які будуть повторюватись і в інших вітринах, як манекени. Ви не зможете не зупинитись і не подивитись десяток хвилин на цей бій освітлення, фарб, ліній і переходів одної тональности в іншу. І тисячі народу цілими вирами повертаються й гальмують свій хід навколо велетенських будинків, що красуються на протязі цілих кварталів такою феєричною реклямою. Безперечно, її коріння лежить в сучасних феєріях мюзикголів і ревю. Тут тільки ревю винесли на вулицю і роблять прилюдні вистави. І як символ над цим галасом реклям постає розіп'ята на тканинах скульптурна гола жінка, чудові форми якої вкриває лише легка срібна чешуя, що тихо блискає під перехресним боєм світла з прожекторів. Розіп'ята на неможливої краси тканинах жінка, — руки її відкинулись не то в муках, не то в утомі, піднесені хрестом. Голова одкинута — це не страшний і не поганий символ для сучасного Берліну (ба навіть Европи), що

має, як і всюди, жінок бідних і багатих, але до яких по-різному все одно прикладається зараз той самий символ.

Пульсуючий рух

Ви йдете далі. Стиснутий у берегах панелів рух, двома смугами спазматично пульсуючи, тече вулицями, розливається й вирує на майданах, керований на перехрестях сигналізацією червоно-жовто-зелених ліхтарів, що висять угорі. З математичною послідовністю в цілому місті чергується ця зміна вогнів кожних кілька хвилин, що переривають і чергують потоки одних вулиць з потоками других – перехресних. Це створює величний ритм ходу сотень тисяч авто, трамваїв, між якими, безперечно, лише божевільні (напевно біднота) шнягають вельосипеди. І коли бачиш, як з одного боку мчить на всю силу величезний двоповерховий автобус, а поруч його трамвай, спереду армія авт, іззаду теж, і в цій напруженій і невблаганній тісноті бачиш хлопця, що мотає ногами на вельосипеді (біда веде руль його вельосипеда), то проймаєшся жахом за життя людське. Адже один невірний рух, незначний невірний поворот, чи заскок колеса в трамвайну колію — і кінець. Лише, повторюю, божевільний акробат, здається, може викручуватись у такому рухові. А, уявіть собі, вельосипедів на вулицях Берліну все ж таки багато, багато — тисячі.

Ще одна чисто німецька риска. Їде возом на блискучо-асфальтованій «Алеї перемоги» німець-робітник. Він везе довгу рейку, що звішується одним кінцем і майже черкає той асфальт. Щоб не завдавати шкоди, не дряпати асфальту, а може, щоб

Лілієнталь—основоположник авіяції новітнього часу. Перекинутий вихром разом зі своїм плянером—упав і розбився.

і не грюкати візком, коли їхатиме по брукові, він добре обмотав кінець рейки мішком і зав'язав шворкою. Кінь поважно тягне віз. Асфальтом, поруч, з клейким шипінням прошуровують автомобілі.

Всі стилі під одним дахом

Ви хочете побачити, як розважається середній берлінський німець. Ідете в універсальне кафе «Фатерлянд», величезний кількаповерховий будинок, де багато окремих кафе-заль. Будинок збудований вже після інфляції. Конструктивна настанова в архітектурі: втілити призначення будови — виконана цілком. Ви маєте вхід і вестибюль, розроблений цілком конструктивно, де навіть електричні ліхтарі являють собою комбінації перехрещених скляних матових і прозорих площин на зразок безпредметної скульптури. Далі ви маєте в стилі винниченківського омнеїзму надрайнську залю, турецьку залю, віденську залю, американський бар, мадярську таверну. Лише французи та росіяни не входять до всеприймальних обіймів німецького «Фатерляндy» (батьківщини). В кожній залі обстанова в національному стилі із слугами й служницями цієї нації в оперовому їх розумінні і з відповідними стравами та напоями.

Коли еспанці — то звичайно еспанське вино й дзвенять гітари, турки — значить чорна кава й т. ін., німецька заля — мюнхенське пиво, сосіски і вбрання, як із старої німецької колоди карт чи з опери «Вільгельм Тель». Звичайно, тут німці дають тонку історично-побутову картину розпису залі, відповідний стрій костюмів, мелодію музики, але щодо турків, наприклад, то автор сподівається, що там чимало є славнозвісної «развесистой клюкви».

Про це кафе я зовсім би й не писав, коли б на ньому не відбився отой стиль еклектичного збирання й співжиття поруч різних національних та інтернаціональних стилів, отой самий омнеїзм, який передбачив і втілив у мертенсовім палаці Винниченко.

Негр-джазбандист

Далі вже не можна утриматися, щоб не показати вам американського бару, де п'ють соду-віски, коктейлі й фліпи, де негр з акомпаньятором грають шімі і чарлстон, а гості присяжні (є й такі) та приблудні колишуться в ритмічній ході всесвітнього танку, що переміг усі інші — фокстроту. На підвищенні сидить міцний, мов із закам'янілої ґуми, негр. У нього чудесний колір обличчя, похожий на поверхню доброго дьогтю з ледве помітним оливково-шоколядовим нальотом. Обличчя пропорційне, чудесний короткий ніс, приплюснутий трохи, з ніздрями, що так влучно в ритм музиці можуть роздиматись.

Перед ним складний набір інструментів, що зв'язані в одно ціле з барабаном.

За роялем нижче сидить трамп з червоною краваткою на шиї. Очі його повні алькоголю, що перебрали міру й зупинилися на напруженому півбожевільному настроєві. Може він рекордсмен грати добу на роялі без перерви? Він акомпанює вечір і цілу ніч і зовсім не механічно. Зате негр розпливається в ритмі. Ось пішов темп фокстроту. Коливається двотактовим човганням людська маса. Інструмент негра відзивається на мотивні заклики рояля своїм шумом і бубонінням. Раптом ці звуки перериває вступний брязкіт літаври, що, завмираючи, подає голос од натискування ноги.

Обличчя негра спливається з ритмом, ніздрі, ходять у такт, очі примружено соловіють і розтікаються у солодкій втомі, що знаменує екстаз музичної дії. Голова витягає голене підборіддя вперед. Негр витягає на шиї у повітря підборіддя і знов утягає його, роблячи це як качка в любовному екстазі. Ритми колишуться, барабан здригається. Одкинувши голову джазбандист хапає дві палички, якими піднімає стрекіт, наче гострить одну об одну швидким чорногузовим клекотом. Потім, стрепенувшись, підкидає їх угору, перебиваючи так їхню дерев'яну говірку, щоб у прорив шелепаво дзвякали мідяні тарілки, дзвенькав трикутник і наддавала в ритм свою мелодію струнна армія рояля.

Все це робить негр, наче не слухаючи мелодії й ритму танцю, що совгає й колише цілу залю людських тіл в екстатичному захваті. Але кожен удар, кожен звук джазу зливається в один музичний, майже математично-точний потік звуків. Якась рижа леді сидить із трьома англійцями, і блакитна сталь її очей цвіте, вбираючи цю чорну постать геніяльного музики джазбанду.

Негр легко хитається взад і вперед на своєму високому сидінні, торкаючи то той, то той ударний інструмент у строгому такті. Раптом він хапається за дерев'яжки, наче вирішивши зім'яти ввесь цей музичний похід. Він вривається какофонічною й аритмічною стукавнею в мелодію, де такти різко й дисонантно не сходяться, як два різні годинники. Але ви чуєте, як до повільніших темпів рояля, мов неминучість, наближаються незмінні в своїй швидкості дерев'яні вдари, і там, де мелодія робить крутий поворот, вони вливаються в один такт, даючи чудове розв'язання напружености, виливається вся душа цих

двох музичних стихій і, як дві ріки різними струменями, злившись в одне русло, течуть поруч широким потоком і повільно змішують кольори своїх вод.

Негр задоволено одкидає голову, далі оглядає переможними очима всю залю, не забуваючи, однак, постукувати і погримувати у свій барабан і калатала, зустрічає очима чудесну рижу леді з очима блакитної сталі, що йому усміхається червоними устами. Він усміхається їй, щось тюрлюрлюкає голосом у такт фокстротові і, підкинувши догори палиці, обриває все.

Заля задоволено і добре посміхається до музик. Їх частують коктейлем. Пари сідають відпочити, і поміж публікою снують ковбої може й німецького походження, однак стильово одягнені, і що вміють добре говорити по-англійському.

Всесвітня авіовиставка

Я цілком свідомо обминаю всю різноманітність іншого Берліну, Берліну боротьби клясової й тяжкої праці, побуту різних шарів населення, бо про це писала й пише сила-силенна репортерів усіх радянських газет і журналів. Берлін, нарешті, може бути темою цілого життя письменника і його й не вичерпаєш. А тому дозвольте додати лише один фраґмент індустріяльного Берліну, що вбирає в себе ввесь світовий технічний досвід в галузі авіяції — це всесвітня виставка авіяції, скорочено — «ІЛА».

Розвиток німецької авіяції

Поперше, коли хтонебудь подумав би пожартувати з німецької авіяції, то покрийте його такими

цифрами: реґулярна повітряна пошта в Німеччині розпочалася 1919 року. За вісім літ, цебто до 1927 року, вона розвинулась отак. У 1927 році перебіг її реґулярних поштових ліній дорівнював 30.480 кілометрів і за цей один тільки рік покрито було десять мільйонів кілометрів, цебто шлях, яким можна 250 разів обмотати земну кулю. За цей же рік перевезено півмільйона кілограмів пошти, півтора мільйона кілограмів вантажу і 102.681 пасажир. На літо 1928 року в Німеччині було вже сто повітряних ліній із загальним протягом 36.600 кілометрів. Крім того, ввесь час іде боротьба в техніці, економіці і в політиці за прокладання трансатлантичних і трансконтинентальних повітряних ліній до Північної та Південної Америки і на Далекий Схід. Так само йде боротьба за встановлення реґулярного повітросполучення за точними до хвилини прибуттям і вирушенням самольотів удень і вночі, незалежно від доби року: зимою чи літом, щоб однаково. На всесвітній авіовиставці німці пророкували, що перебіг їхніх повітряних ліній найближчим часом буде 60.000 кілометрів і їм слід повірити.

У вік залізобетону — галі з дерева

Особливо слід вірити, коли ви заходите до велетенських галь авіовиставки. Хай вас не дивує, що ці величезні споруди для виставок німці чомусь побудували з дерева, а не з заліза й скла, як це модно було б викрикнути. Бачите, німці недаремно, як кажуть, малпу вигадали. Вони нічого спроста не роблять. У тих галях бувають всякі радіо-електро-мото-авіо і т. д. і т. ін. виставки. На цих виставках завше сила чутливих електро-магнетних приладів і взагалі всякої могутньої і особ-

ливо слабкої електрики, що дуже чутлива на залізо. Щоб маси заліза й криці їй не шкодили своїми електро-магнетними хвилюваннями й струмами, хитруни-німці побудували ці виставочні галі з дерева й скла.

Від теплого мішка — до металічного птаха

У першій галі ви можете простежити ввесь історичний шлях авіації, увесь смертний і блискучий шлях, як людина змагалась стати птахом, піднятись у горні шари повітря... Почалось це за нашої доби з теплого мішка братів Монгольф'є. Який трагічно-блискучий шлях! І коли ви в численних підручниках німецької авіяції, показаних на виставці, прочитаєте, що «досвід Лієнталя довів», або, що «невдалий польот Родрігерця скерував думку конструкторів»... або, що «сміливий прийом Дебса вимагав поліпшення»... і т. д. і т. ін., то за цими дієсловами ховається трагізм обірваного життя великих борців за блакитну стихію, але їхню смерть не нехтують, а не згадують її, головно, тому, щоб не говорити зайвого над великою пам'яттю людей, що піднесли людство на крила. Бо їхній трагічний героїзм окрилив усю епоху, єдину і може неповторну епоху в житті мешканців землі. І тільки в петитному загоні стріпується над холодним проваллям серце приміткою про те, що бразілець Шавез перелетів через Альпи, але розбив груди об каміння. Друзі його полегшували йому останні хвилини розмовою про славу й перемогу над повітряною стихією.

— Так, все це правда, — сказав він, — але я вмираю...

В оточенні повітряних машин і їх частин

Ви починаєте розбігатись очима і спотикатися зором по моделях, деталях, літних машинах, мото-рах, нервюрах... Ви бачите, як дерев'яні пропелери заміняються трилопасними лянцетами з якихось алюмінійових стопів, пропелерів, що крім того, ще й порожні всередині. Кінець їхній гострий, як лянцета, пружавить і вигинається, мов кісточка велетенської мандоліни. І який звук, яке свистяче гудіння дає ця велетенська мандоліна в підхмарній височині! Ви бачите, як міняється в різних місцях профіль розтину пропелерного крила і це не так собі зроблено: тут кожна формочка, кожна вигнутість обрахована, зважена математикою й аеродинамічними дослідами. І коли вас подавлює й ошарашує велетенський повітряний птах Дорньє чи Юнкерса, то вся його міць, вся його сила криється в отих обрахованих по лябораторіях деталях і конструкціях. Справжня душа виставки в оцих уламках різної криці, що дають різноманітний візерунок зламу, стопів, дуралюмінію, у вивченні взаємодії між рухомою площиною й вихристим потоком повітря, в дослідах над опором матеріялів, над пристосуванням і розвитком моторів, на певності запалювальної іскри. І тут, безперечно, на першому місці Німеччина. Гігантський «Ромер» Рорбаха з трьома моторами на колонах, з величезною кабіною на багато пасажирів, що одночасно являє собою і човен-поплавець для сідання аеропляна — ця махіна не може не захопити. На спині цього велетня дві радіощогли чималого розміру, як на доброму будинку. На кінцях крил — з одного боку червоний, з другого — зелений вогні для літання в тумані, чи вночі. Цей велетень здається вигадкою фантазії якогось

Жюля Верна, а ніяк не дійсністю. Величезна черга люду підходить і лізе по високих східцях, щоб заглянути в середину цього металічного повітряного корабля. І друга черга до закінченого і вкритого вінками аеропляна «Бремен», що перелетів один із перших через Атлантійський океан в Америку.

Закони конструкцій і боротьби

Тут ви бачите, як боротьба й конкуренція конструкцій рухає поступом техніки. З появою металічних пропелерів, здавалось, дерев'яним каюк. Але ось фірма робить нові досліди. Ви маєте технічні шукання трилопасного суцільного дерев'яного пропелера і разом шукання життьового виходу існування для самої фірми. Під стелею галі і нижче в повітрі плавають бальони й висять моделі, вигинаються складені парашути і лежить готовий роздутись аеростат, оплетений математично-красивими візерунками шворок. Ви бачите розтини крил аеропляні в, заглядаєте, як скріплено в середині їх нервюру, як змоцьовано провіреною системою силових ліній кістяк цілого літака. Ви бачите, як скріпи, мов велетенські хвощі, бризнули в різні боки переплетеним розгалуженням дуралюмінійових чи крицевих стрижнів і фасонів. То мов коріння очерету чи бамбуків позв'язувані конструктивними вузлами в частини, що їх потім вкриває пролакована матерія чи легенькі щити металу. Закони конструкції обов'язкові для всіх — для рослин і машин, як і для костомах людини. І погана та машина, що в ній не скупчені як слід закони конструкції. Така машина — це всього на всього технічний лепет.

Ось мотори зоряної форми, зв'язані красою послідовности, тонкого розрахунку й сили. Коли він

двигтить, відчуваєте, що такими ж законами, але багато складнішими керується ваше серце.

Мотори й іскри

Ці легкі зоряні мотори заступають уже дужі глуховпевнені й простіші мотори з розпологом циліндрів у формі римської цифри V. Велетенські літаки вкладають собі таке вилкообразне серце, що в ньому кульгаво звивається колінчастий вал із якоїсь особливої криці. І все це змащується, вертиться в кулькових чи коточкових рукавах.

Гострими пікантно-синіми бризками скачуть електричні запальні іскри від магнето. Гнізда для іскор розміщені в такій послідовності, як це могло б бути в циліндрах моторів. Різні комбінаційні фігурки з іскор, що потріскують синенькими голками в математично-часовій послідовності, починаючи з одної й кінчаючи часовою фігуркою з числом понад десяток. Ви чуєте, як протягом секунди проноситься той джеркіт од тріскання кожного синенького світляного уколу, що розлітається на очах вогневими, організованими бризками і повторюється ввесь час у математичній послідовності. В такій послідовності вибухатиме бензина в циліндрах, штовхаючи толоки, що свою силу передадуть у пружавий свист ножів пропелерів з нововинайденого металічного стопу.

Перегони вдосконалень

Ви бачите величезні чорні кільця-бублики шин з чудовою математично-круглою товщиною профілю. Навколо тих коліс, здається, аж свистять смугами прорізані жолобки. І коли ці шини своєю міцною надутістю під час аварії все ж не стримають як слід удару аероплянa, то ви думаєте, що бризки скла з вікон уїдяться в тіло пасажирів? Нічого подібного! Ви бачите на виставці скло, яке, пробите залізними шматками в різних напрямках, все ж не розсипається; ви бачите, як потріскалось від погнутої од удару рами скло — потріскалось в'язлуватими узорами, що, однак, міцно тримаються купи. І на плякаті коло цього скла ви дивитесь на скажено-лютого диявола, що, перекинувши автомобіля, бачить лише сильно потріскане, але ціле скло, тим часом як у другого авта, що не має таких вдосконалених шибок, усеньке скло висипалось. Тепер ви знаєте, що «Кінонскло» не розлітається.

А які тонкі вимірові пристрої й прилади повинні бути на аероплянах! Вам покажуть універсальний пристрій, що показує напрямок і поворот льоту машини, наклонення її в повітрі. Розкішні світляні компаси, різні манометри, вольтометри і я й сам не знаю, що там ще.

Авіопобут

Не забуто й авіяційного спецодягу — різних шлемів, комбіне, масок і кафтанів із штучним огріванням, окуляри й елеґантні костюми. Цілий авіостиль в одягу, що разом з автостилем наклав свою міцну руку доцільности і на всю сучасну моду.

І під кінець ціла орава різних авіочасописів і журналів, що висвітлюють кожну окрему галузь авіяції чи галузь життя, зв'язану з авіяцією, або все заразом. Одні подають розклад сполучення авіоруху, другі реклямують спортові аеропляни треті провадять досліди моторів, — четверті .., але всього, здається, і не перерахуєш. Нарешті, ви хочете побачити зручність літання в пасажирській

кабіні, деталі літання. До ваших послуг кіно, що тут же на екрані захоплює ваш дух здійманням у небо, чи сіданням, коли ви сьогодні ще не захотіли цього зробити в натурі. В іншій залі ви бачите розплянування аеродромів, техніку анґарів і елінґів системи аеромаяків і наочний приклад величезного аеромаяка, що крає небо в різних напрямках лезами своїх світляних смуг, — це коли ви будете переходити з однієї залі до іншої через територію виставки. Тоді так само вас зупинить влучна й експресивна скульптура людини, що стоячи на земному ґльобі, здійняла руки в небо і намагається обійняти ним увесь темносиній безмір нічного повітряного океану. Постать ,що матеріяльними руками прагне охопити всесвіт безмежно захоплюючий і прекрасний. Правда чудесна ідея?

Нічний повітряний корабель

Ви вільно дихаєте, підхоплені потоком вражінь, ви вдивляєтесь у темну силюету конструкцій велетенської радіовежі. Зводите очі й обводите ними обрій.

Над Берліном пригашений гул
І приглушене сяйво.
Океан темносиній нависнув, як ніч.
Рідкі зорі забуто мигають,
І літають по всесвіту смуги пасаті
З аеромаяків:
Там пробіжить парус, як лезо,
Там торкнеться кінцем світляним,
Там полосне хлистом по хмарі,
То аж у землю сиру вріжеться, гляне —
І пішов накруги у безодні розтать.
Ніч, підбілена знизу сяйвом міських ліхтарів,
Темно нависла вгорі.
Тільки зорі забуто мигають,

І літають по всесвіту смуги пасаті
З аеромаяків.
Над Берліном пригашений гул завмира.
Але — що це? — звільна підводиться дивная нота,
Але — що там? — лірна струна десь розмірно гуде,
І знайомий пропелер жуками хрусткими
Цілу баню небесну наповнив.
Де він?..
— З краю ґроно вогнів напливає на місто:
Зеленавий — червоний з боків,
А в невидимій туші птаха-машини
Освітлені вікна кабіни
Пливують у зеніт.
І на крилах ізнизу свідомости цифри
Блиском реклями говорять, —
То новий уночі проплива корабель,
Океан двигтить од роботи моторів.
Так у темному морі
Людина пливе
До нових, осіянних осель.

Після цієї чудової картини, яку може затьмарити хіба думка, що може так само за кілька років отакий самий нічний корабель, тільки вже з погашеними вогнями, літатиме над містом, де живе ваш батько, сестра чи друг — і тоді нагромадження руїн поставатиме з людських осель під драглистий, страшний струс вибухів бомб, кинених з цього аероплана. Це здригання вибухів губитиметься в темних околицях і в холодних важких, невидимих небесах, роздушуючи трудящий люд жахом і смертю.

Інші відділи авіовиставки — Англія

Тоді ви йдете до іншої галі, де стоять ґраційні, найкращі формою й фактурою — англійські аероплани. Англія має найбільший протяг аероліній, що в'яже її з колоніями. Крім того, англійці прекрасно придушують повстанські рухи тубільців, зни-

щуючи без усякого риску їхні оселі з аеропляні. Лише одно товариство англійської імперської авіяції за останні три роки перевезло 40.000 платних пасажирів, покривши віддаль в $2^1/_2$ мільйони миль.

Ви можете ознайомитися з формою й цінами на двомісцеві авієтки «Bluebird». Наприклад, всього за 7.089 крб. ви можете придбати сухопутний аеропляничик із дуже зручним сидінням поруч. Коли ви захочете гідроаеропляничик тієї ж фірми, — будь ласка — 9.180 крб. Вікерс вам пропонує інші, не менш зручні, на не менш підходящих умовах. Фірма Moth—іще інші. Будь ласка, вибирайте. Ці торгаші світу, однак, уміють показати лицем добрий крам!

Легковажні французи, полярні італійці і біляві шведи

Відомі навіть з анекдот своєю легковажністю французи так і вважають, що завдяки цьому повітря — виключно їхня стихія. Але вони з німцями не полагодились як слід, мабуть тому їхній відділ, порівнюючи з німецьким, не такий блискучий. Французи, мабуть, навіть ховають од людського ока свої авіодосягнення. Зате італійці, щоб затерти невдачу свого генерала Нобіле, що звик купати папські хрести в океані і ніде інде, як на самому північному бігунові, а потім живити своїх капітанів свіженьким, білявим м'ясцем якогось шведа — Мальґрена, — ці італійці затикають недавній провал блискучою авіотехнікою, прекрасними машинами й реклямою.

В дійсності авіяційні справи Італії зовсім непогані щодо фактів, і треба визнати, вони досить добре затикають невдачу Нобіле. Бо по лінії Турін-Трієст вони за 6 місяців зробили 200 тисяч кілометрів за 1.340 літніх годин і перевезли 2.000 пасажирів. По

другій лінії трохи менше, але близько цього ж. По третій і четвертій приблизно те ж, по п'ятій половину. А за рік напевне мільйончик з добрим гаком кілометрів «ушкварять».

Шведи з 1924 року перевезли 55.000 пасажирів. Американці (ПАСШ) за рік одною державною авіопоштою зробили 2.256.000 миль. А разом з приватними лініями $4^1/_2$ мільйони миль. Це теж зовсім і зовсім не погано.

«Весела» авіяція Колюмбії

Є й цілком ориґінальні відділи, що викликають веселий подив, як от республіка Колюмбія. Довжиною своїх авіоліній, кількістю перевезеного вантажу й пошти вона залишила позаду передні країни Европи, обігнавши навіть Німеччину. Неймовірно, а факт, — і сталося це завдяки жахливій малокультурності. В Колюмбії розробляють різні багатющі поклади чужоземні компанії. Уряд колюмбійський не будує шляхів, пошта працює до неможливого погано. Пошту і взагалі проїжджих грабують банди, що засідають у лісах, царюючи над шляхами. І от доводиться летіти. «От хорошей жизни не полетиш» — це російське прислів'я має найміцніший ґрунт у Колюмбії.

Радянська авіяція на ІЛА

І нарешті, займаючи ввесь куток другої галі, розположився відділ Радянського Союзу, що його фактично представляють дві організації: Доброльот і Укрповітрошлях. Цей відділ викликає багато цікавости.

— Як, хіба й більшовики літають?

— Ще й як літають,— а Чухновський, а Бабушкін?

Мало того, Укрповітрошлях поставив санітарний аероплян українського конструктора Калініна К-4 з небувалою еліптичною формою крил, що, як кажуть знавці й досліди, є найдосконаліша в обтіканні повітряною течією.

Одвідувачі авіовиставки цікавляться аеросаньми, маленьким апаратом під назвою „Три друга“, що побудований трьома радянськими інженерами — Горєловим, Семьоновим і Сутуґіним. На цьому аеропляні, як його зневажливо називає білоґвардійський „Руль“ — „полукустарной жестянкой“ — зроблено польот на 10.800 кілометрів.

На великій настінній мапі, де намальовані авіошляхи Радянського Союзу, спалахують і гаснуть лямпочки в тих місцях, де аеродроми.

Діяграми показують, що з 1923 року протяг наших авіошляхів ріс у такій проґресії (в кілометрах): 1610 — 4400 — 4984 — 6392 — 7022 — 11.427 у 1928 році. За ці роки покрито близько 6 мільйонів кілометрів, перевезено 20.000 пасажирів і перевезено півмільйона кілограмів вантажу та пошти. Поруч з чималою кількістю рекордних і героїчних польотів, СРСР пишається своїм масовим авіорухом, маючи в складі ТСОавіяхему понад 3 мільйони чоловіка.

В офіціяльному каталозі виставки Радянський Союз має своє місце, де блискучим і простим конструктивним монтажем зреклямовано Доброльот і Укрповітрошлях. Жовта, чорна, синя й червона фарби на білому тлі дають таке приємне сполучення, що його не можна не помітити серед численних, багатокольорових реклям різних світових авіофірм і в першу чергу німецьких. Взагалі Радсоюз несе на Захід ліве мистецтво і цим перемагає, скупчуючи на собі увагу, як от на кельнській виставці. Червоний, як огонь, радянський прапор

із зорею та серпом і молотом великим прямокутником закликає із сторінок книжки, де розсипані маленькі прапорці багатьох країн світу.

Заля відпочинку

коли навантажені враженнями й відомостями до отупіння, з пересохлою горлянкою й із злиплим од внутрішньої спеки волоссям, що вже встигло й висохнути, ви нарешті добираєтеся до величезної ресторанної галі, то над вами в останній раз піднімається кольористий бій прапорів усіх країн світу, що звисають поміж колонами ґалерії. Стеля галі задрапована синьою, як нічне небо, тканиною, до якої на невидимій прив'язі поначіплювано блискучих дзеркальних баньочок, що створюють дійсну композицію якогось стилізованого неба, а в ньому ходять і знемагають бальони, наповнені легким газом, та ріють моделі аеропляНів. Тисячі народу сидять і спочивають. Чудова джазбандна оркестра в омнеїстичній об'єктивності глибоко й темпераментно виконує і фокстроти і вальси. Але так не в'яжеться старовинний повільний танок до цих машин і створеної ними психології. Все частіше й гучнішими оплесками нагороджує маса музику фокстротів. І коли шипучий кучерявий холод пива попадає в вашу розпечену горлянку, то для вас уся складна механіка й велич авіяції вкривається синім димком задоволеної утоми.

ОКУПАЦІЙНА ЗАРАЙНСЬКА ЗОНА

Понад Райном

Я навмисне не буду описувати зовнішнього вигляду міста Кельна й виставки преси, зате поїду далі за Райн в окупаційну зону, цебто частину Німеччини ще й досі від часу війни зайняту англо-французами. Найбільше там вражає висока сільсько-господарська культура полів, садів і городів, що в'яжеться в гармонійний акорд з технікою заводів, між якими перебігають ажурні щогли для проводів високого електроструму.

Райн біжить у високих берегах, вкритих виноградниками. На горі клясичні руїни чорного замку. Середньовічні вежі темної доби гніздяться окремо, як глухі сови. Коло них нижче танцюють електрощогли і розташувались величезні санаторії. Хоч і пізня осінь — тут тепло і ще багато зелені. Потяг біжить над самим Райном. З одного боку колії гора вкрита лісом, а з другого, перестрибнувши зором через будинки, бачиш, як тече сріблястий струмінь, по якому йдуть під різними прапорами вантажні пароплави, тягнучи за собою по кілька барж, вантажених вугіллям, деревом та фабричними виробами. Пости французьких салдатів; де-не-де над дахом має французький прапор. Міста, містечка — не ремонтовані, мов чогось чекають.

Історичне місто Кобленц

Тихе провінціяльне місто Кобленц із затишними поетичними вулицями. Мости через Райн, багато пам'ятників, що зв'язані з історією Німеччини й Франції, з історією французької революції. Тут був центр французьких аристократів-емігрантів, що готували похід на революційну Францію. Тут був не раз Наполеон, тут і німецькі царі робили не раз різні політичні жести. І все це занотовано пам'ятниками, що глохнуть у вільготній тіні прибережних плятанів. Од сирости на їхній живій корі зеленіє така ніжно-зеленава цвіль, що нестерпуче тягне проїхатись пальцем по ній. В багатих особняках, що захлинаються буйністю зелені кущів і височенних дерев, зараз тихо. Бульвар прибережний пустий, як покинутий дім. Ось далеко біля огорожі якогось палісадника ходить чоловік. Здалека своїм одягом він скидається на салдата врангелівської армії. Він ходить швидким і рішучим кроком взад і вперед і щось виробляє. Невже божевільний. Раз-два, раз-два — вперед, назад. Дійшов до певного пункту — бере рушницю до ноги, потім кількома автоматично-напруженими прийомами викидає її знову на плече, кру-у-гом! — і знову маршує. До другого місця дійшов і знов ота сама тупа напруженість рухів якогось чудного автомата. І головне для чого він все це робить? Адже на вулиці ні душі!

Божевільна робота, безглуздий автоматизм. Щоб ви подумали про людину, коли б вона взяла рушницю і, ні сіло — ні пало, почала виробляти сама з собою вправи в убиральні? Отаке, приблизно, враження міг справити на вас цей чоловік. В дійсності — це була варта біля англійського штабу, що містився в будинку за палісадником. Над будинком

маяв хляпаючи англійський прапор. І мені дикою й безцільно-автоматичною видалась у цій рисочці вся система англійської ритуальної влади з її непотрібним халдейством і автоматизмом, що може впливати і впливає таки на дикунів і на тупу міщанську буржуазію, але ніколи не буде використана розумною і шукаючою доцільности (конструктивности) пролетарською клясою. Ми повинні нещадно боротися з явищами автоматизму, особливо в оформленні масових демонстрацій, коли конструктивна думка мас надає йому рис, властивих події, що з її поклику маси виходять на демонстрацію. Ми погоджуємось на певний ритуал, коли він щось зміцнює, ставить грань, після якої починається інша фаза певних обов'язків, як от у розводящих, чи як автоматичне повторення замовляння гостя службовцем і буфетником у Німеччині: „Цвай маль бір“— „цвай маль бір“ — „цвай маль бір“. Але безглуздого автоматизму наша людина, вільна людина, має уникати якнайрішучіше, так само, як уникає механічного сприймання тайльоризму у своїй творчій роботі.

Будинки в Кобленці запущені. Німці, що так люблять усе військове, за винятком кількох поліцаїв, усі в цивільному. Коло старовинного мосту через Райн двоє салдатів-французів перебалакуються з німецькою дівчиною, що повз них проходить. Їм співчутливо посміхається трамвайний контролер. За перехід і переїзд через міст на Райні беруть окрему плату: французи встановили. На мосту написи німецькою й французькою мовами. Старий, потріпаний трамвай. Взагалі окупація лежить важким тягарем і пригноблює вже одним фактом такого стану бадьору діловитість німця. Тихе, запущене, поетичне місто, де ніжно-зелена цвіль неземним оксамитом осідає на південних сторонах віття й колон лататих плятанів, що вже облітають.

СВІТОВИЙ ПОРТ — ГАМБУРҐ

В порту і далі

Нарешті на мене війнуло вогкістю Північного моря. Гамбурґ—цей світовий порт, осідок колишнього Ганзейського союзу. Од руху безлічі пароплавів, катерів і ботів перекошена, збита хвиля гасає по Ельбі, ударяючись об пристані. Чайки, як дійсні хижаки, вихоплюють з води шматки покидьків. Дим кучерявий і важкий вигинасто лягає на воду, вибухаючи з димарів. На вокзалі теж рух. Загачено рухливим людом усі проходи, всі залі, звідки потоки пішоходів виливаються на площі, що круг вокзалу. Тихі канали цієї північної Венеції захрясли баржами. Через Ельбтунель раз-по-раз товчками викидає підйомна машина гурти всякого люду, а найперше робітництва, що їде на верфі або назад.

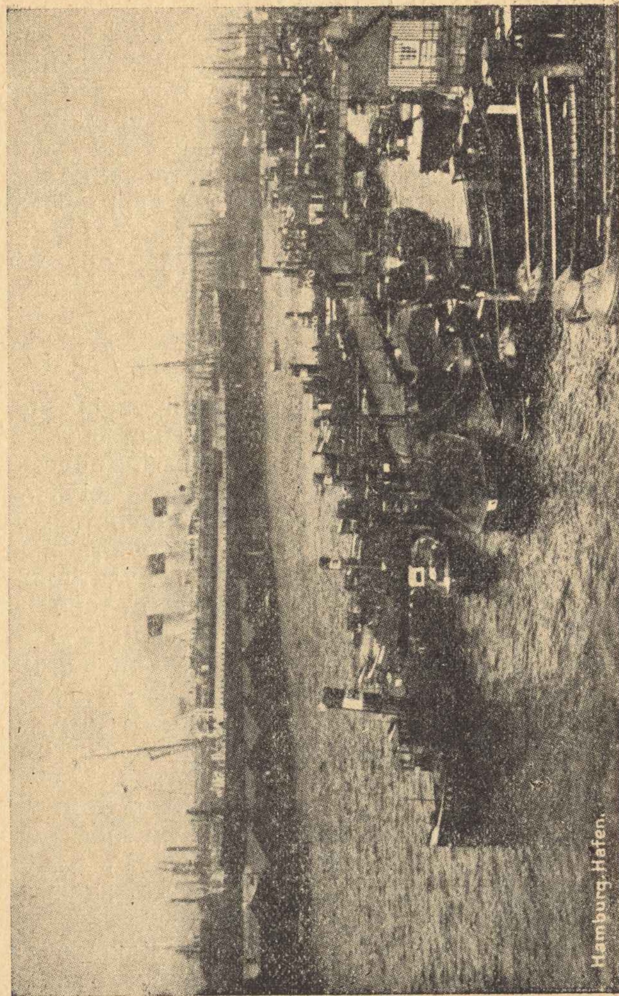
Ельбтунель

Взагалі про Ельбтунель, як технічне досягнення наших днів, багато вже писалося. Тепер більшими й ґрандіознішими плянами захоплюється технічна думка: тунель попід Ґібральтаром або попід Ля-Маншем, але Ельбтунель — прийдеться їм усім маленьким батьком. З-під банюватої побудови, що розіп'ялась над глибоким циліндричним проваллям,

величезний ліфт опускає вас на дно вкупі з автомобілями, кіньми, возками. Ось розчинилася залізна брама і ви попадаєте в трошки вигнуту величезну цементово-залізну трубу, що в ній двома пострілами золотого шроту, який зачаровано застиг на льоту, побігли електричні ліхтарі через нутро тунелю. Тут грюкіт коней і цокання пішоходів химерним рокотом котяться попід склепінням. Сухо, чисто, асфальтовано... А зверху над головою, де ілисте дно глибокої Ельби, проходять вантажні океанські пароплави, шнягають задурені од портового руху пара рибок і б'ються хвилі важкі, поплутані і вкриті брудно-райдужними переливами покидьків мазуту й нафти, що попали з машин і пароплавів. А ви під усім цим заклопотано йдете в своєму ділі, навіть не почуваючи, де ви, байдуже, звиклі до напористої сили людського генія, що його помічають лише напередодні якогось досягнення. Нові крани, яких не було чотири роки тому, прикрашають порт. Вони повільно крутяться і ведуть швидку балачку своїми ланцюгами, трибами й моторами. Є що вантажити й вивантажувати.

Портові робітники й матроси

Ось виходять після праці густими тлумами робітники з верфі. На кожному кроці їх походу стоїть по два, по три поліцаї: не вірить гінденбурґівська Німеччина гамбурзьким металістам. І я гадаю жаден устрій, крім радянського, не може повірити оцим упевненим у своїй колективній силі і потрібності, замурзаним працею пролетарям у кепках та в котелках. Деякі з них пожилі, жирні, блідоналляті соками, як заквашене пшеничне тісто: — мабуть од пива. Руки, як і всюди — в уразках,

Гамбурзький порт, куди заходять когаблі всіх країн світу.

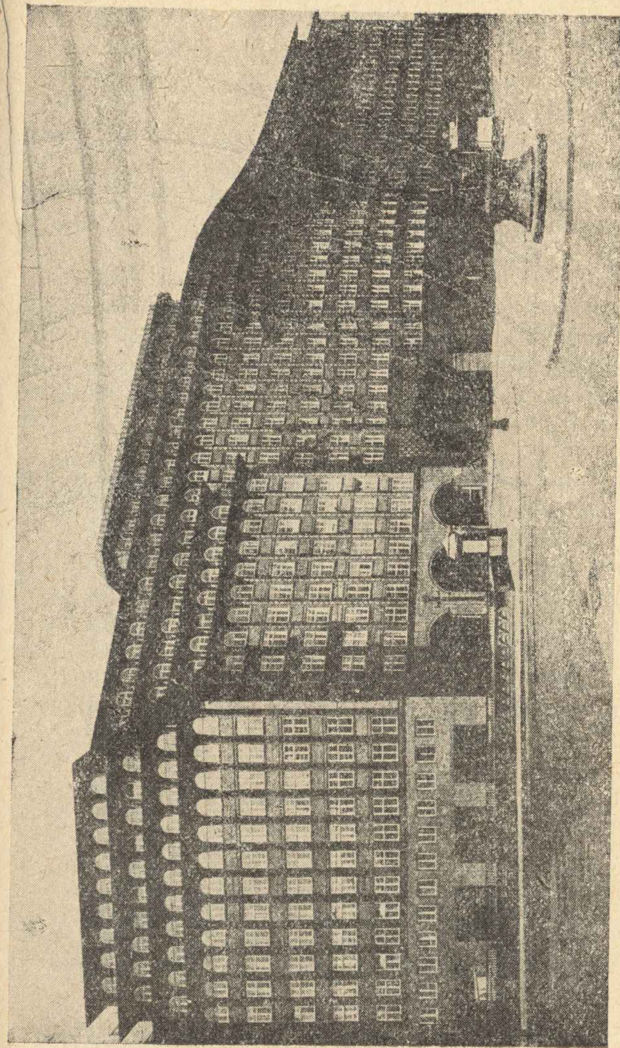
замусолені, не одмиваються ніколи як слід, навіть бензиною.

Коло контори для найму матросів—як коло біржі акторів перед початком сезону. І які все характеристичні, типові обличчя. Життєвий артизм зробив їх знавцями одної своєї ролі, але такої глибокої і на все життя. Члени Рабісу їх лише копіюють. Знову ж поміж ними, поруч їх, і далі від них — отих артистів діяльного світу — стоять і дружньо балакають між собою гуртки поліцаїв, добре озброєних і тренованих.

Гамбурзькі звіринці

Бути в Гамбурзі і не зайти до звіринців — це все одно, що „бути на Кавказі і не їсти шашликів“, чи „бути в Римі і не бачити папи“. Добре організоване й науково-поставлене життя звірів усе ж має на сьогодні певні зміни, що коріняться в економіці Німеччини: Німеччину грабують пляном Дауеса — і вона скупиться на культурні видатки. Як наслідок — звірині штати скорочено. Де було п'ять слонів — тепер два, замість десятьох левів — чотири і т. д. і т. ін. Найбільше попали під скорочення звірині зави і специ — усякі слони, леви, ведмеді і прочі особи, що багато потребують на себе витрат. Бідна нижчорозрядна брашка осталась майже вся в штаті: їсти їм небагато, клітки великої не займають. У клітку, де міститься один лев, може «уплотнитись» півтора десятки довгохвостих мавп, що й на цій житлоплощі веселяться, стрибають і розважають усе живе, використовуючи хвости, як линву.

І коли підходить до клітки дослідниця, то до неї, як уже добре знайомий до знайомої, спускається чудесний сизий самець і пригортається

Зразок сучасного конструктивного будівництва в Гамбурзі — велетенський одинадцятиповерховий будинок — Хілегавс з вищими поверхами, що піднімаються терасами з використаною площиною покрівлі.

через ґрати до грудей та ніжно-ніжно „чіпким“ хвостом обнімає-обв'язує їй шию. А вона прихильно гладить самця по голівці, лоскоче йому шию і раптом притискає смішну пушисту й щасливу голову звірючки до свого спец-халата, який так прекрасно опуклиться якраз нижче шиї, там, де прилягає цей мартин. А потім асистентка дивиться через скло, ґрати й сітку на тебе, химерно одчеплюючи й знімаючи ніжного й хваткого хвоста із своєї білявої шиї. Тоді слід зняти капелюха й вітати її.

Решта мавп купчиться коло щасливого самця і намагається хоч тернутись, хоч смикнути знайому асистентку. Дівчина воркоче до них, щось приговорюючи, і одходить од клітки, де після цього здіймається від підлоги до стелі цілий вихор веселощів.

Ось іще найневибагливіший відділ — плазунів: Тут — гади, полози, вужі, кобри, черепахи, ящірки, крокодили...

Їсти їм мінімум. Посипали черепахам трошки нарізаної салати, ото й ковтають її тягучими, сонними зівками. Поїли — сидять. Полози, пов'язавшись у складні клубки, насолоджуються сном. Жадних ознак вищих запросів. Я не хотів би шукати в суспільстві їм подоби, але, кажуть, що навіть один з відомих українських поетів дотримується цієї глибокої філософії: — їсти і спати, почитуючи зрідка лише Майн-Ріда. Жадних запросів, — це здорово!

ДО СТОЛИЦІ НОРВЕГІЇ

Рікою Ельбою до моря

Навантаживши всяких фабрикатів, особливо металічних і шкіряних виробів — пароплав „Kong Ring“, що постійно курсує між Осло й Гамбурґом, вирушає в путь. Ось меншають і дрібніють крицеві конструкції верфей, де видно темні боввани майбутніх кораблів, оброслих, мов якоюсь травою й мохом — лісом риштовань (це здалеку). Верфі схожі на якісь велетенські хмільники — що ребристими кубами лежать над гаванями. М'якшає велетенський бідон газового заводу. Гострі шпилі ґотичних церков немов вивітрюються й нітяться у задимленій далечині. Пароплав бухтить і бубоче, почмихуючи та все тримаючись правого високого берега Ельби. Летить гострий вугільний перегар разом з димом і, попадаючи, ріже очі. Лівий берег далекими затоками розтікається по низинній рівнині. Вечоріє.

Починають схлипувати на воді маяки. Перехід зеленого вогню в червоний вказує міру наближення пароплава до берега та певність шляху.

Увесь час на зустріч проходять пароплави з усіх кінців світу, салютуючи прапорами нашому норвезькому тимчасовому господареві. Я не помилюсь, коли скажу, що на одній Ельбі нам назустріч пройшло добрих півтора десятки великих кораблів. На їх бортах осіла сіль океанів світу,

про це говорив лепет прапорів на їхніх щоглах. Солодкі, не зовсім дозрілі ґрона бананів (щоб не псувались у дорозі) тут укладались поруч бочок з норвезькими оселедцями. Закурені мішки з борошном ішли поруч соснових дощок чи солоних шкір. Все, на що багата земна грудь, збиралось у височезні багатоповерхові склади Гамбурґу, щоб розподілене й перепаковане, вирушати далі у місця споживи. Поки пароплав дійшов відкритої затоки моря, де води Ельби набрали гіркосолоного смаку, упала темна осіння ніч, що затягла небо смиканими, розвітреними хмарами. Вітристий дощ сипав горохові краплисті звуки на спардек.

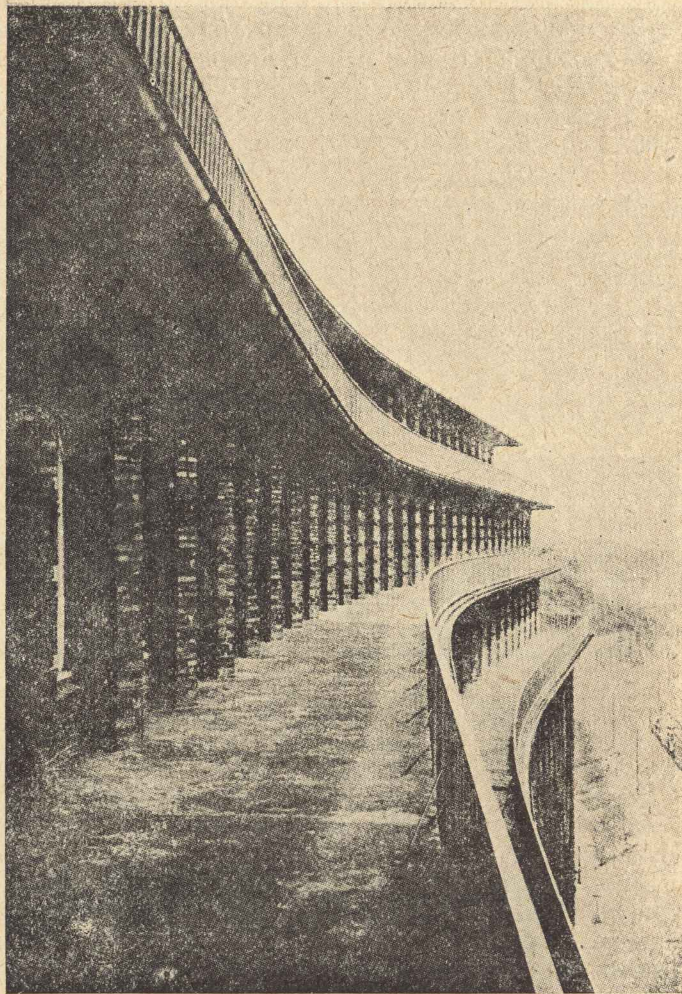
Кільський канал

Поволі сяйво з правого боку обрію більшає. З'являється світляна висип далеких ліхтарів на морі; і нарешті ми підходимо до початку Кільського каналу, що й досі ще носить назву: канал Вільгельма II. Шлюзи, де сопе ллючись вода, ґрона й разки ліхтарів.

І коли прокидаєшся й витягаєш голову в одкритий ілюмінатор, то в сірому передранковому тумані бачиш спереду високо над головою силюету темного мереживу, що до нього зверху вшиті світляні пацьоринки: це міст через канал коло міста Кіль. Теплий, вогкий струмінь повітря з берегів Данії гладить волосся.

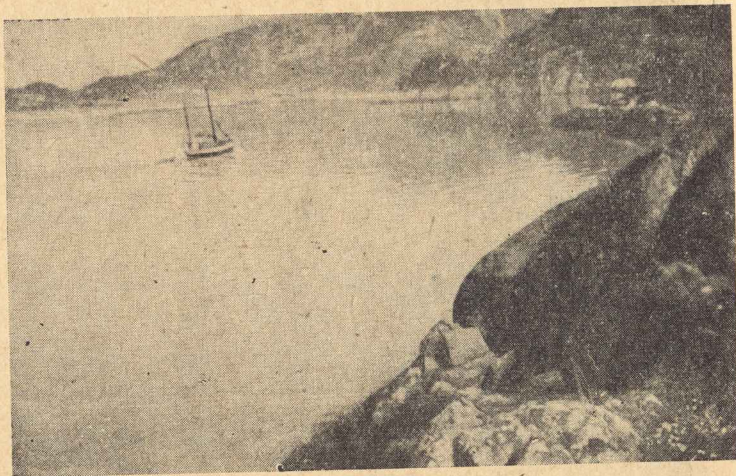
Географічний шлях

Не знаю, чи й тепер учитель, даючи в руку школяреві довгу паличку, закликає учня зробити морську мандрівку, приміром, з Фінської затоки

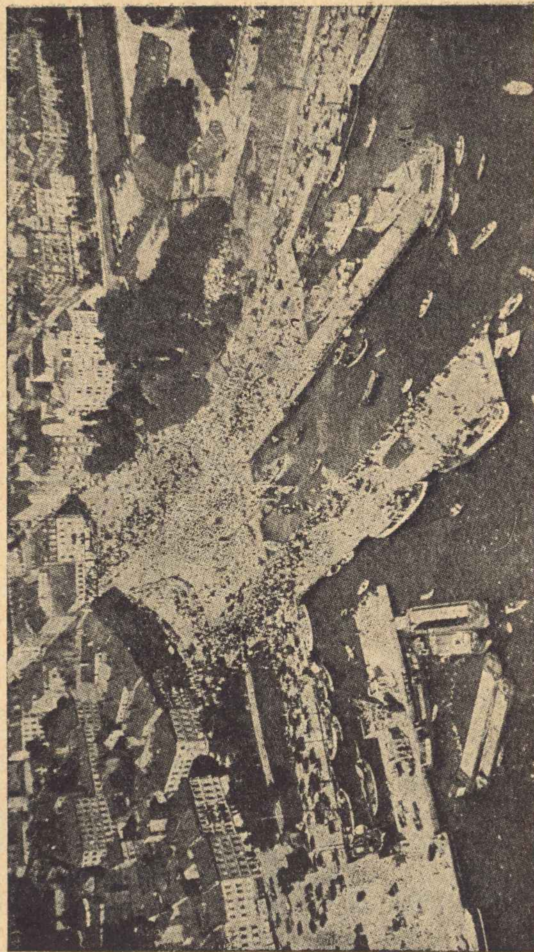
Той самий Хілегавс, що й на мал. попередньому. Тераси 6-го, 7-го й 8-го поверхів.

до Одеси. Але за моїх часів не одна «одиниця» влетіла відважному мандрівцеві, що катаючи кием по глухій настінній мапі Европи, називав Катерґатом — Скаґеррак (греба: Каттеґат) і справді таки плавав, коли його запитували, де Зунд, а де великий Бельт. Так от, якраз у ці географічні

В Осло-фйорді.

пункти вступав пароплав «Kong Ring», пересікши Кільську бухту. Ліворуч Данія — острів Лянґелянд, праворуч Данія — острів Зеляндія. Пароплав іде Лянґеляндською протокою. Блакитно-скляна вода, як дно пляшки сорокоградусної. Шлях водяний лежить близько берега Лянґелянду, рівного, більшменш, як струна. Зеляндія синіє туманистими горбками, деталів не видно. Зате зліва — рівнинний острів, що його полосують зелені врунисті поля

Одна з пасажирських пристанів порту Осло.

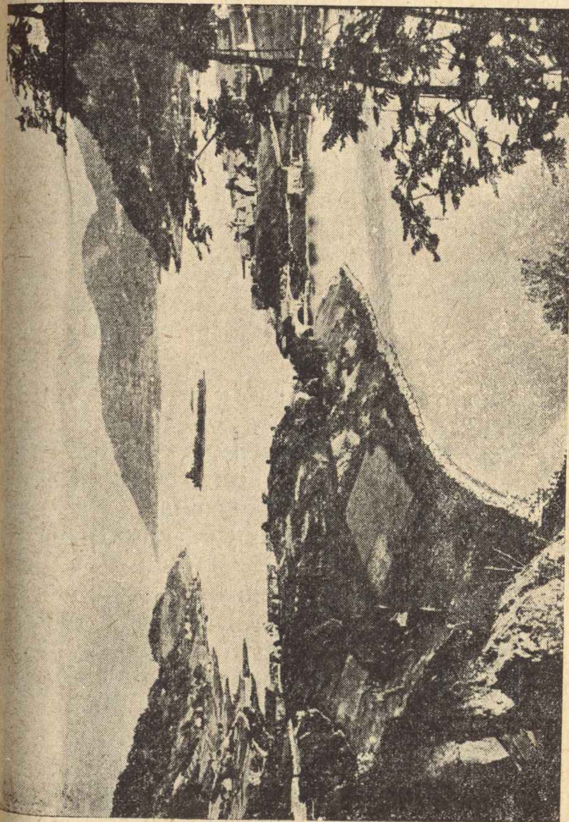
й розлягаються телячими шкірами жовто-бурі ліси. Вітряки не гають марно часу. Містечка, червоно-черепичні дахи. На невеличких мисах—маячки. Видно, як біжать пообсаджувані деревами дороги. Там, коло обрію, ці обсаджені дороги схожі на якийсь сіро-вовняний вал, що піднявся в повітря, бо стовбурів дерев через далеч не видно.

Нарешті, берег обривається — пароплав іде туманним Великим Бельтом. Свої шляхи креслять в різних напрямках парусники й пароплави: єдине сполучення між островами Данії. Море сіро-зелене. Пароплав мчить на повний хід, краючи цілину, погорблену невеликими хвилями. Біля носа згортаються й розсипаються цілі кучі білих водяних колючок. Од підривів форштевеня вилітають з цих куч білі, дрібненькі ракети й розриваються назустріч пароплавові. Гігантські зеленаві джерела бурлять під носом корабля — їх продавлює чорне залізо бортів. За кермою зельтерський тріск бульбочок водяних і два бурунних хвости, що розходяться все далі й далі.

То з'явиться уламок якогось берега в жовтаво-бузковому тумані, то знов розтане, розсмокчеться, зникне, як привид.

Іскри моря і неспокій під серцем

Пройшли Самсе Бельт. В Каттеґаті вже чимала хвиля ошкіреними баранчиками вгризається в борти пароплава і мотає ним, як тріскою. Надходить ніч у феєричній постановці вечора з соняшними пасмами крізь димчасті покошлані хмари. Ця феєрія вершиться над перловою даллю західньої сторони моря. Біля носа корабля серед буйних біло-бузкових колючок проскакують фосфоричні, зеленаві іскри моря, що летять обабіч бортів у бавовняних

Затока фйорда в західній частині Норвегії.

мітках морської піни й гаснуть. Це фосфоресценція моря, що її утворюють маленькі мікроорганізми, коли їх поколошкати. Хвиля більшає, вітер сердиться. Під серцем увесь час визріває непевний клубок, мов у наляканої дівчини-матері невчасна дитина. В ілюмінатор дивиться чорна ніч.

В такій обстанові найкраще заснути. Але як це зробити, коли вивалює тебе з постелі, коли думка про можливість ганебної нетривкости ввесь час висить у голові, як і непевне почуття під серцем. Не можна заснути. Наші українські матері радять своїм старшеньким дітям, коли ті не можуть заснути:

— Думай, синочку, про те, як хвилюється жито, отак-о. Сизими лисицями пробігає вітер по зеленому колоссі...

Мабуть данські мами кажуть своїм діткам, коли ті не можуть заснути, думати про море:

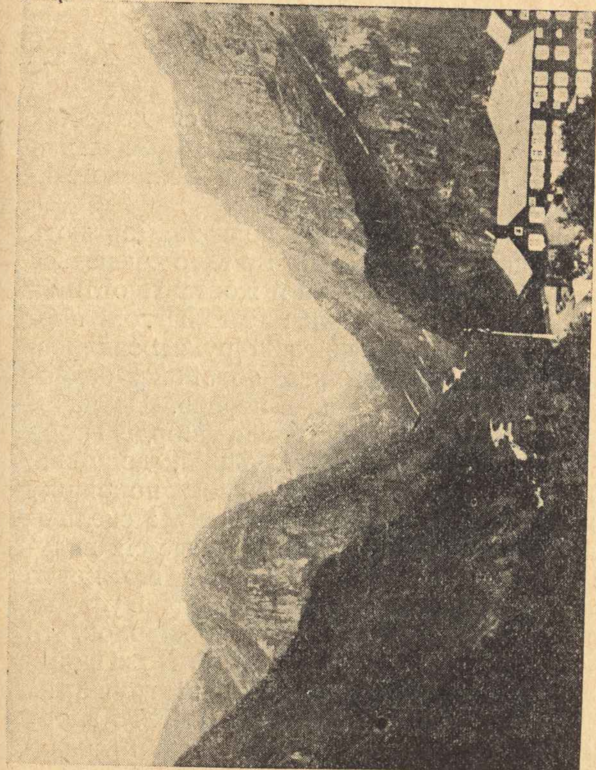
— Думай, синку, як хвилюється море. Білі шапочки піни скидає хвиля до ніг мого синочка... Спи й думай, як колишеться лагідна вода.

Але в обстанові, де все хвилюється, думати на ці теми щонайменше необережно.

Удари хвилі об борт тебе штовхають койкою.

... Гойд - гойд... Бабух об борт. Величезна хвиля Скаґерраку, загнана вітром з Північного моря та навіть Атлантійського океану, робить своє діло... Гойд - гойд - бабух - шшш... І крізь усе — рівний, невгомонний, байдужий і всепронизливий ритм двигунів, що струшує своїм розміреним пульсуванням залізне тіло цілого пароплава „Kong Ring“.

Ніч. Виявляється, що ти проспав уже цілих чотири години. У товсте, як лід, і кругле, холодне скло ілюмінатора можна побачити лише шматки водяного вихру і бугорці води, що попадають у смугу світла того ж ілюмінатора.

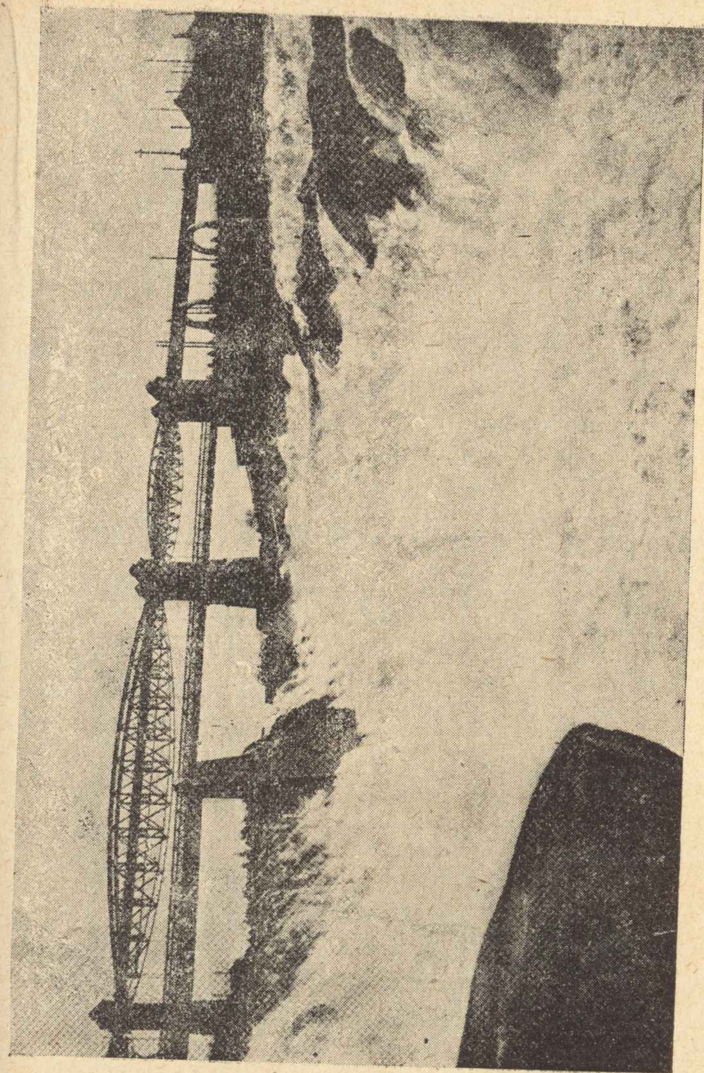
Зовсім тісна долина.

Далі морок і шум... І тому настирлива думка не менш уперто послідовна, як і ритм машин, що струшують пароплав, ця думка товче свідомість: „Хоч би не трапилося неприємности“. В таких випадках знов-таки найкраще заснути...

Ранковий вступ до Скандінавії

Ото й умощуєшся й прислухаєшся до своїх „внутреностів“, до ритму машин, до бабухання водяної стихії і нарешті до своїх думок, що стають раптом химерні й неясні.

Прокидаєшся вже, коли тобі кивають, моргають і блимають маяки Скандінавії. Вони то ховаються десь під воду, то, як червоні й жовтаві чортики, вискакують з води. А далекі маяки на горі простягають свої худі, довгі, світляні руки і закликають до себе, особливо один з потрійним бадьорим кивком після чималеньких перерв. Це пароплав увійшов уже до затоки Осло-фйорду і поки її перейшли, маяки стали зайві. Сірий, дощовий, осінній ранок притулив хмарну свою покришку над фйордом: з обох боків кам'яна кожура скель — внизу рівнина зеленаво-мутної води, наче сік видушений з хвої. Високі стіни фйорду, що круто спускаються у воду, іноді роблять репані уступи, іноді відлого переходять у довгий видолок, то знову витикають такі круті боки, що схожі швидше на велетенські почорніло-порепані груші, як це буває з ними в нас у дощову погоду. То знову ґраніти залягають такими бурими, обвислими складками, наче навалена ціла гора подохлих слонів. По тих різноманітних ґранітових формах місцями густо щетиниться ліс ялин, то рідшає знову, потицявши лише сям, то там окремі скупі й прибиті деревця, то зовсім залишає камінь голий на

Водоспад Сарпфос — тепер.

здобич лишаям і гірському мохові. Дерева збігають униз до води, вискакують підстрибцем на гору, то раптом десь зупиняються над долинкою опрацьованої землі, вкритої руном засіву. Ялина, сосна — зелень темна і змокріла від дощу. Між нею жовтіють яскраві блискучі плями берізок і іншої малоповажної лісової породи. Всюди, як своєрідні коробки, далеко одна від одної порозставлювані кубічні з високими дахами дерев'яні двоповерхові домики з мезонінами, криті червоною черепицею, чи кам'яною, здається, шиферною попелястою лускою. Ці будинки з дерева, пофарбовані на темночервоно, рідше на жовто, а ще рідше вони білі та смолисто-темні. Серед зелені лісу вони розкидані кубиками, стоять приткнувшись просто на ґранітах і роблять такий дивний пейзаж фарб і форм, який належить виключно північним країнам. Натяки на це можна побачити вже й у Фінляндії.

Рідкі шматочки поля серед лісу чи кам'яної коструба́тости можна зрівняти з нашими рідкими гайками в степових вибалках. Туманисті хмари чіпляються за верхи гір, що обступили фйорд і висять сірою дощовитою стелею над головою та над помруженою дрібною брижею поверхнею солонаво-гіркої води Осло-фйорду. Боки з ґраніту вкриті зелено-жовтими лісовими хутрами з червоними будинками між ними. А посередині в тому природньому, чудесному, осінньому футлярі чи коридорі серединою країни йде морський пароплав, з димом і сопінням залишаючи за собою два водяні хвости, що врізаються далеко позаду в кам'янистий берег.

Ось пішов дощ. Сьогодні 21 жовтня. Ґраніти слизько блищать. Полаковані жовті берізки. Далеко котиться і лунає в коридорі фйорду гудок пароплава. Спокійно переходять матроси палубою в рибальських промаслених капелюхах з парусини у формі лопухів, — довшим полем над потилицею наче кепка, надіта козирком назад, як у кінооператорів під час здіймання. Деякі попихкують люльку, а щоб у ню не набивав дощ, люлька перекинута до низу вогнем.

Нафтові бідони, Ізольда і юнґа

Ось більше скупчення будинків. Якесь місто. Кілька заводів над самою водою. Що вони роблять? Серед фйорду острівець — гладка ґранітова площадка трохи з нерівною поверхнею, але добре вишліхованою ходом колишніх льодовиків. На цій площадці, як велетенські бідони, настановлені баки для нафти. Здалека вони скидалися на білі, круглі печериці, що прямо повилазили на рівнині добре викошеної стерні: круглі, білі покришки. Недалеко вже столиця Норвегії — Осло. Убиральниця з пароплава підкреслено-активно проходить, щоб прибрати наостанку в багатих каютах і одержати „чайові". Вона, як перезріла Ізольда, золотаво-мідяна, велика і все ж таки струнка — з блакиттю очей, про яку можна в Харкові лише мріяти. У неї через лоб на ясному золоті волосся лежить вузька біло-накрохмалена пов'язка. Коли б вона була срібна — можна було б згадати часи вікінґів. Хлопець-юнґа, що допомагає мені, довідавшись, що я з Радянського Союзу, визнав себе за комуніста.

Риженький чубик в Осло-фйорді

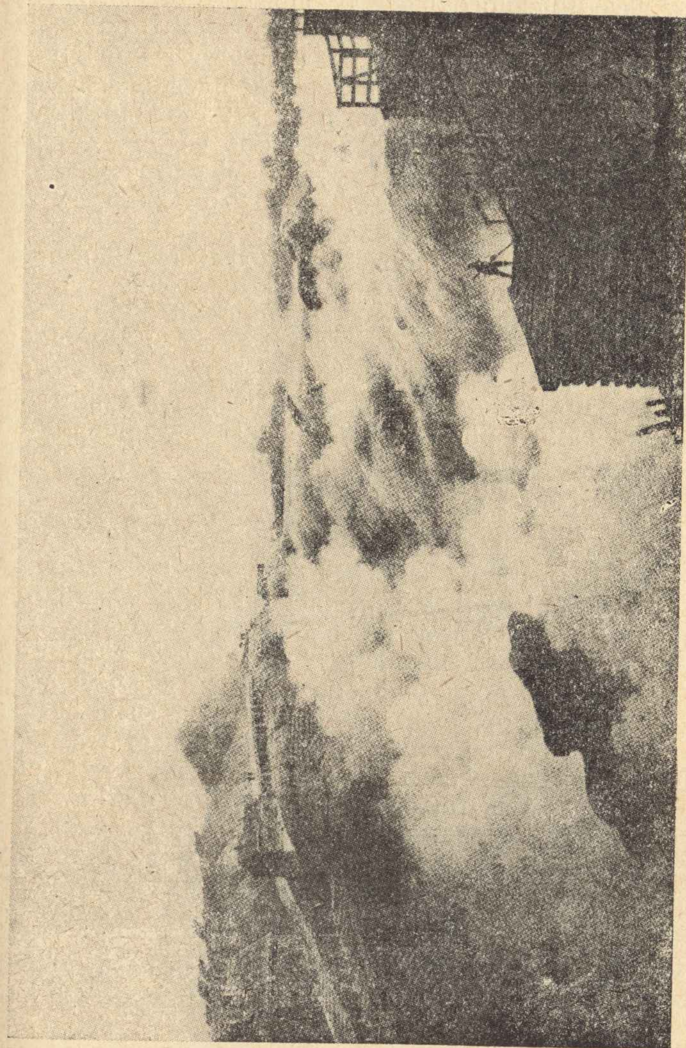
Їдемо морським пароплавом у м'яко-вимощеному туманистому футлярі ґранітового фйорду.

Я зайвий раз спішу написати слово фйорд і подати його правильну транскрипцію, бо от і „Комсомолець України“ в моїй статті мені повиправляв усюди „фйорд“ на „фіорд“. А якраз норвежці пишуть „fjord“ і вимовляють — „фйорд“ і всі, хто буває в Норвегії, мусять для правильности казати теж ф й о р д. Українська неправильна транскрипція цього слова пішла напевно за російською, де не пишуть перед голосівкою звука „й“.

Так ось, у несподіваному для мене оточенні, вже глибоко в самій країні, іде наш пароплав, пихкаючи своїм димарем серед островів і берегів типу велетенських черепах, укритих здебільша лісом. Але поруч з тим урочисто-туманним і стихійним життям, що малюється у вигляді скандінавської природи — іде своє глибоке й цікаве життя і, звичайно, на самому параплаві і найперше — люди.

Дозвольте познайомити: молодий юнґа літ двадцяти. Він одітий мішано: щось між буденним одінням морського офіцера і молодого помічника шофера. Але одне різко накидало на нього тінь „морського вовка“ (ви почуваєте іронію?) — це його тужурка з блискучими ґудзиками, як в учителя передреволюційних міністерських шкіл, а вона якраз і подібна була до тужурки морського офіцера. Правда, юнґа тужурку свою носив, видно, добре вичищуючи плями, — але вона одна своїм чорним сукном із стоячим високим ковніром і золоченими ґудзиками надавала йому вигляду моряка.

Сам він височенький, риженький, з великим рижим чубом, що вискакував над лобом догори замахнутим високим коком — юнґа стояв і чекав на пасажирів. Білий накрохмалений, стоячий комірець і під рукою біла серветка, ловким рухом укинута під чорний рукав, вона додавала йому

Водоспад Сарпфос — колись.

до того мішаного вигляду шоферо-моряка ще й вигляду молодого офіціянта, готового бігти на допомогу добре одітому голодному. Таким він і зустрів нас на порозі невеличкої обіденної залі, від якої недалеко була і моя каюта. Я сміливо пишу моя, бо хоч вона й розрахована на чотирьох осіб, але жовтень для Норвегії не є місяць туризму і тому на пароплаві взагалі було порожнювато: я був сам один на цілу каюту.

Юнґа заговорив норвезькою, далі англійською, німецькою мовами, допомагаючи влаштуватись.

— Чи у вас іще є речі на пристані?

— Зверху чи знизу спатимете? — і подібні інші незначні фрази, що встановлюють добрі стосунки між людьми. Він, одходячи, цокнув мені каблучками і рвучко вклонився одним швидким пружинистим поклоном-кивком.

Перші може й характеристичні риси норвежців

Взагалі перший день нашого знайомства він відповідав коротко, кланяючись швидким поклоном-ривком, і цокав по-військовому каблуками, при чому його рижenький чуб задьористо змахував догори. Очі — сіро-біляві і тому здавались невеликі, особливо в оточенні блідожовтих вій. Ніс сухий, з одкритими ніздрями, що одверто наставлялись, коли він закидав голову до стелі, шукаючи відповіді, немов там щось розглядав. Тоді, коли в нього була серветка під пахвою, він виймав її і помахував. Потім рвучко закладав знову серветку під руку і, махнувши чубиком риженьким униз, швидко й коротко відповідав.

Коли зайти до залі, де він завше крутився і сидів — то він одразу зривався на ноги і ставав струнко. Це, очевидно була суворо встановлена система поводження з пасажирами, і коли так — він це виконував блискуче.

Підвищена аж занадто чемність юнґи не була дивною, тільки тому, що вся команда поводилася з пасажирами дуже чемно.

Сам капітан і його помічники завше перші кланялися своїм пасажирам навіть радянським, себто мені. Поспитатись у кожного з них було приємністю. Вони охоче йшли назустріч, щоб допомогти у дрібницях. Поводились і діяли вони якось скупчено-повільно.

Особливо це помітно було в рухах матросів, що виконували якусь роботу, де потрібна була спритність і точність, починаючи, наприклад, од кидання канату. І їхні рухи перших скандінав-моряків, що їх мені довелось побачити, були майже протилежні поводженню юнґи, що був і жвавіший, і рвучкіший, хоч і риженький, як це здебільша траплялось і з іншими.

Коли юнґа сидить і щось мріє в пустій залі, досить було відчинити двері, як він зривався мов зайчик і ставав насторожено струнко.

— Чого ви все зриваєтесь, посиділи б. Постійно — це ж недоцільно.

— Наказ такий.

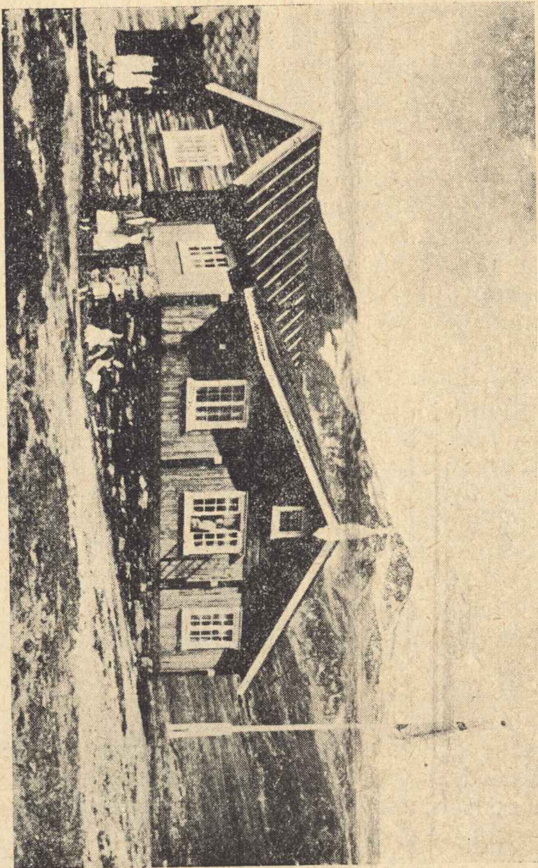
— У нас цього немає.

— Де — у вас?

— В країні Рад...

— Ах так...

Він ще дужче уклонився мені і цокнув закаблуками од зворушення й несподіванки, а потім радісно засміявся і став вільно, закинувши догори і трошки набік свою риженьку голову в білій твердості комірця і в чорній тужурці з золотими ґудзиками.

Типовий Норвезький будинок із щоглою поруч, що на ній голощеться прапор.

Тут у нас пішло взаємне знайомство, швидкі запитання двох людей, що однаково погано знали німецьку мову. Нарешті ми присіли один проти одного і говорили про Совіти і Норвегію в тоні братньої зацікавлености. Бо виявилося, що він комуніст і що про це знають навіть на пароплаві. Він недавно працює. Кілька місяців тому він служив на вельосипедному заводі, одержував 100 крон. Але завод закрився — і йому з труднощами вдалося влаштуватись на пароплаві з меншою платнею і, звичайно, не по спеціяльності.

В той час почулися кроки, хтось наближався до дверей залі. Юнґа зірвався і став струнко.

Він нам услуговував, подаючи їжу. В іншому купе їхав ще один молодий, повільний хлопчисько літ дев'ятнадцятьох з Америки до себе додому. Він був повен крови, з красивим і смілим овалом обличчя, як з обкладинок англійських журналів. Він учився на інженера-електрика і їздив до Америки на невеличку практику й екскурсію одночасно. Наближення додому вибили з голови йому всі інші теми, крім родинних, — він розповідав про своїх сестер, хвалився, що їм купив в Америці і, дорвавшись до юнґи, ввесь час розпитував його про Норвегію, а головне з насолодою говорив рідною мовою.

— Я так скучив за своїм, — наче виправдуючись, казав мені залишаючи юнґу.

Їсти на сніданок наставили силу всякого добра — цілий стіл: риби, консерви рибні, закуски, шинки, ковбаси, ікра, ґарніри, салати... І головне ніяких порцій, ніяких вказівок, скільки брати: бери досхочу. Юнґа лише згоден міняти на кожну закуску тарілки без кінця і доливати кави й чаю. Взагалі

в Норвегії і в вокзальних буфетах, і часто в готелях, і завше в поїздах і в пансіонах прийнято так: бери, скільки хочеш і в якому порядку схочеш їжу, що наставлена для всіх разом на столі. Розплата за це всім однакова, а на пароплаві, звичайно, даремно.

На обід до супу подають сухі, прісні коржики великими площинами. По-нашому — це зветься маца — по-їхньому — кнекеброд. Взагалі хліба норвежці їдять дуже мало, як і скрізь на Заході. Хліб заміняє картопля, бурячки, різні додатки до м'яса, бруква, капуста, але головне картопля.

Якось, повернувшись із палуби, бачу, як помічник капітана і ще хтось із пароплавної служби розпікають нашого юнґу біля моєї каюти.

Вони тількищо вийшли звідти, де оглядали, в якому порядку моя каюта, як її прибрав юнґа. Розпікали вони його за якийсь пил, що осів на столику і його наче б то не було витерто.

Добре сказати пилюка в Харкові, — але тут, на морі?.. І, знаєте, у мене ворухнулося підозріння, що чемні норвезькі капітани не зовсім довіряли моїм чемоданам і мабуть поторгали їх, чи немає там бомб, а вже на юнґу напали для одводу очей або, як кажуть, ставили на юнґу і на морську пилюку „громоотвод“.

ОСЛО

Ще риски норвезького життя

Вступає пароплав нарешті інертним ходом до порту Осло. Типовий хороший порт серед невисоких гір у глибині країни. В туманній дощовій заслоні на протилежному боці фйорду дуже багряніє нижня частина піднятого доком корабля. Стоять поодхилювані одчахнуті од щогол розноги, що служать для вантаження. Рухи скупаних у дощі людей і навіть машин видаються якимись зв'язаними.

А з пароплава, з тієї частини його (І кл.), де було більш - менш повно пасажирів, уже понесли баґаж, чемодани, саме в той час, як представник поліції перевіряв паспорти. Риженький наш юнґа і собі ухопився за мої речі і, перенісши їх через місток, уже поставив у чергу під навісом, де повільно походжало кілька чиновників митниці.

Нарешті куфри й валізки розкриті, побіжно проглянуто їх зміст, і крейдяні хрести на них десь збоку дають дозвіл їх виносити на таксі. Побачивши мої новенькі німецькі чемодани, урядовець не захотів каляти їх крейдяним хрестом, махнувши рукою пропустити.

Тут одразу виникає потреба розміняти доляри, бо Норвегія — не Польща і не Німеччина, де в першій ліпшій крамниці охоче беруть цю міжнародню валюту. В Норвегії беруть лише свої гроші

і не тільки з патріотизму, а й тому, що норвезька крона, як і шведська, поруч доляра, наймiцніші і найнезмінніші валюти світу. Тим то, щоб розплатитись із юнґою, я не зміг йому запропонувати зеленого папірця з обличчям Вашінґтона, мусів трохи погасати по пристані. І якийсь портовий хитрюга, великий і чудернацький — видно майстер на всі руки, взявся мені розміняти, одрахувавши на свою користь добрий відсоток за розмін. Я одержав кілька круглих металічних монет з кругленькою діркою в центрі кожної.

Мені хтось казав, що це за традицією зберегли їхні гроші всередині дірку, щоб селяни й рибалки могли нанизувати свої прибутки на шворочку.

Риженький юнґа через борт пароплава востаннє тріпнув мені милим риженьким чубиком і почувся стукіт каблуків. Тепер, спокійно глянувши на порт, можна було побачити в дощовій заслоні чимало чужоземних пароплавів. Можна було побачити, як поводили своїми довгими, шиями вантажні крани. Нарешті, і це головне, можна було побачити багато норвежців, що рушили з пристані пішки й на автах.

Місто Осло й люди

Морська пристань підходить до самого центру міста Осло, що раніш звалося Хрістіянія, а ще раніш таки Осло, або навіть Усло, як вимовляють столичні норвежці й житці столичних околиць. Назву — Хрістіянія нав'язали норвежцям данці, що довгий час тримали Норвегію підкореною. І лише визволившись от данців та порвавши унію із Швецією, Норвегія в XX столітті почала жити своїм незалежним життям. Столиця Норвегії повернула свою історичну назву лише з 1 січня 1925 року.

Перші симпатії мої в Норвегії, в Осло, викликали люди. На наші більш-менш південні очі — це дійсно північні велетні, високі й стрункі люди

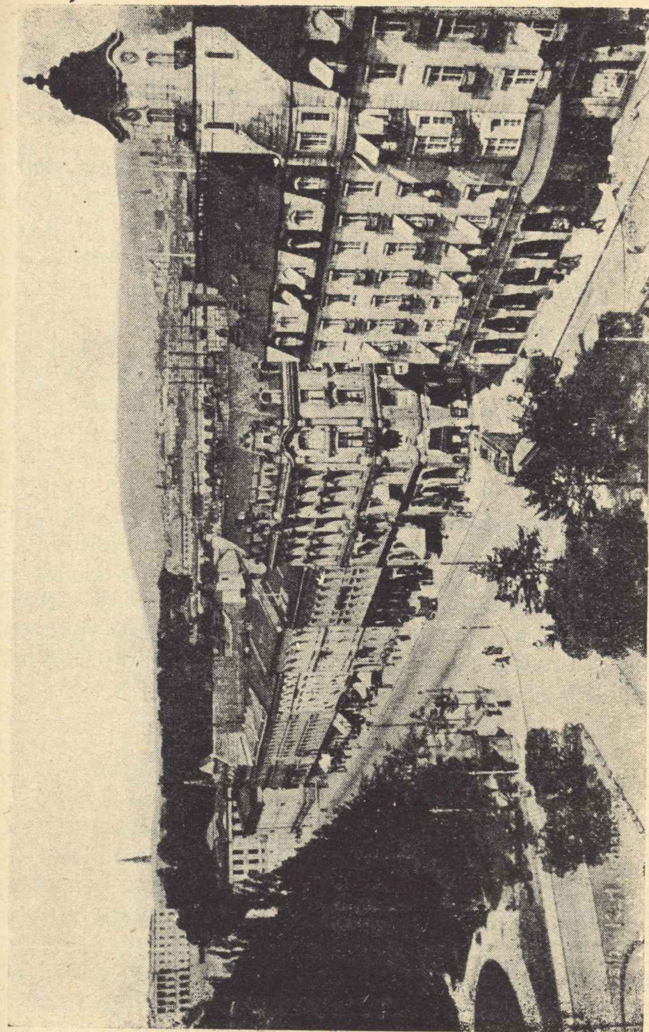
Пам'ятник Генріхові Ібсенові в Осло.

світлого тону. Їхні рухи, не зважаючи на дощ, ні на хвилину не губили гідности, хоч приходилося трохи й прискорювати ходу. Дощова погода для легковажного туриста зло, але для мене, як письменника, це було благо, бо я приїхав не очима кліпати, а спостерігати життя людей. А людину

якраз найкраще спостерігати під довгим дощем, в лікарні і на війні. Тоді виявляється її дійсне обличчя.

Я кажу про норвежців — північні велетні, бож з усіх статистик відомо, що це найвища раса в світі. Мужчини, як і жінки, повторюю, високі, стрункі та пружні. Особливо це відчувається, коли спостерігати дівчат і молодих жінок. Біляві, золотисті, обличчя якось владно тримаються на високих колонах торсів, що особливо підкреслюють свою пружну силу, коли проходять під поглядом пильних очей. Все це лижники, лижниці, ковзанярі, веслярі. Адже спорт у Норвегії, як і в Швеції, це необхідний додаток до життя й пересування.

Гори літом розвивають повсякденний альпінізм, як зимою, завалені снігом, вони примушують ставати на лижви, щоб перейти до житла. Це стає найпершим товчком для розвитку спорту. А потім зручне положення Норвегії на півострові де, вода фйордами глибоко заходить у країну — це ж безперервна тяга до розвитку водного спорту. Тому й не дивно, що ноги у норвежців, а особливо у норвежок, на нашу думку, трошки міцніші, а головне трошки більші за цей розмір, який, би підійшов для ідеальної европейської пропорції. Проте, до цих расових ознак з приємністю швидко звикаєш, бо все ж таки є почуття, що не може бути велика постать на легкій основі. Обличчя чоловічі й жіночі, — овальні тією красивою довгастістю, яка таким приємним контрастом звучала б серед наших клясичних кавунів. Очі світлі, сірі, блакитні, фаянсово-сині в пожежах волосся, в золоті кіс, в білявих завірюхах кучерів, — хіба цим, не можна захоплюватись так само, як і смаглявим аґатовим вогнем циганської поро-

Центральна вулиця Осло — Карл-Йоганес гате.

ди? Є волосся як береза восени, є буре, як листя дуба на снігу. Кров'яниста рожевість, що світиться крізь ніжну білість обличчя, на якому горить червоно-малиновий огонь губів. Малина в сметані, і суниця в сметані.

Носи в норвежців якраз не такі крюкасті, як в Амундсена і це на краще. Часто з невеличкою горбинкою, але переважно рівні, трохи підняті, наче щоб на повні легені одкритими ніздрями вдихати вітри з океанів.

Таланти й генії — куці

І лише їхні таланти й генії переважно куцого зросту — досить подивитись на пам'ятники Ібсенові, Б'єрнсонові, Ґріґові. Але це, здається, загальне явище в природі всіх рас. Геніяльні люди високого зросту, яких я знаю небагато, лише підкреслюють загальне правило, що генії — куці. Видно природа не дороблює їх в одному місці, перебільшуючи здатності в другому. Шевченко, Франко, Пушкін, Толстой, Кляйст, Бетговен... Ще скільки треба доказів? Рухи норвежців в основному повільніші, аніж в інших рас Европи, за виключенням шведів та фінів.

Думки про життьові темпи

Рух авт на вулицях Осло повільніший, ніж у Берліні, Варшаві.

Навіть фокстрот в Осло йде повільнішим темпом, навіть з театру виходять повільно. І як на мене, то все це навіть трохи закволо, але для «хахлів» справжніх, оцих пак салоїдів і чухраїнців — ці норвезькі темпи мабуть будуть за недосяжний ідеал. Не даремно, як історія каже, лише «хахлам» скандінави ухитрились всучити своїх варягів. Звичайно, все це жарти, бо спостерігаючи життя і

впертий, незламний темп цих північних велетнів, що на дикому камені своїми $2^3/_4$ мільйонів населення створили величну електрифіковану культуру, можна сказати, що трошки повільніший темп, без рвучких рухів, без зайвої жестикуляції, які мальовничо оздоблюють наші базари й диспути, — цей темп аж ніяк не шкодить життю й розвиткові, коли жити десь збоку Европи на ґранітовому, суворому півострові, де кругом вода, а посередині біда, коли ні Донбас, ні ковбас, ні цукру, ні хліба... Коли ніякий Енно, ніякий Мум, ніякий вусатий пан і ніякий носатий скрипаль на тебе не зазіхають. Але нашим хохликам зовсім нічого кивати на темперамент скандінавів і лагідно поласкувати своє пузо.

Осло в дощ

Дощ не вгаває. На вулицях звичайний рух. Для Скандінавії восени дощі постійні й довготривалі — не диво. Публіка озброєна тонкими легкими калошами, ґумовими плащами та парасольками. Як глянеш тротуаром — бачиш: доволі висока юрба іще підвищується тими чорними грибовидними бальонами, що легко колишуться понад рухомою масою. Жіночі калоші блідожовтого кольору обтягають тонкою плівкою черевики. Плащі ґумові легкого ґатунку теж напівпрозорі: червоні, сині, жовті, картаті, сірі... Коли є плащ, то парасольки немає. По двоє під парасолькою ходять лише закохані з бідніших верств населення, а так — кожне під своєю парасолькою. Ви можете навіть посміхнутись, коли через площу переходить якесь подружжя з двойком діток. Всі четверо, кожне під своєю парасолькою у відповідній пропорції. В західній частині Норвегії, наприклад у Берґені, навіть

ходить така анекдота, що коли коні бачать людину без парасольки то вони полохаються. Ця анекдота говорить лише про силу дощів, що випадають у Берґені.

Публіка, не зважаючи на дощ, тримає себе весело, балакають, посміхаються. Кому треба — іде діловито. Знайомий уже нам прийом: іде чоловік без парасольки — у плащі, люлька в зубах. Щоб дощ не набивав у люльку, вона перекинута своїм жерлом донизу. Він поспішає і випускає в дощ клубки диму.

Норвезькі курці і тютюнова рекляма

Норвежці курять взагалі багато. Тютюн не свій і поганий. Зате рекляму тютюну поставлено розкішно. На вулиці, в газетах і в кіні — скрізь кричить тютюнова рекляма. Особливо в кіні, де перед початком сеансу, показують кожен раз інші реклями й фільми на тему: к у п у й т е т ю т ю н ф і р м и т а к о ї т о. Вам покажуть простака норвежця, дядюшку, що допитується всіх і вся, де б йому дістати тютюну в люлечку. Після певних комічних пригод він нарешті добивається до фешенебельного маґазина, дістає того, чого хоче і ви бачите, як симпатична, бородата, соковита морда блаженно розтікається в посмішку, закутуючись у хмарах диму.

Вам покажуть ще, як молодий художник сів робити картину. У нього нічого не виходить: немає надхнення. Він закурює (а які саме цигарки — це вам покажуть достеменно — будьте певні), закурює — і на нього сходить оте гемонське надхнення. Рояться чудесні образи, що спливаються нарешті у форму трьох екзотичних жінок, що досить оголені, танцюють разом якийсь танок, тримаючи над

головами велику тацю, а на ній коробки з цигарками тієї самої фірми, цигарки якої закурив художник. Останній кидає свою картину, зарисовує цю візію на плякат і заробляє у тієї ж фірми добрі гроші.

Тут вам і певна ідеологія: не малюй незалежних станкових картин, а берись за плякати, виконуючи замовлення фірм. Слухайся соціяльного замовця і „благо“ тобі буде.

До пансіону фру Торкільдсен

Як бачите, ми з сюжетного боку зробили майже непростиму річ. В той час, як наше таксі з пристані до пансіону, що його мені порекомендував юнґа, їде вздовж Карл Йоганс ґате і Піле-стредет, цебто центральними і близькими до центру вулицями — до Едвард-Стормс ґате, — ми вже наговорили не тільки про ту публіку, що її побачили по дорозі, але й побували перед сеансом у кіні, висловили кілька сентенцій та догадок, що не мають нічого спільного з педантичною послідовністю. Отже закреслимо все з раніш написаного і злíземо перед під'їздом, де на білій емалевій дощечці стоять літери: „Пансіон фру Торкільдсен“.

Фру — по-німецькому — фрау, а по-українському — „мадам“ (пані).

Дерев'яними добре вимитими східцями піднімаємось на третій поверх. Дзвінок. Чепурненька фрекен з білою кружевною наколкою, що перетягнена через лоб, відчиняє двері — і, довідавшись, що це гості, миттю звивається кликати господиню. З кімнати розмахуються двері і ви бачите генерала. Властиво це жінка, але не просто жінка, а головно, командувач, який попри всю свою солідність підкреслено чемний та ласкавий.

Дальборг Торкільдсен командує

Могутня постава цієї жінки з високим бюстом, високим чолом і високою сивуватою зачіскою (волосся кольору цикорія) вклоняється вам.

— Мені дуже приємно, що ви завітали.

— Ви прохаєте недорогу кімнату з пансіоном? О, будь ласка!

Вона з гордо піднятою головою проносить свою могутню постать коридором, далі дерев'яними, чисто вимитими східцями ще на поверх вище. Дві фрекен — одна білява, друга чорнява, як адьютанти увиваються коло неї. Вона сама відчиняє двері ключем, пояснює де, що і як робити, куди виходити звідки на допомогу чекати, і після згоди — один з її адьютантів уже летить за чемоданами, другий несе теплу воду, відслонює фіранку, добре накрохмалену. З великого вікна струмкують потоки сірого світла крізь потоки дощової завіси, що стікає по склу. Фру Дальборг Торкільдсен знайомиться тоді звідки прибув її гість, як його звати, а щоб не забути вона прохає одночасно заповнити й листочок для поліції.

— Може вам цікаво пашпорт побачити?

— Ні, навіщо. У нас цього не треба.

Генерал робить останні розпорядження своїм адьютантам після перемоги. Сірими, невеликими, розумними очима дивиться просто в лице і глибоким воркотливим контральтом трохи в ніс запевняє:

— Ви будете задоволені у нас.

Її рум'янці аж трохи синюваті, як перший засмаг сливи, заливають все лице. Могутні ноги й торс закутий у корсет — порушують спокій дерев'яної підлоги. Вона щось каже про спільну столову кімнату пансіону й з'ясовує, що від 8 до

10 години ранку — сніданок, з 3 до 4 — обід, з 7 до $7^1/_2$ — вечеря. Вечерю може фрекен залишити і в кімнаті, але треба заздалегідь попередити. Голос її широко виливається з великого рота, торкаючись десь усередині до стінки трохи червонястого у формі загнутої картоплі носа.

Естонець з Росії

Після цього довідавшись, що в пансіоні хтось поселився з Росії, вас зустрічає людина, що говорить теж російською мовою, характеристично, як естонець, здушуючи слова особливо там, де звук «т» сходиться з «є». Цей молодий чоловік говорить «т» з придиханням розтягуючи його і тоді налітає на «є», що починає звучати по-українському: «будьтhе добри».

Фру Торкільдсен погано говорить німецькою мовою і тому цей другий гість якраз до речі. Ми дійшли повного порозуміння завдяки такому перекладачеві.

— А ви видно добре говорите по-норвезькому,— запитав я його.

— Ні, то я говорю шведською мовою. Але вони дуже схожі поміж собою. Бачите, я артист у Скандінавських країнах, хоч сам естонець.

— А давно ви тут?

— Ні, я майже ввесь час жив у Швеції, але мені звідти прийшлось виїхати.

— І вам не шкодить працювати?

— Бачите, майже всі артисти Скандінавії обслуговують три країни: Швецію, Норвегію й Данію, бо мова їхня дуже схожа між собою. — Цей молодий артист спішив кудись договорюватись, щоб виступити в кіні. Він достав щіточку, підчесав догори свою густу темну чуприну, що рівною, трошки

хвилястою стіною ставала як продовження рівного широкого лоба. Його допитливі, великі сірі очі, під гострими чорними бровами у великих віях, та прибалтицька говірка, надавали особливої привабливости. Він іноді ставав піднімаючи груди, мов збирався заспівати. Щиро радів, що довідався про життя в Радсоюзі, бож він учився «в Петербурге» і має там своїх товаришів.

— А чого ж вам не їхати до нас на роботу?

— Знаєте, я вже звик тут, у мене зв'язки. Шкода тільки, що з шведами у мене виникло «недорозуменіє».

— ?!

— Вони мені пришпилюють большевізм, якого там бояться, як чорт ладану. А справді — це інтриґи конкурентів, які я все ж викрию за допомогою моїх товаришів — шведів.

Він молодо й охоче відповідав на мої запитання і коли б це було десь-інде, я міг би думати, що то шпик починає втиратись до мене в довір'я. Але він зиркнувши на годинника, чемно попрощався, даючи інформації про побут у пансіоні і пішов молодим, переможним кроком молодого тенора, до якого заходять у пансіон дами, хоч це трошки й незручно. Але фру Торкільдсен на це дивиться крізь пальці, хоч у неї тут же молода дочка. Їй важливо, щоб платили гроші вперед. Всі ці інформації на відході я одержав од симпатичного естонця, що через нього я одразу зімкнувся з найінтимнішими сторонами побуту пансіону.

Сувора архітектура норвезької столиці

Коли ви приїхали в нову країну, в невідоме вам місто, щоб його побачити, — не станете ж ви сидіти в пансіоні, хоч би й найзручнішому. Ваші

Кнут Гамсун.

ноги, що відпочили на пароплаві, одразу захочуть розім'ятись на асфальтових тротуарах, і добре вибрукованих майданах. Отже ви йдете і розглядаєте Осло так, наче рай цікава Єва, яку щойно випустили в світ за останнім словом божої техніки. Правда цей рай оформлення 1880 — 1928 року ще й навіть не в теплих краях та ще й під дощовою сівбою виглядає не зовсім то й буйно, але основна зовнішність скупана водою виступає все ж у повній красі.

Виявилось, що будинки в Осло холодної суворої архітектури, що особливо обважніло звучать, убрані в сірі, чи темні ґраніти.

Звичайно, є будинки, навіть визначні, великі будови в стилі ренесансу, як от королівський палац, але вони нічим особливим, крім свого призначення, не позначаються. Зате «мрачний» Стортінґ (будинок парляменту), чи поштамт, стоять дуже непривітними масивами, схожими швидше на в'язниці середньовіччя, аніж на сучасну стильну і зручну житлову громадську побудову. Взагалі потяг до солідности в архітектурі, до серйозности і навіть суворости позначається не тільки в різних пам'ятниках старовини, як от: старовинний замок «Акерсгус» із арсеналом, чи кірхи, але й на таких нових будинках, як норвезький банк, поштамт, картинна ґалерія, телеграф, готелі й приватні будинки.

Камінь і папір

Зате, яка облицьовка, який камінь! Шліфовані ґраніти, лабрадорити, червоний, синювато-сірий камінь, прекрасні портали з цілих акордів каменю, розкішні кубики в брукові, покрівлі з шиферу — все це говорить, що Норвегія дійсно країна каменю! І далі коли заглянути до вітрин книжкових магазинів, коли вам загорнути пакунок, ви бачите всюди

чудесний добре вироблений папір, якого тут не шкодують. Це значить, що Норвегія, як уже говорено, країна лісу і найкращої в світі паперової промисловости. Дешевий ліс, дарова водяна енергія — і паперова промисловість цвіте. Недаремно ж з усієї кількости 102.000 індустріяльних робітників при загальній кількості 675.000 кінських сил на тих індустріяльних підприємствах (фабриках і заводах), хоч паперова промисловість і бере 15.000 робітників, зате силовні в паперовій промисловості становлять 255.000 кінських сил, цебто найбільші за всі інші види індустрії, бо в металюрґії хоч працює 18.000 робітників, зате силовень на металюрґію припадає загальною кількістю всього 87.000 кінських сил. Крім того, ще окремо деревообробна промисловість дорівнюється металюрґійній.

Отже ліс, як бачимо, в Норвегії відограє коронну ролю.

Тут ми зробили вилазку в одну дуже пристойно видану книжку «Статистичний щорічник Норвегії» на 1928 р. Ця книжка, змінюючи ввесь час цифрові дані в бік росту, виходить уже 47 літ підряд. До неї ми ще не раз робитимемо екскурсії в самих несподіваних питаннях. Отже не думайте, будь ласка, що мої відомості наскубані з якоїсь там застарілої енциклопедії. Навпаки, навіть сам Тарсівський збірник не зможе похвалитися такими найновішими даними, як ваш покірний слуга у цих своїх відкриттях Норвегії. Лише іноді я дозволю собі в ваших інтересах заокруглити цифру, вражаючи в іншому випадку вас математичною точністю цифри до 1.

Авторух 8000 машин

Отже ми ходимо по Осло, розглядаємо будинки й людей, спостерігаючи рух на вулицях, де 8023

автомашини дають себе відчути як слід! Сказати вісім тисяч машин на місто в чверть мільйона населення — цього мало, але сказати, що майже на кожних тридцять чоловіка люду, ми побачимо одну автомашину це вже щось та значить! Але ви ще не зможете як слід уявити собі всю мальовничість цього ословського авторуху, поки ви не знатимете, що тут 147 великих автобусів ганяють серед тихого стрекоту і тявкання 880 мотоциклів, серед пихтіння 3.300 приватних пасажирських лімузинів і ляндо, попереду яких жовтими, чорними й іншими кубами, куфрами й площадками ганяють ділові, торговельні й фабричні автомашини. Тепер ви бачите, що сиґнальні маячки, що мигають червоно-малиновим світлом удень і вночі, понастановлювані на бойових перехрестях вулиць, мають деякі підстави для свого існування. І хоч рух на вулицях реґулюють сиґналами з червоних і зелених вогників чи семафорів удень полісмени в ручний спосіб, але вони теж не марно отримують своє жалування.

Припустімо, що якийсь скептик скаже:

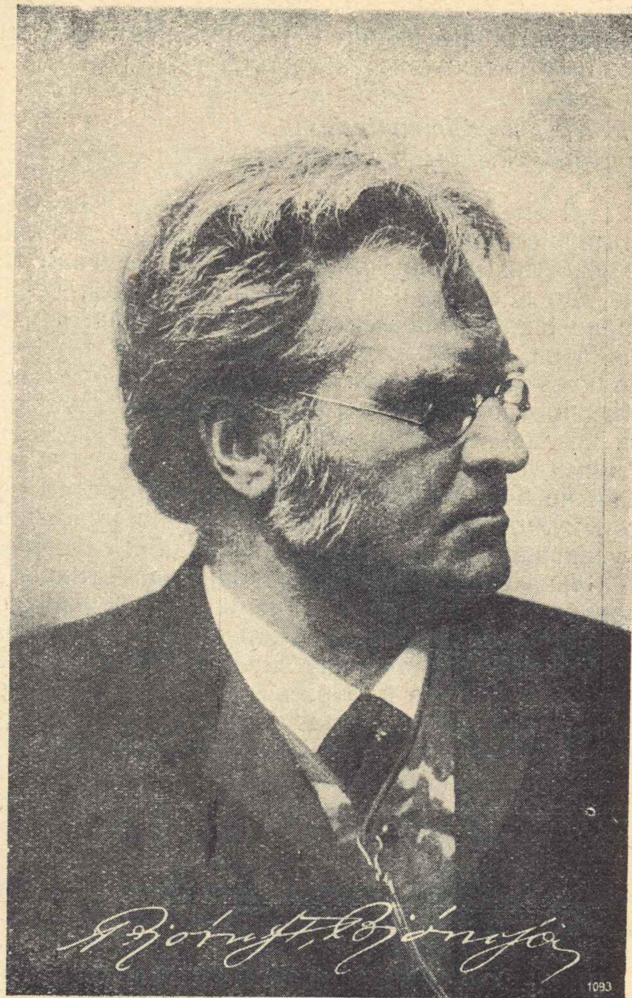
— Ну, що з того, що в них у столиці їздить там якихсь 8.000 автомашин, алеж зате вся країна...

Тоді ви перебиваєте його і кажете:

— На $2^3/_4$ мільйони населення 39.266 автомашин на 31 грудня 1927 року. На кожних 70 чоловіка у країні одна автомашина — це вам жук на паличці, особливо беручи до уваги чудесні водяні сполучення морем фйордами? Будьте певні, що коли цей скептик щирий громадянин першої ліпшої радянської республіки — він скаже:

— От, хоч би нам з нашим Автодором трошки таких пропорцій.

А далі підкреслить: а нижегородський автозавод, а завод «Амо», а багато іншого в тому ж на-

Один з вождів розквіту норвезької літератури й громадськости — Б'єрнстерне Б'єрнсон.

прямку? Чи не значить це, що норвезькі пропорції у нас уже не за горами?

Любов до пам'ятників, культурних діячів і культури

Тоді ви закладаєте руки до кишень і йдете собі котримсь бульварчиком в напрямку до національної драми. Вам попадаються цілі серії пам'ятників, що поставлені кадрильним хрестом, парами, сольо і трикутниками. І головне, зверніть увагу, пам'ятники не символістичні, не всякі там «свободи», «перемоги», як це люблять у Франції, не військові коні з генералами й воєначальниками, як це люблять німці, що ввесь Берлін заставили такими пам'ятниками — ні, тут ви маєте звичайні, ніяк не бундючні, реалістичні портрети норвезьких культурних діячів: письменників, художників, музикантів, учених і одного, чи двох політиків.

Кілька старовинних військових пам'ятників для контрасту дісталися в спадщину з часу панування завойовників данців, що кількасот літ панували в Норвегії. Але основне скульптурне обличчя не тільки Осло, але й Берґена та інших міст Норвегії — це письменники, митці та культурні діячі. Це вони, дійсно, дали світове обличчя цій невеличкій нації. Любов їхня, що вилилась у поставі цих численних пам'ятників-портретів, дає змогу судити про високий культурний рівень і плодючий ґрунт для культури. І дійсно, коли ми заглянемо до освітньої справи в Норвегії, то матимемо багато повчальних відомостей.

— Хочете? Будь ласка!

Шкіл нижчих у країні 1925-26 академічного року — 5.984, школярів в них 396127. Коштів на це витрачено 73.739.000 крон. Рахуючи крону по полтиннику, ви маєте 37 мільйонів карбованців на рік на нижчу школу. Правда, нічого собі цифра на $2^3/_4$ мільйона населення? Нарешті остання довідка — в університеті в Осло учиться 3.560 студентів і викладають 183 професорів та доцентів. Є ще й інші вищі школи, що мають ще близько тисячі студентів.

Мабуть з цих даних трошки видно, чому так норвежці люблять своїх культурних діячів, а найперше письменників.

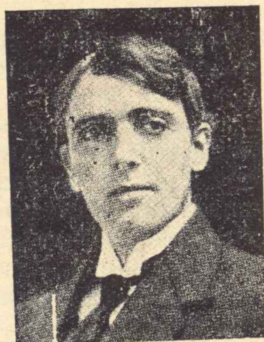
Ібсен, Гамсун, Б'ернсон, Кієлянд, Вільденвей, Ліє, Бюль, Єверлянд і багато інших, це вони дали і дають світову славу буржуазній Норвегії, — це вони принесли північні квіти поезії в букет буржуазної культури, яка зростала й розквітала на основі визиску більшости меншістю, експлуатування працюючих маґнатами фінансового капіталу.

Замість генералів і політиків — поети

Норвезький народ, що до XX століття не має своєї державности, має зате історію своєї культури і, може в першу чергу, завдяки їй, він збудував і свою державність. І тому хоч Норвегія не має в своєму активі політиків та завойовників, якими б могла гордитися, зате вона знайшла інше, вище: своїх культурних вождів. Усі запаси історичної шани Норвегія віддала їм, ще тоді, коли не мала своєї державности. Тому така велика кількість цих пам'ятників письменникам і культурним діячам. У цьому Норвегія має багато спільного з Україною.

Може тому і на Україні найбільшим генієм, що переріс межі літератури і став навіть політичним символом — є поет — Тарас Шевченко, і мабуть мають певну рацію ті, що намагаються піднести

українізацію, беруть і дають спочатку граматику й українських письменників. У націй, що в минулому були придушені, як от у норвезької, так і української, всі кращі сили її творчого духу вбирало в себе письменство, що не вмирає із смертю

Сучасний модерний поет Вільденвей—пише мовою рімснол.

особи творця, а замасковано ховаючи в собі і політичні, і громадські, і наукові ідеї та ідеали, несе їх у широкий світ через десятиліття і навіть століття.

Мене приємно вразила ця конкретність і близькість до сприймання їхніх культурницьких постатей: ніякої символіки, ніяких додаткових елементів до пам'ятника, як от всякі музи, скелі, жадного антропоморфізму втілення літературних постатів та ідей того, кому поставлено пам'ятника, а просто більший чи менший постамент і характеристична поза письменника.

Ібсен, куций, високолобий, гривастий і сумрачно-замислений, стоїть собі на постаменті коло театру,

заклавши за спину руки. Глибокий психологічний портрет. Поруч його Б'єрнсон. У того підняте дерзновенне обличчя аристократа думки. І лише пам'ятник тому ж Б'єрнсонові в Берґені трохи символістичний: письменник крокує. Може це вплив Роденового Гюґо, що теж маршує, немов крізь віки. Взагалі Родена в Скандінавії дуже люблять і в Осло і в Берґені ви побачите пам'ятники скульптури роботи Родена.

Національний театр, що стоїть у студентському парку, коло Карл-Йоганс ґате між королівським палацом і Стортінґом — чимала важкувата в улюбленому берлінському стилі — побудова на 1.200 місць. Стоїть уже тридцять літ.

Трошки історії і топографії міста Осло

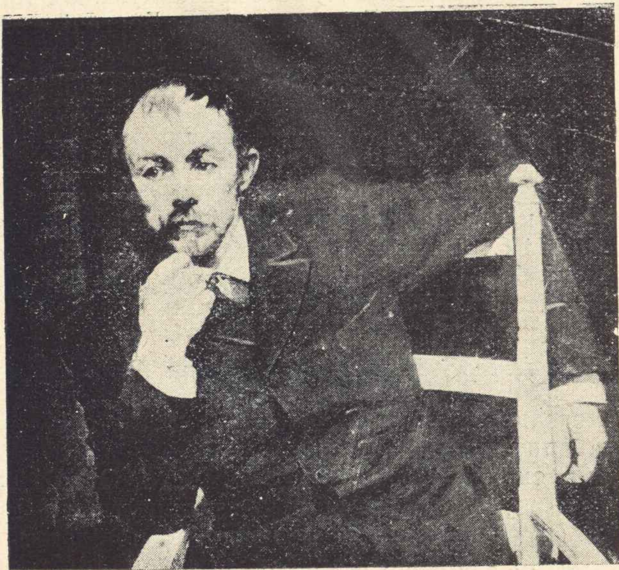
Але ваша цікавість раптом стрибає у саму суть і ви запитуєте:

— А скільки літ стоїть саме місто Осло? Тоді я не можу втерпіти, щоб не заглянути до книжечки про Осло і починаю вам розповідати.

— Осло заснував Гаральд Гордрод 1048 року, наперекір твердженню Енциклопедії «Просвещеніе», що заснувала його 1054 р. З того часу це місто так і звалося, аж поки войовничий король Хр стіян IV після великої пожежі 1624 року не відбудував його, давши йому назву Хрістіянія. П сля того Хрістіянія існувала до 1 січня 1925 року, а з цього часу за постановою парляменту містові повернено його стару, історичну назву — Осло, або як норвежці кажуть: Усло, але ми в даному випадку зберігаємо загальноевропейську назву, що виникла з норвезької транскрипції — Oslo.

Через те, що в Осло багато буває туристів, то різних фарусплянів, бедекерів, мап і схем міста

ви знайдете силу-силенну. Крім того, як і в німців, є пляни міста в трамваях, на станціях та в інших публічних місцях. Отже. ви побачите ясно,

Великий поет і романіст норвезький, твори якого писані народньою мовою ляндсмол—Арне Гарборґ.

як на долоні, що Осло лежить на кінцевій закутині Осло-фйорду, що продовжується далі в неглибоку долину, прорізану річкою. Місто осілось між двома головними горбами, які лежать з обох боків цієї закутини, що створює чудесні глибокі гавані й затоки. З одного боку Екеберґ, а з другого гора Голменколен. Властиво все місто скупчилось підсунувшись під Голменколен, бризнувши віялом своїх вулиць од фйорду до гори. Це головні вулиці Осло. Їх, звичайно, пересікають не зовсім правильно поперечні вулиці, як і у всякому місті, що росло од середніх віків.

Вулиці все підводяться й підводяться до гори, все новішає їхнє будинкове суспільсто, щоб нарешті загубитись новими передмістями серед околиць на горбах, серед дач і санаторій, що вилізають аж на саму гору Голменколен (278 метрів над рівнем моря) і навіть ше вище на Фроґнерсетерен (470 метрів).

Характеристики будов і жител

Отже найстаровинніша частина міста над водою. Тут дійсно панує дух середніх віків. Тут і кріпость Акерсгус і найстаровинніші ґотичні кірхи (правда є й незначні ознаки барокко). Тут старовинні майдани — словом тут коло пристанів творилась найперша історія Осло й Норвегії.

Далі місто розросталось, тягнулось до гори, забудовуючись усе новішими будинками і вже коло частини міста Майорстуен, що лежить на самій околиці, ви бачите зовсім новенькі будинки, яким усього кілька років. Тут побудовані найбільші і найзручніші кінематографи, між ними один так і зветься «Колосеум», а далі вже якісь городи, вугільні склади, й усі інші додатки до великого міста, що перетворюються швидко на новий центр, як от наш Харківський клінічний городок. А далі вже пливуть незалежними кораблями дачі ословчан серед садків, лісків і мальовничих ґранітових гостряків, скель і ковдобин.

Я пишу свідомо «пливуть», бо коло кожної дачі, а то й (рідше) на самому будинку стоїть щогла, на ній полощеться великий хрестатий нор-

везький прапор (червоне тло, а на ньому синьо-білий хрест). Норвежці великі патріоти і крім того печать моря і плавби лежить навіть на їхніх сухопутних звичаях. Звідси й щогла з прапором, який вони підносять не тільки в дні загальних свят,—ні прапор підносять, коли щось робиться в домі трошки вище за норму. Прапором, як із суден салютують. Хазяїн справляє весілля на щоглу по шворці підіймається догори прапор; у сусіда вродилась дитина, всі сусіди кругом салютують піднесеними прапорами.

Остгови й пароплави

Коли ви з-за міської височини глянете на Осло й околиці, то побачите, як Осло-фйорд, завернувшись коло міста великим коліном, заходить майже назад і кінчається ятірним мішком затоки, що зветься Бунде-фйорд. А на водяній рівнині перед гаванями міста побачите накидану окрошку ґранітових скель, що творять острівці, як от Говеден, Ліндоен та інші. Як малесенькі кузочки, поміж ними пролазять великі морські пароплави, щоб притулитись у порту до берега. Ви, охопивши загальний розполіг міста, що його під горою вигріває сонце з півдня, спускаєтеся назад у центр підземною електричною залізницею, що продовбана в дикому камені. Кінцевий пункт її коло Національного театру.

Королівський палац і північні строї ґвардії

Звідси, глянувши догори, ви бачите королівський палац у звичайному стилі спрощеного ренесансу, в якому будують завше так звані «присутственні.» Фронтон над колонадою робить традицій-

Норвезька фрекен з округи Гардангер в народньому вбранні. Вона не темна, а золотоволоса, але фото, як відомо, жовте передає чорним.

ний виступ перед цим великим і скучним чотириповерховим будинком, що ізольовано стоїть на пагорку майдану, оточений з боків чистим і симпатичним садом.

У цьому королівському саду, як і попід самим палацом, ходить хто хоче, і коли захоче, бо вартові королівської ґвардії, що маршують швидким кроком взад і вперед поперед палацом у якихось смішних, півнячих строях, ці ґвардійці існують виключно, як декоративний реквізит, бо ні сили, ні влади норвезький король Гокон, (Haakon) звичайно, не має.

Норвезький король, або дешево й декоративно

Він існує в силу традиції для внутрішнього представництва, для дуже визначних парадів, відкриття різних виставок, сесій тощо. Король — річ дешева, дешевша за президента, якого треба обирати, витрачати час, енерґію, кошти на вибори, заводити круг нього боротьбу партій, віддавати йому голоси, а значить будувати його авторитет, надаючи йому, таким чином, дійсної влади. Виходить, що коли ображати президента — виборці образяться і т. д. і т. ін.

Зовсім інша справа з норвезьким королем. Його ніхто не обирає, він абсолютно ні на кого не спирається. За браком відповідних бюджетових асиґновань, він навіть не має потрібної кількости придворних, так що навіть придворної інтрижки повести нікому. Стортинґ час од часу бере й зрізує річний бюджет короля, мовляв, все одно даремні гроші, аби жив та імпозантно тримався: будинок має, на грошах ініціяли карбують — буде з нього. За такого стану не дивно, що король швидше оперетков постать, яку й показують

іноді в оперетках, ба навіть, кажуть, у тирах трапляється лялька у вигляді короля, яку б'ють клейтухами з повітряної рушниці, а вона дриґає й підстрибує, коли її поцілити.

Коли я запитав в одних людей, як би мені побачитися з Гамсуном, мені відповіли:

— Поперше, Гамсун живе на провінції, де в нього, кажуть, цілий власний маєток, ціле село. Ця місцевість в стороні від залізниці і туди, значить, незручно їхати. А подруге, Гамсун уже старий і дуже характерний, він нікого не хоче приймати — так, що Гамсуна в десять разів трудніше побачити, ніж короля. Побачення з королем вам можна влаштувати — як раз чхнути. Хочете?

Я відмовився.

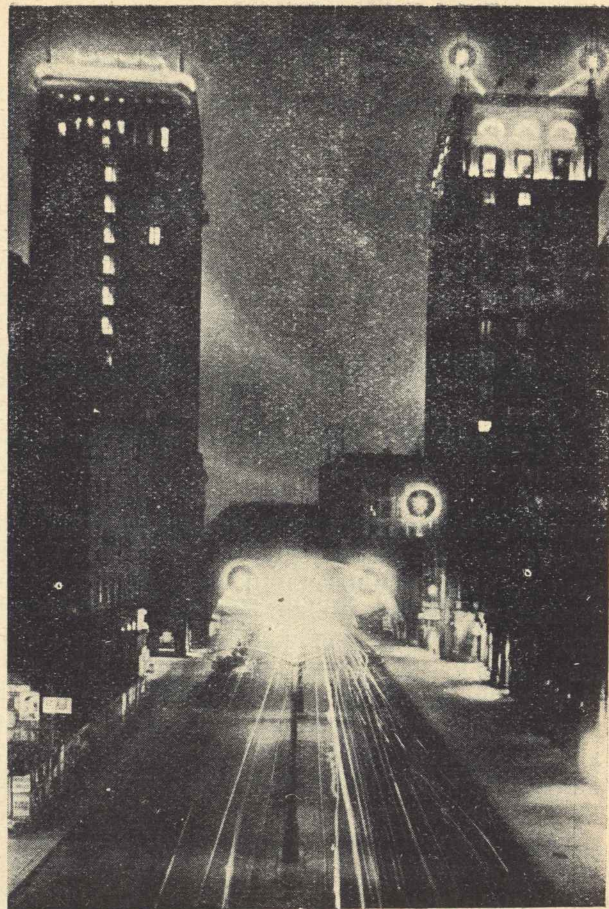
Нічна електрична реклама

Вечір... Ніч... Місто липко туркоче автомобілями, що прошмигують по мокрому камені. Реклями сяють. Ось із різнобарвних лямпочок вимальовується ціла картина й блідорогий електричний місяць щось хитро вичитує на цій картині. Може він смакує в уяві шоколяду тієї фірми, що так себе багато реклямує? Реклями гасне.

Над самим дахом на одному місці крутяться колеса автомобіля, складеного з електричних лямпочок. Так само вискакують проміні з лямпочок поперед цим автомобілем, немов їх випускають прожектори. Раптом все це гасне, залишаються лише літери, що з'явилися несподівано звідкись. Ви читаєте прізвище свого старого знайомого: Форд. Люд розходиться по ресторанах, по кінематографах і ревюшках. Ви поспішаєте назад до свого пристановиська — пансіону фру Торкільдсен, щоб добре повечеряти, а головне, роздивитися людей в їхній побутовій обстанові.

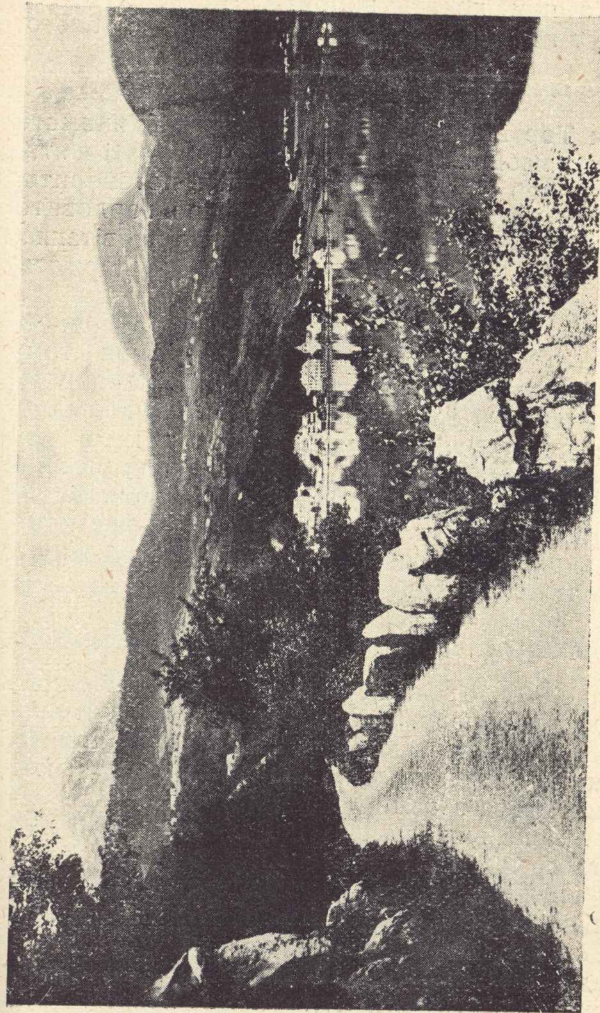

Стокгольмська вул. Кунсґатан з будинками-баштами. Поміж ними зверху проходить поперечна вулиця через міст, щоб не заважати рухові. Кунсґатан удень.

Кунсґатан — вночі.

Ви робите все, що культурні люди роблять перед тим, як іти їсти і думаєте, чи не пора шукати своєї вечері. Але попередливий адьютант фру Торкільдсен у білій накрохмаленій наколці чемно й попередливо постукує до вас у кімнату й нагадує щось. Жінка не знає іншої мови, крім норвезької і тому діялог відбувається дуже характеристичний і майже клясичний у таких випадках. Чужоземець починає одразу говорити всіма мовами світу, особливо частіше налягаючи на рідну мову та на вираз очей і рухи пальців, а хазяїн, в даному випадку, хазяйка країни (її всюди розуміють, крім одного чужоземця, — значить їй запобігати нічого) тримається твердо своєї національної говірки, але й собі починає робити вправи пальцями. І коли справа доходить до того місця, коли пальці жінки показують на рот, а рот її починає мальовничо плямкати, немов їсть, в перервах повторюючи іще слово — «спісе», то автор цих рядків нарешті догадується, що це щось близьке до німецького «шпайзе», що до речі пишеться «speise» — , а це значить — «їжа» (бачите — спільний німецький корінь), і не знає далі, що робити. Тоді адьютант фру Торкільдсен, показуючи на двері, нарешті, бере чужоземця за руку й веде за собою на нижчий поверх. Справа в тому, що господиня не поінформувала як слід чужоземця, що в Норвегії в пансіонах треба самим сходитись їсти в одну залю, де збираються всі гості - пасажири. Чужоземець гадав що тут робиться за німецьким зразком: їсти кожному в своїй кімнаті, отже виведений за руку білявою жінкою на коридор і, йдучи сам східцями на нижчий поверх, він незрозуміло озирався, що

Дуже типова для Норвегії дорога понад озером. Також характеристична лінія гір.

мовляв, з ним хочуть зробити. Чи не думають часом тут його самого «спісе»? Нічого подібного.

Автоматичні телефони

Мадам Торкільдсен стояла в прихожій нижчого поверху і набирала на вертушці - автоматі п'ятизначний номер телефона, щоб з кимсь поговорити. Вона, побачивши чужоземця, привітно й гордовито заворкотала своїм могутнім контральто привітання, запросила зайти в залю, де вже гості вечеряють, і зайнялась своїм ділом.

Телефон, що нараховує десятки тисяч абонементів, працює автоматично, без телефоністок і тому відгукується в ту ж секунду. Ви не ламаєте апарату, не нервуєтесь. Коли номер зайнятий, вам відповість, звичайно, автоматичний гудок; коли там, куди ви дзвоните, нікого вдома немає, то ви й сами догадаєтесь про це. Ніякої плутанини, ніяких нервових розмов із засмиканими телефоністками. Звідси висновок: висока техніка — полегшує життя, низька техніка — лише ускладнює його.

Не гаркають, а чемно прислужують одне одному

Ви заходите до залі, де за великим столом сидить уже з десяток люду. Заля повна яркої електрики; жолудем од люстри звисає дзвінок, щоб кликати служницю. Вас знову таки привітно зустрічають, розкланюються з вами, знайомляться.

Ваше місце вже заздалегідь вільне. Гості розсуваються, щоб передбачливо дати вам змогу краще влаштуватись і починають наперебій підсувати вам різні закуски. Те саме вони роблять одне одному і тому загальна ввічливість, куди я попадаю, не є якимись особливими виключеннями до чужоземця. Просто так уже в них ведеться.

Це пансіон для небагатих, і тому ви зустрічаєте тут найрізноманітніший народ.

Ось кривенький, невисокий на зріст білявий студент-хемік. Він говорить німецькою мовою, яку мусять розуміти всі хеміки світу, бо, як відомо, німецькі хемічні думки і техніка ведуть перед у цілому світі.

Студент ще молодий, але каліцтво відкинуло його од спорту, — він нервовий, трохи виснажений, але настійно говіркий, бистро помахує й стріпує лляним волоссям, що рівно стовбурчиться і каскадами спадає на очі та на крутий, високий лоб. Він направляє палку під криву ногу, щоб зручніш сидіти. Хваткі руки його жовті від сулеми, мов у старого купця від тютюну. Довгими білими сухорлявими пальцями він з тріском ламає кнекеброд—оту скандінавську мацу, що її подають замість хліба, і, підгортаючи нею гарячу картоплю з рибою, перебалакуючись, їсть. Інші ще закусують.

На столі стоїть ціла батерія наїдків: малинові бурячки, мариновані з кмином, сири голяндські, швайцарські, якісь норвезькі поцвілі й вонючі, під скляним ковпаком, ковбаса, шинка, шпроти, мариновані оселедці, ще якісь рибки мариновані з пахучим насінням і травами, кав'яр, нарешті, круглі білі булочки, масло, чорний хліб. Ви можете брати чого захочете і скільки захочете, аж поки не наїстеся. Так само роблять і ваші сусіди.

Ось поруч вас добродушний шофер з грузовика якоїсь фірми. Він, як і студент, у пансіоні постійно живе і тут кормиться. Платить він, здається, за все карбованців з $1^1/_2$ — 2 на день, бож оптом.

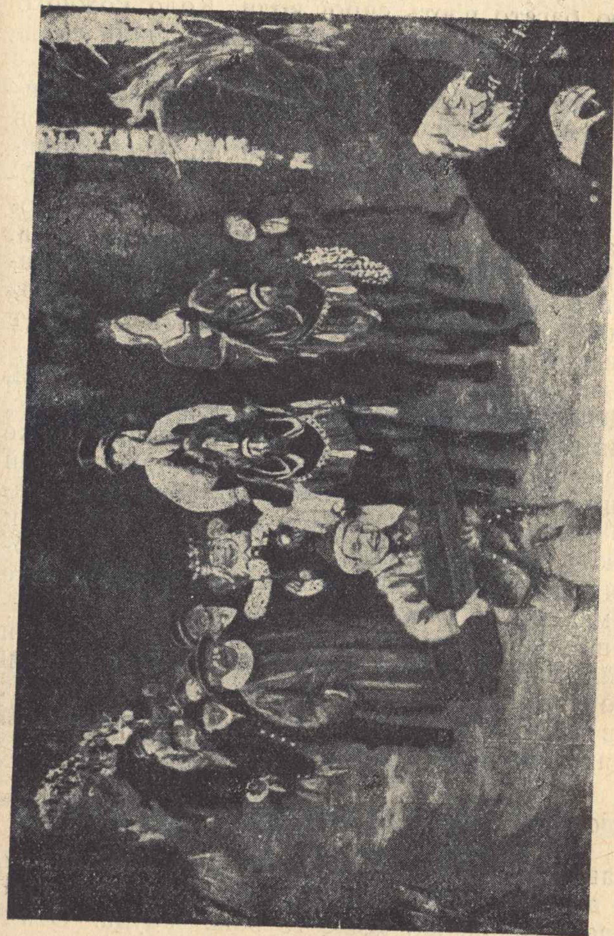
Поруч його робітник із механічної майстерні, теж постійний мешканець пансіону. Він має руки з ознаками машинової чорноти і навіть з уразками. На простому ланцюжку його годинника багато

всяких брелочків. Він кудись поспішає і тому дає змогу побачити і свій металічний годинник, але це аж ніяк не перешкоджає йому чемно підсунути картоплю жовтоволосій, некрасивій масажистці, що сидить поруч нього. Вона зморщує, очі й носа в посмішку і, кількаразово вклоняючись, дякує йому. Але він чемний іще більше. Він зауважив, що сусіда його, той самий естонець-артист, що ми з ним уже познайомились, випив свою чашку кави і йому не вистачає налляти другу повну. Механік підводиться, натискує жолудеву кнопку під люстрою і другий, чорнявий адьютант фру Торкільдсен улітає в залю, з дверей запитуючи, чого нам треба. З'являється другий кав'ярник, порскаючи парою, і вечеря продовжується.

Я зауважую ще скупченого, добре одягненого високого з рижим ластовинням на лиці мужчину, що своїм енерґійно-міцним обличчям, трохи прилизаним, виділяється на тлі цього людського конґльомерату. Це, як мене інформує естонець російською мовою, — прикажчик чи аґент якоїсь мануфактурної фірми.

Норвезькі кмини й радянський дипломатичний перець

Майже всі страви в Норвегії й Швеції оздоб-ьюють різним запашним насінням, кминами, укропами, перчиками, імберчиками, корінням і листям. Пряності півночі наче перекликаються з іншими південносхідніми, екзотичними наїдками Індії й Аравії. Навіть сухий кнекеброд (маца) з якимись кминами й запашними остючками. Крім того, помітна велика кількість набілу — сирів, молока. Хліба вживають мало, заміняючи його головно картоплею й різними додатками-ґарнірами — з

«Старовинне весілля» Т. Кіттельсена.

брюкви, брюссельської капусти, кольрабі, ріпи, бурячків, моркви, гороху й іншої смачної всячини. За їдою багато п'ють сирої води. Коло кожного стоїть склянка з водою й загальний великий скляний кувшин, повний води...

Я згадую, що треба, як і в інших державах, заявитись у своєму повпредстві, тим більше, що в Норвегії я маю прожити з місяць. Радянські повпредства й консульства в інших державах, особливо там, де нелюбов поліції й урядовців до червоного пашпорта виявляє їхню оскаженілу нечемність, ці наші представничі органи для радянських громадян — немов рятувальні бази серед бурхливого моря можливих неприємностей, але й немов перець в око реакції.

І коли ти взявся на облік у своєму консульстві, то знаєш уже, що, попри всю ненависть до нас, з нашими дипломатичними представництвами дуже серйозно рахуються. І досить у якійсь незаконній ситуації почати вимагати змоги зв'язатись телеграфно з радянським консульством, як усі перетики опадають, як зів'яле листя, урядовці й поліцаї робляться розлючено-чемними, і ви далі продовжуєте свою мандрівку. Отже, за звичкою, яка виробляється в Европі, коли на всякий стукіт у двері кімнати ти найперше починаєш витягати з бокової кишені пашпорт, а тоді вже відчиняти двері, — автор цих рядків вважав за негайну необхідність зв'язатися з радянським повпредством.

Телефонний дзвінок до «Madame» Колонтай

Правда, я був здивований, що фру Трекільдсен ще й досі не настоювала заповнити анкету поліції, але я гадав, що може то вона забула. Отже, щоб нагадати це їй, а також, щоб уґрунтуватися самому, я звертаюсь до господині з проханням допомогти мені зв'язатися телефоном із «Совєт-делеґашьон». Я хотів побачити, яке враження справить ця моя жахлива пропозиція.

Враження — ніякісінького.

— О, будь ласка, — заворкотіла низьким контральто фру Торкільдсен.—Там же наша славна мадам Колонтай. Я її бачила... О, це розумна жінка...

Фру Торкільдсен годовито стала, піднісши свою могутню груді і доброзичливо зігнувши свою шию з дебелим червонавим видом. Я відчув у її голосі гордість жінки за перемогу свого полу.

Вона посміхнулась і, підвівши руку елеґантним жестом старого генерала, підкреслила свою думку:

— Це єдина жінка - міністер, дипломат у цілому світі! О, я знаю мадам Колонтай.

— Алеж дозвольте додати, що цей факт створила велика східньоевропейська революція.

— О-о-о, — протягнула фру Торкільдсен. І я не знав, що вона сховала за цим «о-о-о»... Гадаю, що найперше — добре самопочуття: адже вона сама теж власною головою й руками веде ціле діло, виховує дочку, командує 2 адьютантами в білих фартушечках і, мабуть, має в банку пару добрих ере (грошів), а далі вже й думки про те, що жінка нашої епохи нічим не нижча від мужчини, доказом чому є «мадам» Колонтай.

Кількість Гансенів, Йогансенів, Єнсенів, українців та інших національностей

Отже ми рушили до автоматичної вертушки, заглянувши спочатку у велетенську біблію телефонних адрес. У цій книжці мене вразили шістнадцять сторінок формату журнала «Всесвіт» дрібного

тексту (нонпареля) у дві колонки — і вразили тим, що на цих шістнадцятьох сторінках були прізвища самих осiовських Йогансенів, що мають удома телефон. Уявляєте собі, значить, яка злива Йогансенів у цілому місті, а далі по цілій країні? Стільки ж приблизно було в цій книжці й Гансенів і трошки менше Єнсенів. А далі пішли вже Деніельсени, Петерсени, Андерсени і прочі Амундсени. Йогансен і Гансен—це на зразок російського Іванов.

Виявилося, що повпредство наше міститься на розі Уранієнборґвейєн № 2, недалечко королівського палацу, і що ранком я можу застати всіх, кого мені треба.

Після цього прийшлося таки заповнити невеличку анкету, де були запитання про назву, національність, громадянство і звідки прибув. Я мабуть у Норвегії був 13-й українець, бо в знайомому нам річному статистичному збірнику на 1928 рік на стор. 14 указано, що після відомостей на 1 грудня 1920 року чужоземців-українців у Норвегії 12 чоловіка. Хто вони були, що зареєструвалися у такий ранній час української свідомости — петлюрівські еміґранти, уенерівські дипломати, чи просто люди зразка Мирослава Січинського, що кілька років жив у Берґені і навіть, бувши перед моїм від'їздом у Харкові, дав мені адресу в Берґен? Одне можна з певністю сказати, що я був перший українець нової радянської формації, що ступив на норвезьку землю, коли не рахувати літуна Чухновського, що як виявилося, теж українець із Чернігова.

Коли ж приглянутись, хто найбільше має справ із норвежцями, то виявиться, що з 60 тисяч чужоземців, що перебували в Норвегії 1920 року — 40 тисяч припадає на шведів, 7 тисяч на данців, 4 тисячі німців, 4 тисячі американців і 2 тисячі фінів, $1^1/_2$ тисячі росіян, на решту припадає по кілька десятків

або одна - дві сотні. Отже, виходить, що Норвеґія живе своєю скандінавською купкою, одні одних знають, одні одних розуміють і одні з одними мають справи. А вже з інших народів цікавляться

Лижвяний спорт у Фінсе.

Норвегією і взагалі Скандінавією: сусіди - німці, сусіди - росіяни та далекозорі американці.

Може вам уже починають набридати сухорляві факти статистики, любий читачу, але я, як людина, що взялася робити відкриття для України Норвеґії, в силу свого громадського обов'язку, повинен це зробити. Обіцяю, що будуть у нас іще сторінки

навіть чистої поезії в описах, наприклад, скандінавського лісу, гір, фйордів, дівчат, — а зараз давайте напишемо з Осло ще десяток листівок своїм друзям і підемо байки - бай.

Чого вже чого, а листівок у Норвегії де хочете і скільки хочете тих пак фото-листівок з рідними краєвидами. Значить роблять попит туристи. А яких ґатунків тільки нема листівок! — На різні смаки, на різні цікавості. Ось вам легкокрилі вітрильні човни заповнили фйорд, ось вид на порт, ось шумує ліричний водоспад і коло нього норвезька селяночка: проїдьтесь, подивіться, будь ласка,— ось могутній, грізний, темний тон скандінавських Альп, ось овечки над дзеркальним гірським озерцем. Ах, чого тільки немає в тих листівках!

У Радянському повпредстві в Осло

Коли ви на ранок підходите до симпатичного відкритого будинку Радянського повпредства, вас, поперше, вражає зовнішня показна відсутність певного й непевного вигляду цивільних людей, що тинялись би попід будинком чи на протилежній стороні вулиці, як це буває скрізь, а особливо в доброму польському стилі. Ніякої кріпости, ніякої охорони. Навпаки, ви можете зайти спокійно ворітцями у двір і потягти якогось радянського килима, що провітрює на вогкому сонці свої текінські узори. Бліде сяйво сонця привітно виглядає з-за низьких хмар, щоб пригріти подощову землю. По Парквейєну клейко прокочуються автомобілі. Крізь осінні дерева Королівського парку виглядає «присутствіє» королівського палацу. На дзвінок вам просто відчиняють і впускають до приймальні. Потім ви балакаєте з привітним

Олександра Михайлівна Колонтай—повпред СРСР у Норвегії до 1930 р., а тепер повпред СРСР у Швеції.

худорлявим і молодим радянським джентлменом Шармановим, що занотовує ваш пас, а з листом від Уповнаркомзакsправ УСРР ви заходите до передпокою тов. Колонтай.

Тов. Колонтай кудись поспішає і тому вона приймає українського письменника разом із заст. торгпреду т. Ріхтером. Останній, як прибалтицький революціонер, здається латиш, побував свого часу і на Україні, отже він одразу, жартуючи, запитує:

— А, ето ві там розводіте шовінізм, а? Єтхі українці — оні всегда чего то хотять...

Як вам подобається уявлення про радянських українців, як про людей, що вічно чогось хочуть? Звичайно, коли б це було сказано не в товарисько-жартівливих тонах, то можна було б для знайомства і гостро посперечатись. А так залишається одбитись теж жартом, бо секретар тов. Колонтай повідомила, що на нас уже чекають.

Олександра Михайлівна Колонтай

Перш за все, вас приємно зустрічають блакитно-сірі молоді й жваві очі вже пожилої жінки з легкою сивиною в коротко обстриженому кучерявому волоссі. Зморшки, що їх наклав час, променяться коло очей, і колись округлі лиця чуточку важчають коло невеличкого, загостреного підборіддя. На губах грає привітна посмішка, і зовсім молодий голос із приємним тембром вас швидко запитує, спиняється, даючи собі змогу щось обміркувати, бо тов. Колонтай навіть напівжартівливі слова каже міцно, з вагою, як жінка-професор, або як людина, що спирається виключно на свою думку.

Але дві стихії ввесь час борються в її поставі, в тембрі голосу, в рухах: поважного професора

й ентузіястичної артистки, наркома і одночасно молодої комсомолки, що може підковирнути, розкотитись сміхом, зірватись і закружити, тримаючись за ясну клясову лінію у висловах, які виливаються непримушено, вільно й разом упевнено. Не дивно, що ця жінка викликає загальну симпатію і подив... Вона може бути запальним аґітатором і господарем цілого наркомату: жінка — нарком. Вона може бути політичним вождем і разом із тим гострою й веселою співбесідницею. Тому в Осло до неї дуже часто заходять гості-норвежці, і кого не спитайте, — всі захоплено вам ствердять, що Колонтай — чудова людина.

Її невисока, жвава й міцна постать чинить найрішучіший опір літам.

Маючи таке бурхливе минуле, стільки боротьби й пригод, перенести через поріг п'ятидесяти літ душевну й навіть фізичну молодість — це треба бути людиною виключно обдарованою. І не даремно ж, як письменник-белетрист і як автор книжок із жіночого питання, з питання моралі й любови, Колонтай увесь час фіксує на собі суспільну думку й до останнього часу.

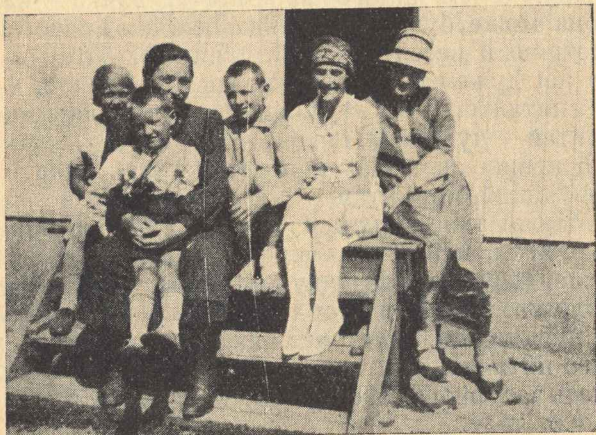
До книжкових крамниць

Ви виходите й, пройшовши трохи, сідаєте на трамвай, де в кожному вагоні ходячий вірний годинник: тут люди точні на час і шанують його. Ніхто годинників не викручує, не б'є їх, навіть коли вагони стоять у трамвайному парку.

Коли трамвай довозить до кінця вулиці Карл-Йоганс-ґате, де багато книжкових крамниць, нахмарене небо знову завело свою осінню музику із шелестінням води по високих гострих дахах (щоб швидко збігала вода), із звуковими балабончиками в ринвах,

з розкритими чорними грибами парасольок і знову з настирливо-послідовним побликуванням червоних сиґнальних маяків на перехрестях вулиць.

Залишається поглянути в найчутливіше обличчя кожної культури — у вітрини книжкових крамниць та в самі крамниці.

Сім'я норвезького селянина.

Про папір ми вже казали: папір — розкішний, книжка — недорога, тиражі — українські. Але що виставлено? Поперше, оформлення книжки не має ще ясного норвезького стилю. Книжки соліднішого порядку — копія німецьких — обкладинкою, форматом, тональністю, шрифтами. Коли половина вітрини зайнята справжньою німецькою книжкою, то оддалік не вгадаєте, де німці, а де норвежці. У внутрішньому оформленні солідної книжки теж переважає німецька культура. Зате книжки бульварно-вагонного типу й масові журнали — копія англо-американської книжки, з красивими парами, з'єднаними в поцілунку, з сильними мужчинами та ніжними леді в червоній рамці на жовтому тлі. А через те, що основна кількість читабельних (рентабельних!) книжок і висувається на першу лінію, то на вітринах ви бачите англо-американський бульвар.

І лише в крамницях коло Університету, де книгарні мають запах букіністів — ви побачите на вітринах многотомні зібрання творів норвезьких і світових письменників у гарних шкіряних і тканинних оправах разом із показником вартости цілих комплектів. Ціна таких книжок, порівнюючи з нашими, невисока.

Амундсенівська кампанія

Ще одна риса. Осінь 1928 року повна живої пам'яті про недавно загинулого Амундсена, про польот дирижабля «Італія» Нобіле до північного бігуна. А через те, що на мапах Норвегії північний бігун, Шпіцберген і Нова Земля обов'язково зазначені приблизно так, як у наших мапах приміром, Басарабія та Галичина, то вся ця північнополярна епопея має виключну гостроту в Норвегії. І книгарні не відмічають якнайкраще. В кожній вітрині поверх усіх книжок лежать книжки Амундсена, спогади про польоти дирижабля «Норвегія» на північний бігун, розвідки про відкриття південного бігуна, наукові праці про Амундсенівську діяльність, всюди виставлені портрети Амундсена, автографи його, фотографії його супутників і т. д. і т. і. Одним словом, величезний культ Амундсена як національного героя, звучить із кожної вітрини.

І коли ви, не вміючи по-норвезькому, купуєте портрет Амундсена, то очі чемних книгарів світяться до вас (я не зменшую) дійсною любов'ю.

Побачите ви й заголовки книжок про авантуру італійського генерала Нобіле, що був капітаном дирижабля «Норвегія», коли Амундсен летів з ним на північний бігун. Потім Нобіле захотів утерти носа самому Амундсенові у 1928 році, але його авантура лопнула. До італійців через те в норвежців велика антипатія, особливо тому, що Амундсен загинув, полетівши допомагати своїм ворогам, та що Цапі й Мар'яно, як кажуть, з'їли шведського вченого Мальґрена, коли їм довелося перебувати на крижині після аварії дирижабля «Італія».

Автори, журнали, кількість назв і т. і.

У книжкових крамницях ви побачите найбойовіші видання добре перетравленої й одстояної сучасности, що тоне в минуле, в перекладах. Тут і Джек Лондон і Цвайґ (особливо «Амок»), і Толстой, і Грація Деледда і, звичайно, свої: Гамсун, Бюль, Кієлянд, Ібсен, Ліе і нова, ліва письменниця Бар бара Рінґ.

Коли сказати, що тиражі книжок 3 — 5 тисяч, то для Норвегії, де всього населення — повторюємо — $2^3/_4$ мільйона, цю цифру приходиться вважати за визначну, навіть колосальну. Але, коли додати, що в Норвегії є 1.250 бібліотек на державній субвенції та понад 1.200 бібліотек громадських, то навіть, коли половина бібліотек візьмуть по книжці — половина тиражу забезпечена.

У Норвегії в 1923/24 академічному році вийшло 334 примірники журналів та 728 примірників різних муніципальних бюлетенів. Книжок того ж року вийшло 1.952 назви, нот, мап — 171 назва. У 1926/27 академічному році — журналів було 344 примірники,

бюлетенів — 877, а книжок 1.783 назви. Нот, альбомів, картин — 53. Отже, як бачимо, продукція тих

Гірська господиня в народньому вбранні.

показників культури, що знаменують собою кожну передову країну, для Норвегії дуже висока.

Од дощу в картинну ґалерію

Дощ. Дощ. Він не дає розглядати зовнішність столиці Норвегії — підемо в середину. Найлегше це робити, починаючи з музеїв і картинних ґалерій.

Ви підходите до суворого будинку банківського типу зараз же коло університету, коло національного театру... Крізь дощ ви встигаєте помітити сіро-червоні смуги й жовту мальовану цеглу будинку на два поверхи з третім — скляною покрівлею. Оце й будинок Національної картинної ґалерії, що почала існувати з 1903 року з фундації одного норвезького банку.

Нижній поверх заставлено копіями з клясичних грецьких та римських скульптур. Копії в натуральну величину. Коло них попримощувались студенти Національної школи мистецтва. Ви бачите, як більш тендітне, ніж пересічно на вулицях, юнацтво олівцями й вугликами вимальовує обламані руки Ахилів, вигинясті могутні торси Діян, випнуті груди молочних Венер, кучеряві обличчя Зевсів та поодбивані фальоси Геркулесів. Я помічав навіть зашарілий рум'янець на дівочому обличчі, що знаменував творче піднесення рисувальниці; я бачив трошки зблідлі лиця юнака, що не помічав нікого з тих, що оглядали залю і його в тім числі — так він скупчився, стежачи за рухами ліній скульптури і за слідами бігу власного вуглика.

Там, де малярське лице Норвегії

Але вище. Другий поверх — там справжнє лице малярства Норвегії. Од ранніх початків до сучасного розквіту... Ми йдемо, і в темнуватому просторі заль, стіни яких тісно (їм уже тісно) заставлені й пообвішувані картинами — починаємо всмоктувати барвисту душу норвезького народу. Для старіших часів вона в основі темна, похмура, важка. Навіть реалізм їхніх краєвидів позначається добором суворих затемнених фарб. Я не смію стверджувати, що то матеріял фарб потемнів од часу.

Сліди перетворення селянської країни на промислову

Ні, ті часи Норвегії були темні, суворі, селянські, де в дерев'яних хатах і кам'яних будовах душилося столітнє життя, ще не зачеплене технікою. І лише Ібсен, Б'єрнсон, Гамсун літ із 60 — 50 тому занотували запеклу боротьбу старого побуту й психології з новими формами людського життя, що виросли на тлі походу нових економічних і технічних сил. Те, що ми читаємо у вищезгаданих клясиків, — того вже давно немає в житті. Це — десятки літ тому так занотовано перехід селянсько - рибальської країни з майже февдальними формами життя в країну промислову, причому, причому, перетворення йшло дуже швидкими темпами. І коли ми скажемо, що на сьогодні із загального запасу водяної енерґії Норвегії, що становить дванадцять мільйонів кінських сил, уже використовується майже два мільйони кінських сил (на $2^3/_4$ млн. населення!), то одна ця цифра скаже вам, наскільки промислово розвинулась Норвегія. З цих цифр ми лише побачимо, що Норвегія із своїх запасів водяної енерґії, що більші, ніж у Росії, на Україні й на Кавказі вкупі взяті, використала в 9 разів більше, ніж цілий Радянський Союз. І кількістю використаних сил Норвегія поступається лише перед Американськими Сполученими Штатами, Канадою й Італією. Так от, ці два мільйони кінських сил щось та роблять, щось десь крутять — і видно не порожняком. Оці кінські сили, як і багато інших, і перевернули Норвегію з темної селянсько - рибальської країни на освітлену електрикою, культурну країну Европи. І ясно, що ці дві смуги життя Норвегії не могли не відбитися на малярстві, як сюжетами, так і тональністю.

Громада норвезьких художників

Тепер підемо по залях і почнемо спостерігати. Зверніть увагу — художник Д а л ь (1788 — 1857). Під його пензлем сувора в фіялкових тонах природа Скандінавії. Важкі скелі. Він — широкий і визначний мистець. У Г ю д а море, що одно давало тоді широкий розмах Норвегії. І море могутнє в широкому розмаху, але теж суворе. У Г а н с т е е н а теж. Неприкрашений клясичний реалізм. Ось Т і д е м а н д, що зображує проповідників-протестантів у темній хаті в оточенні селян і рибалок, які слухають «слово боже», очевидно покладаючи на нього всі свої надії. Тональність темна, приглушена. Далі Б о й є з його перлямутровими натюрмортами. Водоспад пензля Ф а р л е я, потім Н і л ь с е н, що реалістично малює море й фйорди — основні малярські сюжети того часу. Це все олійні фарби. За цими йдуть Е р і х с е н, що дає похмурі краєвиди. У нього навіть картина «Ранку» не дуже весела. Ще новіші К а р с т е н, де вже світиться райдужний імпресіонізм, Д і р і к с, що дає сіро-салатний краєвид, теж зачеплений імпресіоністичною манірою. Як бачите, в малярській природі світлішає. С т р е м показує чудесних норвезьких жінок у ясному літньому освітленні. І нарешті, чудова дівчина художника П е т е р с е н а, що задумано в літню ніч перед купанням стоїть, спершись на дерево. В місячному сяйві (сам місяць відбився в кришталевій воді озера) тихо звучить запашна мідь її волосся. Водяні лілеї цвітуть поруч і незбагнутий смуток молодого чекання огріває тишу всього малюнка. Може це прообраз тодішньої Норвегії? Але й у Петерсена бліді фарби переважають. Далі ще одна злотокоса дівчина на малюнку Ц о р н а. Вона стоїть, розвітривши волосся високо на горі над фйордом. Цей маляр дає вже яснішу тональність. Художник Я н с о н — показує вам бурну норвезьку сільську природу, але ще краще — міські будинки. Б р у н о Л і л ь є ф о р с — побачив і змалював, немов у рухові дзиґу, малу, летючу пташку, що довго залишається в пам'яті.

Записані малюнками повір'я

І, нарешті, я закінчив би цей період малярства химерним К і т т е л ь с е н о м (1857—1913), що зібрав найвизначніші леґенди своєї, на ті часи, ще досить селянської країни і втілив їх у малюнку. Це байкар-демонолог. Він, мов Яґужинський українську чортівню, позбирав повір'я норвезьких закутків і змалював прекрасною пастелею. Крізь ті малюнки так легко приторкнутись до минулої душі Норвегії з її вірою, забобонами, переказами з уст простого народу, із страхами й свідомістю повної нікчемности проти тих велетенських стихій—гір, лісів, снігів і вод, що серед них приходилось тим людям жити й борюкатись за життя цілими століттями. Тут ви побачите, як із баговиння озера, освітленого згаслою загравою пізнього вечора, висувається страшним пеньком водяник із зеленими вогнями очей, які, мов два зуби, занурюються в тиху глибину води.

Ви відчуєте казковий запах Скандінавії, коли побачите на малюнку, як до якоїсь, мабуть, печерної царівни, приходить велетенський ведмідь (може це її володар?), і вона йому ськає в кудлатій голові. Їх освітлює й огріває тепло з великого каміна, де гоготить огонь із смолистих сосен і ялин. Ви побачите старих відьом: одну лису й білу, а другу рижу, патлату, що на верхів'ях гір зняли скажену бійку, і жахлива хуґа від того свистить по скелях, замітаючи снігами дикий камінь.

За цим малюнком ви вгадаєте — десь притишену, налякану постать закинутого житця гір, що за старих часів такими образами персоніфікував своє співжиття із стихіями. Ви побачите у Кіттельсена прадавню іронію скандінава, що змальовує початок гірського струмочка такою леґендою. Сидить віками забутий, порослий лісом, стариган-велетень. Сидить на верховині гори, як скеля, і дрімає. У нього старече недержання сечі. Ото й тече вона струмочком, починаючи нагірський потік.

У Кіттельсена ви побачите й старовинне, прадавнє етнографічне весілля, що проходить лісом од молодої до молодого. Попереду єдиний скрипаль хитро ріже маршову якусь мелодію. Скрипка його в перлямутрі. За ним хлопець побожно несе футляр цієї чарівної скрипки. Молода з коронкою королеви й весільно одягнений молодий — обоє верхи на убраних конях. А вже далі пішки — ціла маскарада, де пішки йде перебраний «король», «судді» й інші сильні миру цього. Вони, звичайно, «тільки» пішки ходять на весілля до бідного селянина. А ще далі цілий похід гостей. Навколо здивовані дерева лісу споглядають це весілля й благословляють молоду пару ґронами зеленого віття.

Але над усім цим старовинним минулим життям скандінава тяжить непереборна могутність стихій, що втілюється у Кіттельсена в такому малюнку: в горах була навальна метелиця. Якийсь страшний велетень — стихія,— оглядаючи свої володіння, пройшовся вночі по м'якому килиму засланих снігом гір. На одному пагорбку внизу стоїть забута хатинка, де теплиє у вікні вогник. Але велетень, що міг ідучи наступити на неї й розчавити, — переступив її і пішов далі. Лише величезними завалинами позначаються його сліди в горах, і коло самісінької хати знак велетенського сліду. Темне

Початок гірського джерела за норвезьким народнім переказом, — малюнок Кіттельсена.

небо, фіялково-білий пухкий сніг і тиша жовтого вогника у вікні.

От таке селянське минуле давньої Норвегії, коли його розглядати крізь тони, лінії й образи малярства.

Голяндські й інші майстри

Звичайно в картинній ґалереї в Осло є й старе европейське малярство і колекція його зовсім непогана. Я не спеціяліст відрізняти, де оригінал, а де добра копія, а, на превеликий жаль, каталога Норвезької ґалереї я дістати не міг. Зате я мав насолоду споглядати великих майстрів-голяндців, кажу з певністю, в оригіналах. Тут цілих три Рембрандти, три — Рубенси, Фан Дайк, Йорданс; далі чужоземці: Гойя, чудовий Кранах, де так соковито й ніжно співучими лініями живуть рожеві тіла, далі ще Теньєр, Гізенс і багато інших.

Великі французькі новатори

Але чим дійсно може гордитись і потрохи вже гордиться норвезька Національна ґалерія — це великими французами нового часу. Економічний перелім у житті Норвегії, що увів її в коло світових культур, завдяки рішучості суспільної еволюції і могутньому культурному виростанню, — ці фактори штовхнули норвежців узяти на духовну споживу собі все найцікавіше, що творилось під час того перелому на Заході і що твориться ще й тепер по Европі. І от, як рівнобіжність до трошки подібного стану, що був у Росії, передові норвежці перші оцінили й сприйняли новітнє французьке малярство. Більш того, норвежці почали купувати тоді ще невизнаних великих французьких

художників, як це робили Щукін і Морозов у Росії. І ми бачимо в Картинній ґалереї в Осло кращі оригінали Сезана, Ґоґена, Мане, Ван-Ґоґа, Ренуара, Пікассо, Моне, Курбе, Деґа й і. Ми бачимо цілу низку скульптур Родена не тільки в музеї, але й на майданах, як було вже згадувано. Ви бачите типовий малюнок Сезана з чіткими контурами й першими кубами будинків. Далі два натюрморти роботи Сезана, портрет його ж пензля. Цілих сім речей Ґоґена, де особливо цікаві два натюрморти в характері таїтянських його яскравофарбних малюнків і два малюнки Скандінавії, де Ґоґен, видно, був і знайшов сюжети для своєї буйної палітри. Пікассо—його картини «Бідне подружжя» в чорносиніх і слоновокістяних тонах, далі типові розкладені на елементи гітари його ж роботи з 1903 року. Моне — картина «Дощ на морі». Особливо добре представлений Ренуар. Тут не тільки його чудова «Дівчина після купання», але навіть і його скульптури — «Суд Паріса» і «Афродіта» у формі сучасної провінціяльної, товстоногої й плодючої француженки з маленькими, ще юними грудьми.

Ви побачите також чудесний автопортрет Ван-Ґоґа, складений з буйного дощовитого вихру барвистих рисочок - мазків, та ще яскравий «Цирк» Сімона.

Місток між двома малярськими періодами

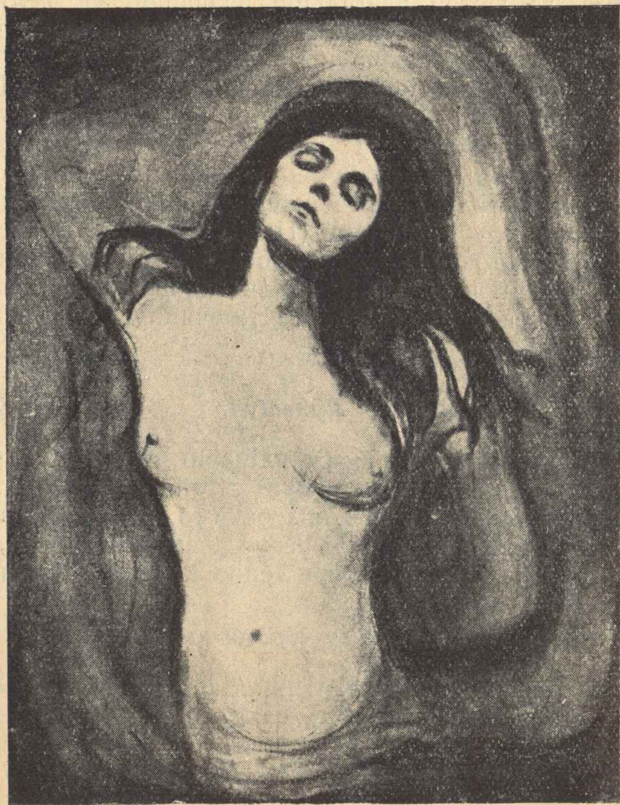
Ясно, що ці майстри не могли не відбитись у малярстві Норвегії. Але з другого боку, мистецька культура, які б вона стрибки не робила, все ж мусить мати безперервну лінію переходів, так би мовити художній місток. І от між старим малярством Норвегії, що наблизилось до часу великого виходу норвезької культури на світову арену і

нарешті перейшло в наш час цілком новим, між цими двома масивами, звичайно, було чимало майстрів. Вони, наслідуючи з невеличким запізненням техніку Заходу, ще не могли вийти вперед і показати цілком своє обличчя. Тут уже барвистий і глибокий лірик скандінавської природи В і л ю м с е н, що яскравими фарбами змальовує типові сюжети Норвегії. Гляньте! Узбережжя моря після бурі. Перекинутий човен прибили хвилі до берега. Жінка в розпачі; коло неї дитина. Синяві вітрила в морі і над горами сонце з вогнистим вітрилом, язиком сяйва. Особливо на довго врізується в пам'ять художник С о л ь б е р ґ, що в новій манері на великих полотнах дає відчути всю силу краси скандінавської природи: літній вечір, зелений фйорд, синьо-фіялкові гори, або знов зимова ніч у горах і нарешті сучасне місто після метелиці.

Художник Л у н д малює портрет ще молодого Гамсуна. Гамсун на його портреті — білявий чоловік із блакитними очима. Волосся — як жовта осіння трава в дощ. В різні боки бризнули руді вуса, як у кота чи в старовинного польського шляхтича. В цілому на цьому ранньому портреті Гамсун схожий на парикмахера.

Художник модерніст Едвард Мюнх

Але ви йдете далі, впиваючись очима в стіни, обвішані малюнками, і попадаєте до залі, присвяченої цілком найбільшому художникові-модерністов. Норвегії і одному з найбільших художників Европи — Едвардові Мюнхові. (Норвежці самі кажуть на нього: Мунк, але ми будемо дотримуватися загальноевропейської вимови назви цього художника, що до речі пишеться так: Edvard Munch). Цей художник народився 12 грудня 1863 року

„Нова Мадонна" Е. Мюнха.

в Лейтені (Ґедмарк) в Норвеґії. Малярства вчився на батьківщині, а головно потім у Парижі, живучи на державну стипендію. Багато мандрував по Франції, Італії й Німеччині. Прищепився в Німеччині, де дістав найбільше визнання, як великий майстер модерністичного малюнку, виставляючись і навіть проживаючи в Берліні приблизно з 1900 року. Виставляється у Берлінському Сецесіоні «Лівих майстрів». Під час війни жив почасти в Осло, почасти в інших країнах. І нарешті академізувався, як маляр у тій же Німеччині з 1920 року, влаштовуючи свої виставки у Мюнхені, Берлінській Академії (1923 рік), у Швайцарії (Цюріх 1925 рік) і нарешті, зібравши повну виставку своїх картин — у Національній ґалерії в Берліні. Як бачимо, шлях до світової відомости Мюнх мав через Німеччину, хоч і вчився в Парижі.

Німці, як трамплін культур

Взагалі німці для скандінавів стали тим трампліном, із якого і норвежці стрибнули на світову арену в літературі і, як бачимо, в малярстві. В тому відношенні німці несподівані альтруїсти, яко всесвітні культуртреґери з сивої історичної давнини.

Творчі смуги великого норвезького маляра

Коли дивитись на картини Мюнха, зібрані в Осло, то побачимо, що, як і слід сподіватись, перша смуга його праць, особливо між 1889 — 1896 р., є напружений шлях шукань малярських, щоб одірватись од реалізму і перейти в чистий імпресіонізм і символізм. І цій новій манірі, що виявила цілком модерністичне обличчя Мюнха десь у 1900 роках, Мюнх показав себе за визначного психолога, майстра просякнень у глибини трагізму людини, що межують із безумством. Смертний жах і екзальтованість живуть у його постатях, змальованих рішучими темними й прозорими мазками. Зелено-червона і темно-біла тональність дзвенить як північні льоди.

Його автопортрет характеристично змальовує самого письменника, що з божевільним жахом вдивляється в темну порожнечу, в якій ховається обличчя катастроф. Він немов передчув світову війну, змалювавши в постатях чоловіків і жінок обреченність людську.

На картинах Мюнха мертві й налякані, заглиблені в передчуття рокової біди постаті. Природа — мов сновида. Особливо вражають такі картини, як «Мати й дочка», «Змужнілість», «Біля вмерлого», «Жалюзі». І над усім цим здіймається страдницьке обличчя втіленої у «Мадонну» долі людства — людське життя.

Разом з тим Мюнх виявив себе за знаменитого портретиста. Його портрет Вальтера Ратенау, того що був убитий, як міністер закордонних справ пореволюційної Німеччини, загальновизнаний шедевр. Так само виявив себе Мюнх за видатного майстра фрески. Його розпис музичної залі «Авля» в Осло вражає не тільки по-новому поданими сюжетами скандінавської природи й побуту, а головно тими імпресіоністичними льодово-прозорими й різнобарвними і разом холодними бризками, що назавше залишаються в пам'яті.

Нарешті вже після 1915 року з'являються на палітрі цього художника теплі зелено-рожеві й фіялкові тони, що дають відчуття перлової теплоти і перлямутрів.

Творчість Мюнха стоїть наче б віхою на межі двох епох норвезького малярства.

Барвиста молодість

Ще вище, на третьому поверсі, в світлих залях (на другий чи на третій день) ви встигаєте побачити не тільки графіку, дереворити й офорти норвежців, а, що найцікавіше, — молодих свіжих і барвистих художників сучасної Норвегії.

Бадьора, життерадісна барвиста молодість! Ви гляньте на Тіґенсена, що пішов од Сезана далеко-далеко вперед. Теплою веселкою грають його малюнки. Ви ходите по залях молодих художників і п'єте той життерадісний мажор, якого й чутки не було в старих художників. Нова промислова й багата Норвегія після економічного перелому дала багате й барвисте малярство. Правда, воно йде цілком у ногу із сучасним малярським Парижем, але має також і те, чого не може мати повнотою Париж: має свою скандінавську спортивну бадьорість, де мусить виявитись душа отих соковитих міщаночок і їхніх високих партнерів, обвіяних вітрами моря й огрітих електричними пічками в житлах. Я нарочито кажу «міщаночок і їхніх партнерів», бо робітничого сюжету і образів праці ви не побачите в цих залях. Ви побачите по-новому подану природу Скандінавії й інших країн Европи й світу, показаних пензлем цих молодих малярів, бо на своїх пароплавах Норвегія заглянула всюди.

Все, крім життя трудящих

Ви побачите буржуазний антер'єр (внутрішнє життя), ви побачите паризьких голеньких проституток в рожевих тонах, але ви не побачите ще виснажених робітників із фабрики сардинок. Вам Нільсон подасть чисту глибоку перспективу. Ви здивуєтесь сміливості молодих шукачів у сфері малярських форм у Гайбеґа, Йогансена, а особливо Соренсена. Маляр Кронґ — покаже вам навіть теми півдня, верблюдів у відповідному барвистому й яскравому освітленні. Нарешті, Револьд торкнеться тем імпорту, Рольфсен видається схожим на нашого сучасного молодого художника Іванова своїм сухим, барвистим і графічно-умовним малюнком. Бйорє, Торстейнсон — теж блискають новим. Яка протилежність попередникам! Уже подивившись на одне малярство сміливо можна стверджувати, що за короткий час кількох десятиліть велетенські зміни стались у структурі Норвегії, в її економіці й побуті.

Ґалерія підтримує творчу молодь

Іще зауваження: всі оці згадані митці порівняно молоді. Жаден із них не народився раніше, як 1890 р. Більшість із них почала жити на порозі XX століття. У них ще довге майбутнє спереду. Але не зважаючи на їхню молодість, неусталеність і шукання, — Національна картинна ґалерія вже придбала їхні твори й улаштувала їх у відповідних залях, де вони сусідять із Пікассо. Значить у Норвегії творчу молодь підтримують, влаштовують виставки і мають скарбницю малярства — Картинну ґалерію, де показують досягнення своїх молодих творчих сил не тільки своїм глядачам, а й тим тисячам туристів, що мандрують по Норвегії і рознесуть потім славу про досягнення норвезького генія.

Одне неприємно вразило мене: норвезька Картинна ґалерія не має каталога. Так і видно, що туристи, які бувають там, переважною більшістю, не мають ні художніх запитів, ні смаку. Отже, коли будемо й ми колись робити картинну ґале-

рію, то обов'язково, щоб одразу ж було зроблено добрий каталог із репродукціями й текстом трьома світовими мовами, з них одна обов'язково німецька.

Роден, Вігелянд і норвезька скульптура

Нарешті ще трохи про норвезьку скульптуру — і на цьому закінчимо огляд Картинної ґалерії.

В скульптурі норвежці йдуть од Родена, використовуючи, однак, не тільки мармур і гіпс, а й свої матеріяли — дерево, ґраніт.

Найцікавіший, безперечно, Вігелянд, уже старий 59-тилітній митець. Його робота «Жінка», різана з дуба живе могутніми обсягами матеріялу. Вплив Родена позначається особливо на творі «Батько й дочка», де в овально-сферичну форму композиційно вкладається вся постать маленької дочки, немов у невидиме яйце. Так само чудесна й глибоко-психологічна робота його «Мати й син». Обидві ці праці замасковано ховають у собі безперечно натяки едіпового комплексу.

Другий цікавий скульптор Нієльсен — цей пізнав уже впливи негрської, а особливо індійської скульптури. Вся його позолочена бронза цьому доказ.

Хай читач сам уже зробить висновки про стан норвезького малярства, але одного не має права він заперечити, що норвезьке малярство таїть у собі не тільки великі можливості, а вже й має великі досягнення, які покищо не відкрила як слід Европа.

У кімнаті солідної господині

Стомившись по саме нікуди, ми йдемо з вами назад у пансіон Торкільдсен, пропустивши й обід. Після вечері чужоземця зустрічає фру Дальборґ знову коло того ж телефона. Вона, здавалось, на-

дто зраділа, що може з кимсь розділити свою невдачу, що спіткала її з викликом потрібного нумера. Вона, мов хазяйка якогось середньовічного заїзду, незручно зарухалась, висловлюючи свій жаль, що чужоземець не покуштував сьогоднішнього обіду.

— О, чому ж ви не прийшли? Не було часу? Часу молодим людям завше чомусь бракує. От і моя дочка... Вона теж запізнюється... Але в неї є жених, що її часто затримує на прогулянках. Ви ще не бачили, який у неї жених? О, дуже, дуже славний хлопець... Він молодий юрист. Прошу, зайдімо до моєї кімнати. Дочка ще не прийшла.

Фру Торкільдсен блаженно вуркотіла своїм могутнім контральто, випинаючи не менше могутній бюст і пригинаючи чемно голову, як півень-переможець, після того, як заспіває кукуріку і гордовито робить кілька кроків уперед.

Її червона, наллята кров'ю голова світилась безперечним щастям. Здавалось досить було уштрикнути в бурячкову щоку фру Торкільдсен, як кров чвиркне і довгою вигнутою цівкою поллється в сторону. Очі її солодко блищали, гублячись в обважнілих і м'ясистих щоках. Волосся загорталось у круглу зачіску, як присадкувата вежа. Од того темпераменту, з яким запрошувала фру Торкільдсен чужоземця до себе в кімнату, від того вуркотливо-вигинастого контральто її голосу віяло ще всіма ознаками бадьорости п'ятидесятилітньої дами, що вміє поставити на своєму.

Материнська ніжність крізь сповідь

Невелика, але тісно обставлена меблями, постелями й обвішана фотографіями, малюнками та якимись подушечками, кімната фру Торкільдсен була

схожа на тисячі міщанських теплих закутків. Ось ліжко її дочки. Ось портрет дочки маленькою. Ось портрет її жениха.

— О, це добрий чоловік. Моя дочка так його любить, він так любить мою дочку...

Материнська ніжність проливалась на ці бездушні предмети і зворушувала своєю примітивною простотою й задушевністю. Вона нахилялась над портретами й голубила їх очима. Легкий запах якоїсь горілки смутно пробивався крізь шумливе дихання зворушеної матері. Вона, значить, випила. Тому зовсім несподіване було признання, як вона любить безумно своїх дітей.

— Мій чоловік давно помер. Я їх сама виховала змалку. У мене ще є син. Ось його фотографія. Він живе в Росії, у вас. Він там працює у Лісотресті десь у Волоґді. Я його теж дуже, дуже люблю. Це такий сміливий хлопець. Він допомагає пересилати російський ліс у Норвегію. Він уже там три роки і не хоче вертатись назад.

Фру Торкільдсен, плутаючись у німецьких фразах, шумно висловлювала свої думки й почування і довго розповідала ще про сім'ї своїх дітей. За цим ділом застала нас її доненька, висока, русявозолотиста й дебела, але ще зовсім молода дівчина з рішучими рисами лиця й побільшеною, але приємною губою. Подібна вона була на Маяковського в жіночому образі. Але говорила вона тихо, лагідно й мелодійно, особливо, коли їй удалося взяти на руки і приласкати великого кота, третього мешканця кімнати фру Торкільдсен. Дочка вільно говорила німецькою й англійською мовами, і тому мама, що трохи вже стомилась завдяки своєму захопленню, намагалась увесь час притягти дочку за перекладачку. Але та ще переживала хвилини недавнього перебування з милим, слова їй не йшли

на лад, вона ввесь час сяяла якоюсь внутрішньою посмішкою — і тому розмова не складалась у дружнє тріо. Використавши момент, чужоземець побажав усього найкращого, щоб залізти між дві глибокі норвезькі перини, що як дві душні камінні плити гробниці стискали тіло, видушуючи з нього всякі думки й бажання, крім одного: спати.

Портове оточення

Ранок випав досить ясний для того, щоб піти в порт.

Ви вже пригадуєте основну картину Осло-фйорду, а особливо ту характеристичну рису норвезьких фйордів, де в глибину країни глибокою ритовиною колишніх льодовиків, заповнених тепер морською водою, на сотню - другу кілометрів заходить океанський пароплав. Уявляєте собі, приміром, ефект, коли б серед нашої степової, чи гористої, донбасівської площини раптом почали проходити тритрубні океанські пароплави? Це був би ефект, як декоративний, так і економічний. Так от цей ефект стає за буденне явище в Норвегії, утворюючи, наприклад, з Осло розкішний морський порт. Кругом гори, замкнена панорама задимленого Бунде - фйорду. На рівнині води перед портом ґранітові острівці, що коло них і на них уночі липають, скачуть, мигають, як плавучі плошки й грають пасматими смугами маяки. Зараз видно лише тощий лісок, березняк, сосонки на тих місцях, де камінь досить роз'їдено часом. В інших місцях він репаною черепахою велетенських розмірів вилазить із води у формі цілого острова чи миска. І як величезний мох, на тих черепахах місцями корчавиться карачкуватий рід-

кий чагарник і покручена сосонка. І тут же за кілька кілометрів, а то й за кілька сот метрів під вашими ногами, окантована прямовисними обсягами плит, спинається набережна з дерев'яним швом для причалу океанських пароплавів. Гавань утворює кам'яні виступи, мов пальці, між які можуть заходити кораблі. То знов завертається гранястими боками затока, утворюючи водяні закамарки, куди так приємно зашитись найменшому моторовому катеркові, що поблискує начищеними мідними частинами і вдивляється темним склом своїх ілюмінаторів.

Портове черево

На рівнині дамб і портових площ тиснуться й розтягаються шеренгами пакгавзи елеватори, склади комори. У пакгавзів порозсовувані (на роликах) двері, як з боку моря, так і до міста. Може для того, щоб крам провітрювався, а то швидше для вантаження. В ці квадратові прольоти велетенських дверей ви бачите готові обрамовані картини води, гір, укритих лісом, групи будинків або сплетіння щогол та червоні черева піднятих доками пароплавів. Ви йдете і ввесь час ці панорами в квадратах дверей пакгавзів перекреслюються риштованням кранів, що чекають у чергу на роботу.

В другому місці чотириповерховий склад, що йде терасами, звужуючись угору, причому кожна тераса утворює своєрідну панелю з залізним поруччям, а по цих панелях гуркотять акумуляторні вантаговози, щоб допомагати заповнювати, чи розвантажувати черево складу.

Заступивши обрій цьому складові, пароплав уперся бортом у ґранітовий край берега на віддалі,

Вирівнюють консервні дози.

що її якраз пересягає шия вантажного крану. У вузькому темнуватому каньйоні, що створився між цими двома громадинами, кипить і гримить робота вивантажування й навантажування. Люди, як комашня, щось тільки торкають, прилаштовують, припасовують, погукують і помахують руками. А крани, линви, крюки й лебідки грюкотять, сичать, тягнуть і, проносячи різноманітним швидким рухом повітряний інтервал між пароплавом і складом, крам кладуть, засовують, кидають, хапають і знову повторюють свою автоматичну й послідовну роботу.

Штабеля риби й червоні зірки на шкірі

Коли, йдучи, ви побачили в розкритих пакгавзах штабелі сухої риби, цілі гори риби, цілі скирти хвостиків і голівок, що повитикались із пов'язаного нутра тих навалів споживної матерії (колись живих, вертких юрб риби), — то зараз бачите, як ловким ударом топірця робітник розкриває пробний ящик із свіжою рибою, що розпластана лежить між кусками льоду.

Шкіра риби вкрита червонястими й зеленими крапками та зірками. Вона лежить широкими м'ясистими плахами і викликає бажання почути ще, як то вона шкварчатиме на маслі на сковороді.

В Америку, з Америки...

Далі ще другий океанський пароплав. Він лаштується в Америку (американська пристань) і видно наближається година його відходу. Пасажири поспішають на пароплав пішки й на автах, заходячи іноді до якихось контор. Зверху на палубі видно, як походжають бідніші люди, — їх багато. Вони

нудяться, не знають, що робити, дивляться в бінокль на місто, на околиці, немов прощаються. Плачуть знервовані посадкою діти. Потім усе це заглушує духова оркестра, що чогось опинилась на палубі й виконує веселі музичні нумери. На спардеку першої кляси (вхід іншим пасажирам суворо заборонений!) походжають і так само нудяться шикарно по-дорожньому одягнені пасажири. Ще далі вантажний пароплав, — щойно прибув. Із нього вивантажують дротяні решітки, бочки, мармурові плити й багато, багато бананів. Ви бачите, як дзюбатий кран, опустивши з своєї шиї довгий хоботок троса, хапає за ланцюг із двома рухомими клямрами на ньому бочку за вінця. Клямри стягаються ланцюгом од самої ваги бочки і тримають її — і полетіла вона легким подвійним рухом убік і догори, — щоб опинитись на третьому поверсі складу. То знов у залізний сачок понакладано бідонів із топленим салом. Другий кран гаком хапає той сачок—і поніс у те саме ненажерливе нутро складу.

Вантажна гарячка

З другого боку, з міста, сотні вантажних авт підвозять і вивозять крам. Іноді ви бачите, як шеренгою, вишикувавшись один за одним, автомобілі задом точаться аж під борт пароплава, гостинно розкривши свої площадки. Пароплавні крани просто беруть свіжий продукт із нутра пароплава і зразу ж накладають на площадку. Раз, два — і застрекотіла смикаючись машина, щоб їхати кудись до крамниці, чи на ринок, де будуть сьогодні ж продавати заморську свіжину. Коні в порту теж є, але їх незначна кількість.

З другого боку порту ви бачите, як дрібно копошаться люди на пароплавах, що ремонтуються.

Джеркотять пневматичні закліпувачі й лязг та гупання молотів і заліза заглушено долітають до вас через просторінь невеликої затоки.

Ви спостерігаєте, як поруч вас навантажують із пароплава просто на авто й підводи фасонне залізо. Типовий портовий пролетар, міцно збудований, кліщами затиснутими в кожаних рукавицях, хапає полоси заліза, щоб краще їх умостити. Його підборіддя клясично видається вперед, кілька глибоких зморщок вигинається коло рота й на щоках, порослих низькою посивілою щетиною. У нього на голові брезентовий лопух із довгим козирком назад. Тяжко підковані черевики з крагами на литках рішучо грюкають із залізним скреготом по бруку набережної. Сині штани на синіх шлейках широкими складками спускаються на краги. Він, зробивши кілька міцних рішучих рухів своїми кліщами, підводиться, випростовуючи спину, і змахує з чола піт верхньою стороною рукавиці.

Далі залізо вкладають у штабелі півтора десятки інших робітників теж у синіх штанях, що як футляри ховають у собі кращий костюм, бо він пробивається з-під перехрестя таких же синіх, матерчатих шлейок.

Розмова двох кранів

Два крани, мов чудернацькі жирафи, зійшлися докупи маленькими головами і щось немов перешіптують поміж собою, немов закладають якусь чудну залізну змову. Один із них погірдливо, як індик, спустив трохи вниз крюка і дивиться з-під лоба звичайними просвердленими в залізі дірками. Другий, що йому оповідається, підняв насторожено на головці якогось залізного прута й слухає.

А в той час коло лебідки крана порається робітник. Він у синій парі робітничої уніформи і в чорному модному котелку, що його, однак, місцями таки вже поцілувала нахабна машинова змазка. Робітник вовтузиться кол мотора, щось торкає — і кран, заричавши трибами, одходить рейками поволі вбік од свого приятеля. Якраз у той час другий робітник у капелюсі альпійського стрільця підв'язує пару ящиків — і пішла робота.

Робітники зовсім не лаються і мало говорять. Найгірша лайка: йди к чорту.

Англійський гість

Здалека, з фйорду наближається до порту морський велетень. Він переривчастими кучерявими шматками пари, схожими на хвости мериносових овечок, малює ноти, за якими незабаром долетить - заграє звук низької сирени. Ці здорові ноти, немов знаки Морзе, висять ще в повітрі, як уже така сама переривчаста мелодія б'є в ваші вуха своє протяжне гудіння. Це наближається із Швеції англійський гість. Прапори на щоглах тріпотять і салютують. Вулицею до порту поспішають люди зустріти пасажирів. Ось поспішає струнка й могутня фрекен. Вона чесно й швидко біжить своїми пружастими ногами лижниці. Взагалі ви можете побачити, як при потребі, головними вулицями іноді пробігають, поспішаючись, не тільки молоді фрекен, а й солідні дами, не кажучи вже про чоловіків. І це не викликає жадного подиву. Англіянку від одного споглядання цієї картини схопили б корчі за литки і навіть пристойна радянська жінка, член профспілки і службовка зі стажем, не кажучи вже про розфуфирену машиністку, вважала б таку поведінку на столичній вулиці за шокінґ.

Цим я, однак, аж ніяк не хочу принизити молодечої жвавости наших комсомолок.

Ви йдете назустріч тим людям, що поспішають по набережній. Коло гурту вантажників, що вивантажують паки, ходить наглядачем дідок типу старого художника з сивою бородою. Він носить у руках накладні й перевіряє крам. Оддалік під конторкою стоїть писаний, плякатний «рідний нам» тип американського чи взагалі чужоземного капіталіста-буржуя.

Діяльність і вага норвезьких портів

Це портове життя, що гримить в Осло, є не виключення, а характеристичне явище для цілої Норвегії. Норвегія має не тільки відносно свого населення, а й взагалі серед інших держав світу величималу торговельнуфльоту. Колись, під час великого розвитку вітрильних кораблів, у Норвегії були тисячі парусників, якими Норвегія і за тих часів перевозила мільйони тонн вантажу. За тридцять літ тоннаж перевожуваного річно норвезькими кораблями вантажу подвоївся.

Дуже характеристично як змінялась норвезька торговельна фльота останніми сорока роками. 1890 р. в Норвегії було 627 пароплавів і 6.760 вітрильних кораблів. Пароплави брали на себе тоді вантажу 200 тисяч тонн, а вітрильні кораблі 1½ мільйони тонн. Тонна, як відомо, дорівнює 61 пудові. За десять передвоєнних років кількість пароплавів у Норвегії збільшилася мало не в чотири рази і в той же час таким же скаженим темпом почала спадати кількість вітрильних суден. У 1905 році пароплавів у Норвегії було вже 1.734, а вітрильних суден ще 5.853. Ще стрибок у вісім років і вже в 1913 році, напередодні війни, в Норвегії

2.052 пароплави і всього 1.029 вітрильних суден. А під час самої війни у 1915 році, коли ніяк не зменшилася акція пароплавства Норвегії, як нейтральної держави, що могла їздити й до Англії й до Німеччини, заробляючи скажено там і тут, — кількість пароплавів у цієї невеличкої держави з 2¾ млн. населенням була—2.200 пароплавів, 393 моторових суден і всього 867 вітрильних кораблів. Я не хочу вас стомлювати цифрами, скільки вантажу вони перевезли, бо роки війни майже втричі зменшили передвоєнний і сьогочасний тоннаж вантажу, але зазначу, що за останні три роки війни і два після версальського миру Норвегія, замість сум 100 — 200 мільйонів крон вартости вантажу й пароплавів останніх передвоєнних років, скакнула вартістю своїх морських оборотів за мільярд крон щорічно. 1921 рік удвоє зменшив обороти її торговельної фльоти, але й на сьогодні вони дорівнюють мало не трьом мільйонам тонн брутто (брутто є в даному випадку тоннаж пароплавів + тоннаж краму), загальною вартістю понад 400 мільйонів крон. На 1927 рік у Норвегії було 1.931 пароплав, 1.563 моторних суден і всього на всього 204 вітрільних кораблів. Кількість пароплавів зменшилася трошки за рахунок моторових суден. Тепер, щоб вам краще можна було з'ясувати собі зміну корабельного складу й вартість вантажу та фльоти,—випишіть колонкою за роками цифри й ви сами побачите, як пароплави вбили вітрильні судна за 40 літ, як збільшився тоннаж і як і їх почала заступати нова форма суден—моторових, заступати стару парову корабельну армію. При чому з роками все виростають і збільшуються кількістю морські гіганти. Ще в 1910 році в Норвегії не було жадного корабля місткістю понад 4 000 тонн, а підчас війни вона

вже мала сотню пароплавів і двадцять моторових кораблів місткістю до 6.000 тонн і 39 пароплавів та два моторових судна понад 6.000 тонн. В 1927 році Норвегія потроїла кількість моторових велетнів і удесятерила кількість моторових гігантських пароплавів місткістю понад 6.000 тонн.

Як звиваються пароплави

Я відчуваю, що мої цифри робляться сухуватими, — але остання спроба нам порозумітися на точних даних і ми кинемо цю величну поезію чисел. Я мушу сказати, що з тих мало не трьох мільйонів брутто-тоннажу, що його має Норвегія, майже третина припадає на порт Осло і чвертина на порт Берґен. Це найбільші порти Норвегії. Тому такий рух стоїть у порту Осло, де ми щойно з вами гуляли. У Норвегію — прийшло і вийшло з неї в 1925 році 21.688 норвезьких суден, що підняли понад 23 мільйони тонн.

Цебто, було в тому 1925 році — 3.700 кораблів, але вони добре звивались од Бразілії до Японії й од Австралії до Ісляндії, так що в портах Норвегії в середньому бували по шість разів на рік. Оцією своєю роботою вони й дають чистий прибуток своїй державі, бо імпорт Норвегії на 975 мільйонів крон, а експорт на 685 мільйонів крон, цебто Норвегії приходиться купувати на триста мільйонів крон більше, ніж продавати, і коли б не пароплавство, що дає Норвегії добрі прибутки, то цій маленькій країні прийшлося б поганувато навіть з її високо-електрифікованою промисловістю.

А коли Норвегія підбила свої заробітки на війні, то в 1920 році вона ухитрилась довезти краму на цілих 3 мільярди крон за один рік, але й вивезти за мільярд із хвостиком.

Тепер годі. Закінчимо з портами, вантажами й пароплавами. Не будемо розворушувати власної заздрости. Хоч ми й морська країна, але... Майбутнє вже за повітрям, а не на морі.

Національний театр

Давайте краще, щоб одпочити, підемо до Національного театру, перед яким так гордовито стоїть два куцих північних велетні — Ібсен і Б'єрнсон, що їх спадщиною ще й досі живе колись дуже поступовий норвезький театр.

Сьогодні урочистий день — іде прем'єрою Гамсунова річ — «У життя в лапах». Публіка приходить не спізнюючись, народу повно.

Театральна культура, на наш радянський погляд, досить відстала. Робота артистів — у реалістичних тонах. Спочатку сидять і розмовляють, потім, із розвитком дії, — ходять і кричать, чи ходять і розмовляють. Але публіка сприймає якнайкраще; репліки покриває реготом.

Бабусі в ролі амурчиків

В антракті ви бачите багато старих жінок. І то не просто старі жінки, а бабусі, сіді, аж білі, але кучеряві й одкормлені, навіть з натуральними рум'янцями. Взагалі старих людей у Скандінавії чимало. Приміром, за статистикою 1920 року на 2.650 тисяч людей віком від 70 до 90 років було 125 тисяч, цебто на кожних 20 чоловіка люду — одна старушка чи старчик під сотню літ. А на все населення було півтисячі столітніх.

Бабусі кучеряві й рожеві, як амурчики. І їх у театрі прямо сила. Проте, молодь, звісно, переважає, і поруч амурчика літ на сімдесят п'ять ви

бачите молоденьку фрекен — клясично-золотоволосу білянку з першорядними волошково-синіми очима, серце якої здригається і завмирає од тієї драми, що вершиться на сцені. Вона, притискаючи ліктями свої груди, підносить до очей бінокль, потім відкидає його і літає своїми блискучими, немов фаянсовими очима десь за обрієм часу й простору, вгамовуючи польот своїх молодих крилатих і ніжних пристрастей неясними мріями, як і в нас.

Автомобіль на сцені та інше і міркування з приводу

В другому акті на сцені з'явився справжній автомобіль, що його зустріла публіка екзальтованим захопленням, несподіваним для норвежців. Також викликав безліч веселощів типовий оперетковий старикашка, загримований під мавпу і схожий на Пуанкаре. Подавав свою ролю він примітивно, як у мандрівній опереті, що навіть слухом не чула про існування Курбаса, Меєрхольда і японського театру. В основі столичного норвезького театру лежить, я сказав би, реалізм, так званого, Винниченківського театру. Вистава така, як, наприклад, «Суєта» чи «Панна Мара» у Садовського.

Актрису викликали 6 разів.

В антракті ви бачите порожню королівську ложу з коронами й ініціялами. В партері багато лисих, головатих куль буржуазних глядачів та норвезьких дрібних аристократів. Поміж рядами ходять хлопчики з лоточками, продаючи цукерки й шоколяду. Вони мелодійно вигукують, розбиваючи слово на дві частини: «Конфікт» (конфети), але, щоб краще вимовлялось, деякі з них перекручують слово на

«кон-флікт». Ходять у проходах і поміж рядами, вигукуючи час-од-часу високими голосами: «конфлікт».

Музичної інтродукції до початку акту не слухають, як і в нас, хоч добре виконується «Шехерезада» Римського-Корсакова. Нарешті, підводиться тягучо, мов склеєна смолою, завіса. І знову починається густий реалізм з натуралістичними шматочками. Мізансцени, здається, не продумані, нелогічні, до конструктивности їм ще дуже далеко. Артисти беруть, головним чином, нутром, але слово подають добре.

Музеї світу і ословський історичний музей

Музеї буржуазного світу всі подібні один до одного. Навіть деякі радянські музеї заражуються мертвячою солідністю й порохом людської тлінности, але великі европейські історичні музеї — це щось незмінно-трафаретне, як трафаретна історія життя кожної людини (за байкою А. Франса: людина (людство) народжується, живе й умирає).

Отже, і Ословський історичний музей, що стоїть у самому центрі міста біля університету та неподалік од королівського палацу й парляменту, методою свого побудування схожий на інші музеї, хоч деталі його ескпонатів, безперечно, інші і, як на декого, що вивчає Скандінавію, то й найцікавіші.

Зовні музей міститься у величезному будинку у стилі в'ялих ліній баговиння недавнього модерну. Всередині... Але напочатку умовимось: я не стану вам подавати за каталогом назви й зовнішню форму та історію окремих речей. Ні, я по тих окремих цурпалках колишнього, давноминулого життя, буду намагатись показувати живі ушки його, як Кюв'є по одній кісточці якоїсь ви-

мерлої істоти відтворював увесь кістяк та форму самої тварини. Я робитиму це, звичайно, лише в загальних масивах, більше намагаючись дати вам відчути і в передісторичних добах кров'янисте життя з пристрастями й інтересами дуже близькими сучасній людині, що лише витончилась і ускладнилась, не змінивши, як відомо, своєї фізіологічної суті.

Школярі на екскурсії

Найперше, крім типових музейних служак, що в кожній країні завше носять найтиповіші ознаки своєї нації (і в Норвегії так само), подивіться на гурт школярів 9 — 12 років, що буйним табунцем стукотять ніжками по залях музею, прибувши на екскурсію з учителями. Коли розлізуться коло вітрин, то на сюрчок учителя збігаються знов докупи, як курчата на керкання квочки. Кожен хлопець, кожна дівчинка носить у своїй одежі і в поводженні незатерті сліди своєї сім'ї. Ось замурзаний хлопець у робочих синіх штанях із матерії такої ж, як у його батька, портового вантажника. Він у чобітках, замурзаний і відважний.

Ось випещений хлопчик з бантиком і в пристойній зачісочці з білявого волосся. Він жваво перебалакується із своїм синьоблюзним ровесником. Сюрчок — і вони побігли до гурту, залишивши жваву балачку й височезні скляні вітрини з кам'яними топірцями та крем'яними пилочками з такими зубчиками, як у маленької шестилітньої дівчинки або акулочки, особливо, коли кремінь білий, узятий із поверхні скиби.

Кам'яне виробництво й одвічний реквізит

В інших вітринах ви бачите ціле виробництво кам'яних молотків і молотів усяких сортів і роз-

мірів, як черевиків у магазині. Модні сучасні сірі тони переважають. Трапляються молоточки з чорного ґраніту точнісінької сучасної шевської форми, з круглою п'яткою на вигнутій шийці. Форма ідеальна.

Далі бронза, спіралі в узорах переважають. Мечі й штики бронзові, формою теж ніяк не відстають од сучасних. Якийсь тогочасний Кратко видовбав малюнок оленя на камені. Нарешті, для приваби жіночого серця, для залицяння — коралі, сережки, камінчики; з'являються сині шкельця для того ж. Скільки б'ючих кров'ю пухнастих сердець холодних і в прадавні часи скандінавок було розтоплено тими синіми шклянками! Біле тіло блискало в густих обіймах, вдавлюючись вогко під тими пацьорками, синіми, блискучими од поту й любовного захоплення. Далі вітрина — пугарі із скла з видряпаними-витертими каменем узорами по тому склу. Золоті обручальні персні. Посуд: казанки, горщечки, ступки у незмінних формах і матеріялах,— усе це вічне, як вічна досі була їжа, війна, любов. Бо ось вам заятрені гачками на кінцях списи, тройчасті перстені на всю широчінь фаланга, мов обрубок золотого пальця; далі кільця кольчуги.

З'вляється у Скандінавії римська монета, камея, мідяні гребінці (воші й краса!)— вічний шлях минулого!— Стандартна програма всіх музеїв.

Далі — коралі з жовтого скла, справжні перли (північні, а може й торгівля з півднем через великий шлях Дніпра), застіжки — тогочасні англійські шпильки (вітрина № 124), але ще не остільки конструктивно-доцільні, як сучасні, хоч зате багаті на прикраси й візерунки. Вони починаються з форми вигнутих портфельних ручок — аж до форми рогової волосяної закріпочки включно.

Ви бачите мідяні, позеленілі ланцюжки, що колись начищені побрязкували на шиї, як у англійського сучасного лорд-мера; далі ланцюжечки, як у підрядчика на камізельці.

Ого, техніка росте: уже залізні мечі — справа знищення піднімається!.. З'являється збанок з вузенькою шийкою (буль, буль!), смак розвивається (пить!). Ґоль-ґоль-ґоль. Кряк!

Ості — на людей, чи на риб? Бронзовий казан на цілого кабана. Чав-чав... Ґоль-ґоль...

Вічна історія.

Золоті застіжки з черню, розміром — старогетьманське стремено, формою — лист будяка. Золотий обручик, що крізь нього можна просунути не то що ніжну рученьку, а й голову немовляти. Замість защіпки — просто зведені докупи кінці. Розгинався — на шию, чи на ногу? Синє скло вазочки. Для квіток?

Кам'яні величезні стовпи з вирізьбленими малюнками коней, війни, полювання й перші якісь написи. Ложки з дерева, з сучечка. Сукно (зотлілі шматки), як і зараз на Кавказі — саморобне. Весла спортивної сучасної форми, для носа човна вирізаний з загнутого сука дракон, може, щоб полохати злих духів моря? Золоті пряжки нашої ювелірної техніки з єдиним неповторним узором. Ліжко (двоспальне, фу, яке міщанство!) на кілочках без єдиного гвіздка.

Дерев'яні щити для захисту од ударів меча і стріл (о, вічне знищення!). Сани, трошки важчі за українські волинські ґринджоли, бо сніг, кам'яниста, невтерта дорога, а перевезти крам, рибу, ячмінь треба (о, вічний шлунку, невгомонний штовхачу культури й поступу!).

Нарешті, в одній із заль з'являється прадавня попівська ряса. Каюк, ми зовсім уже у своїй добі, вдома. Мабуть перша катехизма, головиця батюшки, що нюхає тютюнець із дерев'яної чудово-різьбленої коробочки — ось вона стоїть за склом. На іконах — ранній бойчукізм. Я зовсім удома, навіть наче на виставці 10-тиліття Жовтня. Правда, односять на десяток сотень літ рогові пугарі в золотій оправі (пить!) і чудові бронзові леви (прообраз наших ведмедиків — пить!). Бронзові леви тримають замість розтерзаних телят — бронзові папіросниці, щоб із них краще лилось, мабуть, непогане «буль-буль». Геть п'янство!

Далі прекрасні різані хрести і на аршин завширшки й півтора сажні заввишки половиця дверей різана чисто в російських орнаментах, ну чисто, як на похвальних листах колишніх міністерських шкіл чи у старовинних російських бібліях. І коли скандінави сами не взяли цього орнаменту в колишніх диких московитів, то жаден же діяч російського мистецтва не згодиться з тим, що то московити або новгородці підчепили ці орнаменти у знаменитих варягів.

Речі й діла за ними

Ах, які двері, яка залізна оправа, яка різьба на сволоках, і ще й для ключа така щілиночка, що ваш синок ручкою б проліз і легко відчинив би. Шкатулочка з синім, жовтим, зеленим емалем. Різані скрині — прямо, як для волинських наречених, звіринно-рослинний орнамент. Христильниця, видовбана з цілого каменя. Людське життя... — і далі весільна скриня, христильниця... Як се-

редина до незмінного початку та кінця. Ціла старовинна церква перенесена до музею. Розпис її в приглушеній гамі кольорів блідо-зеленого з червоним і коричневого з білим. Бойчукісти б полопалися од заздрощів. Це не значить, що бойчукізм — жарти. Це єдина покищо малярська школа на Україні.

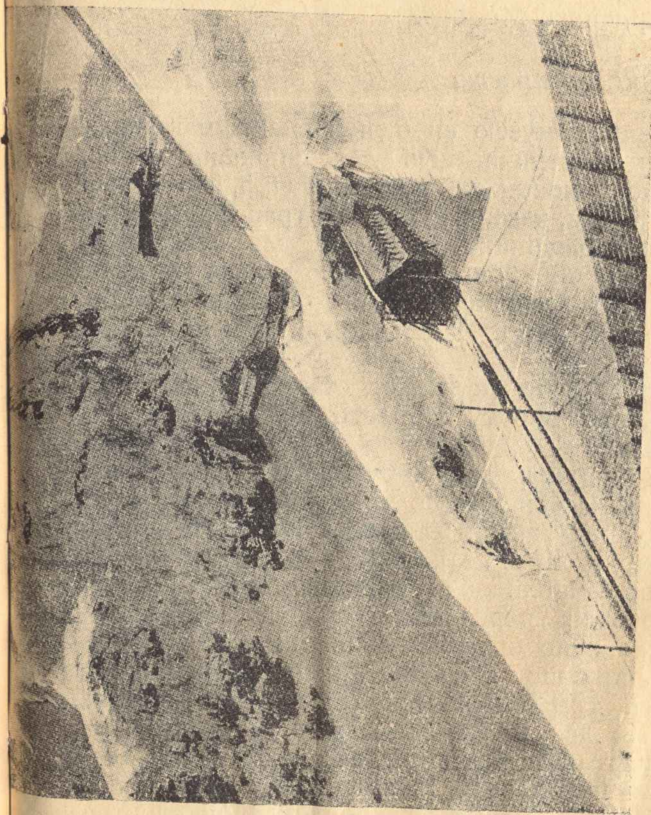
Знову залізні сокири й мечі крицеві. Ура! — і головки немає, — і без усяких газів, без усякого невидимого підкрадання, а чесно: «Іду на вас». Деякі мечі мого, шевченківського зросту. Норвезькі лицарі носили. Уявляєте собі їхній зріст?

Ось уламки цілого корабля вікінґів. Він десь зберігся в кам'янистому болоті, що потім, здається, висохло. На одному з таких суден ще до Колюмба відкрили Америку нормани — предки норвежців.

Ось вимерлий віз — родич нашій вимерлій мажі. Старі форми пересування видно таки серйозно вимерли. Колесо — з шести дощаних шматків, між якими простягнуто й повбивано по два кілки у маточину завбільшки з добрий гарбуз. Хід — з цілої розколотої ялини. Далі пішла всяка недавня вже етнографічна робота — всякі ночовки, кадовбці, чудесні дерев'яні відра, північні м'які «мокасини» чи як там вони у них звуться...

Фізіологія не змінилась, а техніка дуже

Все це дійсно перейдена історія життя Скандінавії. Хоч основи людської потреби не змінилися, але як змінилася техніка їх задовольняти! Яка ґрандіозна крива зльоту од цих кам'яних топірців і ще недавніх дерев'яних гарб до сучасних норвезьких електричних потягів, пароплавів — велетнів моря, громохких портів, повних усіх продуктів світу, та електричних грубок і білих ламп із

Бергенська залізниця, що йде тунелями та дерев'яними будами.

сліпучо-сяйними волосками. Тільки ще й досі чорний піп бурмоче ритуальні заклинання до бога під ґотичними куполами, і тисячі трудящих рук не можуть обтерти потової випарини з поблідлого, виснаженого обличчя, бо їх гонить конвайєрний біг електричного Молоха.

Електричні контрасти

Вийшовши з музею ви в спеціяльних маґазинах побачите: електричні печі для випікання хліба, електричні духовки для невеликої сім'ї, електричні плитки, грубки, казани, куби, далі трансформатори, пилосмоки, каварники, каси (все для електрики) і всякі інші побутові речі, що в'їлися в наше життя, як от електрична лямпа, телефон і радіо. І коло цих речей ходять різні люди й купують.

Яке круте коло спіралі од старо-селянського й рибальського побуту Норвегії ще п'ятдесят літ тому назад!

І коли купують для побутового користування не якісь там мільярдери, а звичайні люди електричну духовку, значить там електроенерґія коштує недорого. І дійсно, водяні турбіни та дінамо ґрунтовно змінили обличчя Норвегії. Дешева енерґія водоспадів переключається на електропруд, що блискавично бризкає в мільйони дротяних прожилків. Лише шоста частина водяної енерґії, що її є в Норвегії—12 мільйонів кінських сил—використана. Та енерґія дає життя норвезькій промисловості. Баки з нафтою та бензиною, як і вугільні склади — лише для пароплавів та авт. Але я вже бачив автомобілі, що рухаються акумуляторною електроенерґією.

Розмах норвезької електрифікації й алюміній

Про те, який розмах має електрифікація в Норвегії, можна вже судити хоча б із таких даних. Вся Норвегія мала на кінець 1926 року 2.900 ґенераторних електроустановок загальною потужністю в 1.549.000 кіловат. За десять літ, цебто з 1916 року кількість споживання електроенерґії подвоїлася. Крім того, в Норвегії нараховується ще 315 акумуляторних установок місткістю в 20 тисяч кіловат. Про поширення цієї енерґії в побуті можна судити хоча б з того: у тому 1926 році горіло в Норвегії 5.732.000 електричних лямп, цебто на кожну душу населення припадає більш, як по дві електричних лямпи. Понад $^1/_2$ мільйону кіловат рухало 74.000 електромоторів, що працювали на фабриках, підприємствах і в сільському господарстві, цебто на кожні 40 чоловіка припадає один електричний раб. Крім того, дуже показова цифра — 632.000 кіловат, що їх споживає електрохемічна індустрія.

На одному з перших місць стоїть виріб алюмінію. Більше того, в світовій продукції алюмінію Норвегія стоїть на третьому місці після Америки й Німеччини й вище Франції, Швайцарії та Канади, де теж чимало виробляється алюмінію. Так Норвегія, переробляючи боксити, виробила 1926 року 24.000 тонн алюмінію, Німеччина — 30 тисяч тонн і Америка — 91 тис. тонн. Зараз кількість виробленого алюмінію безперечно збільшилась.

З цієї продукції лише невелика частина алюмінію вивозиться у формі посуду. Основну кількість алюмінію купують інші держави у формі брусків, з них Америка купує звиш 9 тисяч тонн, Англія— 7 тис. тонн, Франція — 2 тис. тонн, Японія й Швеція по 1 тис. тонн. СРСР купує в Норвегії

алюмінію до 6.000 тонн вартістю на 6 млн. крб. Алюміній, як відомо, іде на авіяційну й автомобільну галузь виробництва. Скільки крил, скільки моторів.

Електрифіковані околиці й житла

Тепер вам, звичайно, хочеться хоч одним оком подивитись на ті електрифіковані околиці — візьмім хоча б околиці Осло. Правда, тут усе більш-менш припасовано до потреб туризму. Приміром, на Голменколен і Фрогнесетерен прокладено мальовничу електричну дорогу кілометрів з 12 на гору, але вона обслуговує також і ці десятки селищ, що розкинулись під Осло, і допомагає самим столичним житцям улаштовувати загородні, дачні прогулянки і відбувати санаторне лікування. Іншим допомагає служити в міських установах, хоч і живуть у пригородах.

Швидкий вагон електричної залізниці спочатку йде од центру міста попід землею видовбаним у камені тунелем, далі виходить, як і треба сподіватись, на передміські околиці, де ви бачите чистенькі палісадники й горóди. Чисті будинки й високі щогли для прапора коло кожного. В рівчаках журкотять ручаї, а то й шумують, клекотять цілі потоки.

Всюди по горах видно, як тягнуться, підводяться й западають безмежні смички електропроводів, густі й вітвисті залізні дерева телефонних ліній з плодами фарфорових чашок - ізоляторів.

Зрідка ви бачите, як до будинка, типу електростанції, підходять залізні конструктивні щогли з проводами високого електропруду, а з будинку розходиться кілька ліній звичайного низького пруду. Проводи тут же заскакують до якихось майстерень,

господарств, а то й просто обслуговують освітлення вулиць.

На зупинках ви бачите обов'язкові ресторанчики, крамницю продуктову й обов'язковий книжковий та газетний кіоск, а то й цілий маґазин.

Потяг, подаючи гудки, летить усе вище й вище. Ви бачите картаті поля в долинах, озера, наполовину зайняті сплавним лісом, звичайно, добре шосовані дороги, де пробігають часті авта. Бачите далі лінії горбів і цілі ланцюги та масиви, вкриті темною щетиною лісу.

Коральові червонопомальовані електрощогли своїми ажурними залізними конструкціями ген-ген потанцювали долиною і далі вгору ведуть через ліс свій легкий летючий танок, підкидаючи уверх ґраційні руки, що позатискали з кожного боку по три могутніх електролинки (проводи для пруду може стотисячного вольтажу).

Деталі краєвидів та ознаки мешканців

Потяг став на кручі. Висіли мамаші з продуктами, робітники з нічної зміни, що живуть тут. Прошумів каскад школярів, чекаючи зустрічного вагона. Важкі, холодні ґраніти, що в них видовбано ложе для рейок, обважніло, з предковічною напругою своїх молекул, борються з теплотою сонця. Раптом між скелями глибоке дзеркало озера, в яке перекинутий стрімголов полетів ялиновий ліс і ніжна блакить неба. З озера, водоспадами стрибаючи, біжить річка.

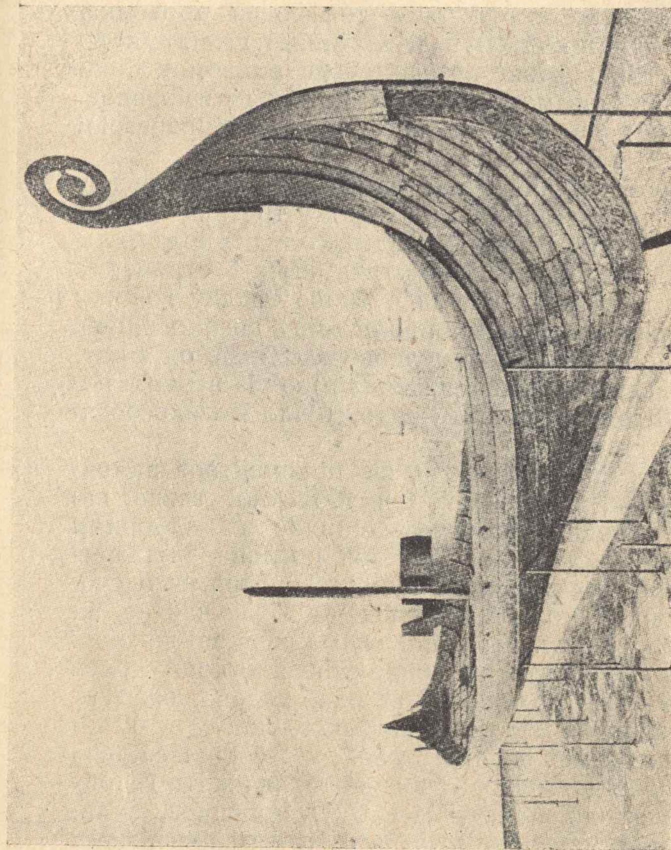
І от ви у скандінавському лісі. Ну, звичайно, він не має нічого спільного в характері з нашим лісом, крім того, що й там і тут ростуть дерева. Забираючись у глиб його, ви зустрічаєте кілька домиків місцевих буржуйчиків, що в спокійній

атмосфері, де не відчувалось ні воєн, ні соціяльних завірюх, накопичували століттями з покоління в покоління багатства. А під час війни вся держава заробила, бо кажуть наприклад, що англійці авансом закупили всі улови норвезької риби, щоб риба — бува часом — не дісталася німцям. Звичайно норвежці одержали грубі гроші золотом, а англійці навіть риби не взяли. Так вона й погнила в складах на берегах Північного моря.

Звичайно, цей заробіток од війни відбився і на добробуті буржуазних кіл, що могли дати деякі полегкості верхівці свого пролетаріяту. Тому такі симпатичні й багаті особнячки в дачній місцевості на горі Фрогнерсетерен, що підноситься на височінь усього 470 метрів, але де таке чудесне повітря де красивий ліс і гомінкі водоспади.

Найбільше вражають у скандінавському лісі дороги й мох

Перше, що вражає вас у тому лісі — це добрі дороги. Друге, що вас вражає ще дужче,— це різноманітний мох — на деревах, на камені, болотцях, — всюди, де тільки є площинка під сонцем, там ви побачите мох. Мох на землі (після дощів, пригадуєте?) зелений, пухнастий мох, неможливої темної яскравости. Далі мох на гілках зеленувато-попелястий і сірий, кольору модних панчіх; ще мох на стовбурах і вітті ялин. На дрібних гілочках він наче сизий іній. Могутні обсяги ґранітів обхоплено довгими, вузлуватими пальцями коріння, що тягнеться од смолистих дерев. Вони схопили напружено-голий почорнілий камінь, або камінь, затушкований рівною сукнянкою зеленого моху, мов на більярді. То знов, як ніжна зелено-яскрава замша обтягає жилаві пальці коріння і те, що вони схопили.

Корабель вікінгів.

У видолках, між кам'яними пагорками промокле болотце й калюжки. Соняшне сяйво пробивається між загостреними верхами й вигнутими лапами чатинника.

Несподівано серед лісу телефонна проводка. Стовпи попримоцьовувані залізними штанґами до каменя. Кінці штанґ позакліпувані оливом у дірки в камені. Знов мох, напівоблетілі кущики чорниць, що на них де-не-де ще висять намоклі перезрілі ягоди. Ягідки брусквини.

Дощові перлини тепло світять, заплутавшись у щетині ялин. Ялини в середньому третина аршина в поперечнику. Чиста, холодна, солодка вода бульботить, льопотить, каламутить шум і стрибає з каменя на камінь. Всюди чути цю лагідну говірку й шелепіння й плюхкання води, мов з високої ринви. Камінь, укритий мокрим лишаєм, ослизів од дощу. Лишай злазить із каменя вниз разом із вашими ногами. Літом тут мабуть сухо, тепло й м'яко босяком.

Гнила осіння папороть, як покришений намоклий тютюн. Кущі високої підболотної трави, що змішує свою ніжно-жовту сивину з бадьорими зеленими листочками. Знайома рослина — манжетка у ліричних жовтявих плямах. Повітря, як одстояне пиво. У ковдобинах мох іноді так чавкає, як на торфовиську. На ялині сині й червоні вогники іскрять. Пробачте, то сонце запалило краплі роси й брильянтить подощовий веселий хоровод райдужними вогнями. На підніжжі водоспаду, в буреломі, знесеному водою з гори, згромадилася біла піна, як пудинґ. Повітря п'янить, кружить голову і роздуває до відказу легені. Засапавшись, зупиняєтесь. Мокренькі, пізні ягоди чорниці ніжним кваском видушуються на язику. Слина—як хемічний атрамент.

Ґольфштром дає себе відчути навіть тут на $^1/_2$ кілометровій височині. Сьогодні 27 жовтня, а йдеш без пальта, без капелюха. Сонце хоч і зовсім низько, а температура $+8°$ (довідався згодом, повернувшись назад, на веранді ресторану).

Панорама скандінавських Альп

В один бік побігли й заховались у димок гори, місцями прикриті масткою хмарою, як солодке збите масло. Внизу місто, димарі, шпиль кірхи. Ще далі на горбах хутро лісу й розкидані білі оселі. В пейзажі крутих уступів немає: велетенський льодовик заокруглив лінії ляндшафту, стер їх гострі, вишкірені нерівності.

Лише на височині скандінавських Альп ви побачите на хребтах гострі шпилі й провалля серед величезних скель, що обтяті повітряними гострими призмами, кубами й перекинутими пірамідами, які сповнюють прозорим холодом і міццю груди.

Крізь попелясту димку обсягів повітря темні горби просвічують на сонці свої боки, вкриті лісом, що димляться хмарами, мов велетенські купи запаленого сирого хворосту, а між цими горбами рожевувато-опалевим та молочно-бляшаним вирізом загнувся аж під обрій Осло-фйорд і зник у синяво-темнім диму світу.

На фйорді зовсім чорні острівки, як вуглики змочені водою і рідко там-сям, як перекинуті на спину жуки, бабраються пароплави (океанські велетні). Легко коливається ведмеже хутро горбів. Праворуч долина переп'ята озером, з якого кривуляє річка, загачена в одному місці сплавним лісом. Біля річки смуги зеленої з пробілом трави й фіялкові смуги столової капусти.

Одкоси й круті дороги одгорожені каменями, а в особливо крутих місцях камені поз'єднувані ще й залізною рейкою, чи штабою, помальованою чорною фарбою.

Ген-ген далеко біліє на верховинах перловий сніг.

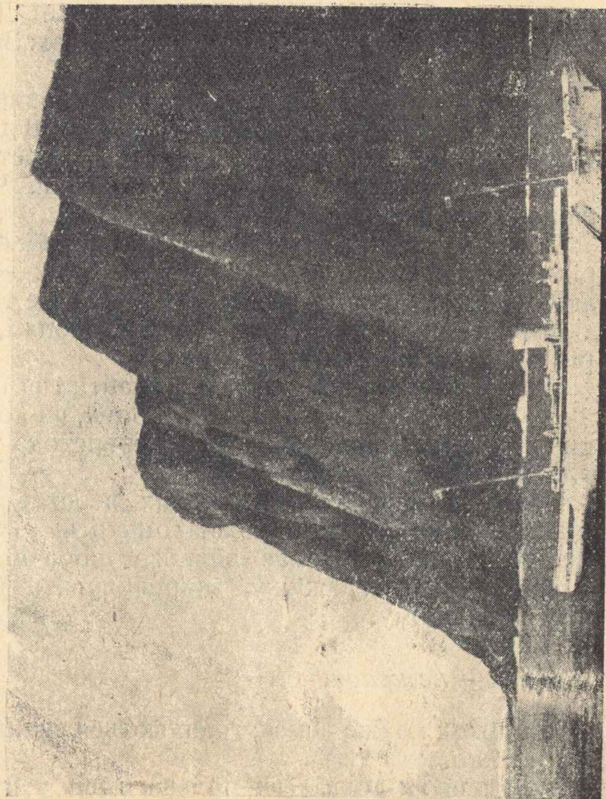
Поруч вас на верховині гори три величезні радіощогли передавальної радіостанції. Щогли біжать уверх своїм залізним кружевом і здається падають, коли близько над ними пролітають окремі хмарки.

Назад у місто, де «Бодеґа», порт і т. і.

Ви поспішаєте всісти на електричний поїзд, що прибуває кожні 15 хвилин. Вам залишається добігти ще метрів півтораста, як ви чуєте, що гукнув гудок відходу і потяг почав плавко рушати, але раптом вагоновод помічає вас і... він зупиняє чемно потяг, щоб ви, одним-однісінький пасажир, устигли добігти і всісти. Вагоновод успів вам іще й чемно посміхнутись. Ви не так уже засапались од біганини, щоб не зідхнути, згадавши батьківщину. Чого зідхаєте?

Є така квітка в Скандінавії, зветься вона бодеґа. Чим вона знаменита — не знаю. Але є ще квітка буржуазно-демократичного ладу, квітка богеми, що виросла на каменях Осло, — це шинок, кафе «Бодеґа».

Раз на тиждень, здається в суботу, між посадою й обідом, найвищий шик є випити пляшку вина, сидячи на справжніх бочках у «Бодеґа». Тут збіговисько різних шарів і поколінь демократичної формації. Батьки, «отцы семейств», мистецька богема, чиновники, дами, «дєвочки», студенти, інженери, рижа мадонна, естети... Ось він — норвезький демократизм.

Сонце опівночі коло миса Нордкап на крайньому північному пункті Европи. Аж сюди приходять рибалки рибалити.

Великих капіталістів, розмаху німецького, чи американського, немає. Капітал акціонований. До того 60% промисловости в англійських лапах. Значить усім можна сюди.

Посеред «Бодеґи» фонтан. Пісяє бронзовий хлопчик. Накурено — не дихнути. Різноманітні дівчата. Форми й лінії заокруглі, здобні, немає загострених, різких, пристрасних. Пухнасті в основі. Чистий національний масив.

Проституції — кажуть, немає. Або коли й є, то як рідке виключення: окремі одиниці. А так — «чесні» любовниці у формі інституту наречених.

Наречених можна міняти обом сторонам. Матеріяльних зисків, звичайно, ніяких.

Можна тимчасових наречених знайти і на гулянці й на бульварі. Як на чий смак. Гроші, чи подарунки в такому випадкові була б жорстока образа для жінки.

Навіть до фрекен з найвищих верстов можна підійти самому, щоб познайомитись — і немає нічого дивного. Немає дивного, побачивши на вулиці незнайому жінку, запропонувати їй провести її додому.

Диваки — не крадуть

Крадіжок майже немає; трапляються виключення і то рідко.

Забудеш на вокзалі чемодана десь у кутку — пришлють додому за кілька день, допитаються за тиждень і то не обов'язково адміністрація, а приватні люди. Ще й проситимуть ствердити листом одержання, щоб самим не турбуватись, чи дійшла річ до рук, чи ні.

Навіть у порту залишають у відкритому місці речі, щоб потім за кілька годин прийти і їх забрати.

— Ах, пробачте, я маю зайти під один будинок (у порту) і забрати свого велосипеда. Я його поставив там учора, бо зустрів одну свою знайому, — це так сказав мені один новопридбаний знайомий.

Портова голота і фйорд уночі

Порт — портова голота. Ресторан. Портові робітники в ньому. Повільність рухів. П'є пляшку пива дві години і сидить. Музика. Він спочиває. Три жінки грають. Одна могутня й гарна за контрабасом. Вона спокійно, діловито й флегматично підспівує в окремих місцях. Робітники п'яненькі. Є зовсім виснажені.

Надходить ніч. Ніч. Зовсім ніч.

Порт уночі. Легкий випар на воді. Далекі маяки липають, або рівно стоять їхні вогники. Близько легкі глибокі відбитки пароплавів у воді.

Відбитки кранів, вітрил, канатів, особливо останніх, що сходяться із своїм віддзеркаленням чудовою вигнутою параболею посередині між берегом і бортом пароплава. Тиша.

Бахрома світляних смуг у воді. Вискакують і гаснуть червоні вогні — покажчики шляху в фйорді.

Замаскований місяць. Порт спить. Коло доку пароплав висить у двостворчастій безодні. Він ремонтується, без димарів, без щогол. Пароплав, як велетенський човен, заснув на підставці свого навиворіт відображення у воді. Тиха тиша.

Чути хлюпотять човни. Сопучи, наближається пароплав із Біґдо.

Раптом — божевільний літ електропоїзду. Легкий тріск в ізоляторах. Сира погода. Ніч. Далекий шум центру міста. Тиша й світляні приторки на ледве погнутій воді.

Пропозиція тов. Колонтай і думки про неї

В один з обідів Олександра Михайлівна запитує всіх:

— Чи знаєте, що сьогодні в $6^{3}/_{4}$ в Нобелівському інституті доповідь норвезького прем'єра — представника в Лізі націй — Мовінкеля?

Якось випало так, що ніхто з нас не знав, але не успіли наші знавці ще як слід знизати плечима, як тов. Колонтай звертається до мене:

— Вам особливо раджу побути на доповіді Мовінкеля, щоб побачити всю верхівку політичного життя сьогоднішньої Норвегії. А потім почуєте добру норвезьку мову: Мовінкель добрий промовець. Отже, я вас покличу, коли хто піде, — сказала вона до всіх.

Посміхнувшись, підкреслено пожвавленими рухами Олександра Михайлівна пішла. Пішла, але залишила в залі свої вічноюні блакитно - сірі очі, що живуть, живуть і здається ніколи не втомлюються. А як-не-як невеличкі обвислості коло підборіддя нагадують, що найактивніша жінка Жовтневої революції все таки старіє. Незмінний своїм напруженим рухом час, що висуває нові сили, нові красоти розуму й доцільности інтелектуальної, — він односить своїм вітром назад кращих представників великої епохи.

Якось не віриться, що всі ці люди великі й діяльні будуть раніш-пізніш зметені з дороги життя, що ці буйні сіро-блакитні озерця залишаться лише десь натяком у матеріялі фарб, у записах цих та інших рядків...

Але на сьогодні ми можемо казати, що ми живемо в епоху, коли між нами по землі ходять велетні духу такої небувалої краси й яскравости, яких рідко такими великими сузір'ями виносить життя

Невеличкі паралелі Дункан-Колонтай

Мелодійна голосна мова тов. Колонтай — це мова оратора ще з невитраченим і на сьогодні темпераментом. Ви ще раз вдивляєтеся в очі мудрої жінки великого Радсоюзу і мабуть не тільки Европи, а й цілого світу, і ви проводите аналогію до других очей другої великої жінки Европи — Айседори Дункан, коли вона була вже в Радянському Союзі. Під вагою добрих п'яти десятків літ Дункан ще бурлила, організовувала свою галузь мистецтва, танцювала, літала по Европі й закохувала юнаків. Розум та енерґія, шукання поступу привели Дункан в Радсоюз. І ви собі думаєте: з таким обдарованням, як в Олександри Михайлівни, коли б вона не була політиком, то може була б геніяльною танцівницею, великою артисткою, нарешті, знаменитим професором.

Але соціяльні сили, що формують життя, не могли залишитися поза свідомістю розумної жінки — а значить і стала тов. Колонтай революціонеркою, діячем пролетарського жіночого руху, політиком.

Спокійний, натуральний аристократизм духу її підкупає, покорює. Великий інтелект просвічує крізь незначні фрази, крізь поводження, зовнішність. Ви не помітите жодної риски спрощення, квазі - пролетарської награности, і ви пригадуєте, як жорстока матросня — пролетарська ґвардія 1918-1920 років, захоплювалась тоді так само, як і сьогодні захоплюються промовою тов. Колонтай братишки з крейсера «Аврора», що його вона вітала у норвезькому порту Ставанґері, як повпред Радсоюзу.

Олександра Михайлівна Колонтай — українка

Не змогли ми ще як слід зорганізувати свої думки, як з коридору вже долітає бадьорий голос.

— Ей ребята, де ви? Пора вже! Йдемо!

Вона вже одіта, готова йти пішки, скорим темпом, щоб успіти на $6^3/_4$.

Частина товаришів ще спішно зав'язує галстухи. Я, як гість, завжди готовий. Тому Олександра Михайлівна каже: — Хай доганяють — і ми вирушаємо.

Асфальтовим тротуаром Паквейну, що обходить Королівський парк, міцно кладуться прицокуючи наші кроки.

Далі розмови, де взаємна цікавість ставить відповідні запитання, наприклад, — «чи не збираєтеся до СРСР, чи знаєте про українську літературу, яке зараз культурне життя в Харкові» і т. ін.

Потім: — А знаєте, — я ж укрїанка. Властиво в мені дві крові — українська й фінська. Батько мій з Чернігівщини Борзенського повіту (яке село — я забув) — Домантович, а мама — чухонка. Колонтай — це в мене прізвище за чоловіком. Він з роду польських стародавніх революціонерів. У Польщі навіть якась пісня є про того генерала Колонтай, що в добу давнього царизму добився на чолі польських повстанців перемоги. Це було в маї, отже в пісні фігурують «май і Колонтай»

Нобелівський інститут

Ось і Нобелівський інститут. Тихий, двоповерховий будинок. Перед будинком, у палісаднику пам'ятник Нобелю, що схожий трохи на Енґельса.

— На наші гроші Нобель збудував цей інститут, — каже Олександра Михайлівна. — Заробив на нафті в Баку.

— Тут у Нобелівському інституті в Осло чудова бібліотека. З неї в 1915 році користувались Бухарін, Шляпніков. Я теж тут висиділа за книжками багато годин у ті часи.

Ми просто увіходимо до вестибюля, як і всі інші люди, що йшли перед нами й за нами. Жодної охорони, жодної варти, навіть швайцара немає, принаймні його не видно. У великому роздівальному відділенні од вестибюля стоять вішалки рядами. Кожен, хто приходить, вішає своє пальто, чи шубу, капелюха, ставить калоші — і пішов нагору в залю. Ніяких номерів, ніякої варти, ніяких послуг — кожен сам собі служить. Коли виходять — так само, кожен розшукує свою одежу і ніяких непорозумінь, — ніякого тиску, а головне ніяких покраж. Адже на доповідь Мовінкеля, крім запрошених особисто, міг прийти кожний, хто хотів — місцевий — чи чужоземець, студент, робітник, фабрикант, урядовець. Це і є «демократизм» буржуазії; утворювати фікцію співробітництва кляс, замазуючи клясові суперечності. І головне з вулиці можна зайти, взяти найкраще пальто, одягти й піти і ніхто нічого не скаже, не побачить, не зверне уваги. Тут не крадуть і ніякої таємної охорони немає. Чесність у цьому відношенні просто ошарашує. Я сам бачив, як на зупинці канатної залізниці в Берґені чоловік залишив загорнені в папір пакунки і подався кудись. Повертаючись назад, я побачив, що ті пакунки все ще незаймано лежали. Тоді я сів і почав вартувати, що з ними станеться. За $^1/_2$ години прийшов господар і забрав їх. Вони лежали на зупинці, де товкся народ через цілий день, годин із шість.

Так от, ми протискуємось серед публіки, що заповнила всю залю. Місць немає. Колонтай чекали і в центрі в першому ряді було для неї вільне місце. Решта, хто пізніше прийшов, заповнили проходи.

Заля. Чотири кришталевих люстри. На блакитній стелі білі скульптурні, гіпсові голуби, голубів сила, цілими табунами з розпістертими крилами завмерло лопочуть своїми гіпсовими нерухомими крильцями. «Заля миру» — нобелівський інститут — це ще одна з облудних установ буржуазії, де премію одержали — яко миротворці — два роки назад Чемберлен і Бріян.

Мовінкель, теж провісник «миру» Ліґи націй, має говорити про неї з ніші, серед якої стоїть катедра, як для пастора.

Публіка в основі демократична. Тут для буржуазії — демократизм зовнішности — добрий традиційний стиль, за яким, звичайно, ховається вовча суть, і тому не дивно, коли міністер сидить поруч із незапрошеним шофером чи студентом, що пронюхали про доповідь. Для Европи — це страшний демократизм. При голосуванні ліберали можуть сподіватись на певну кількість робітничих голосів за таку простоту.

Прем'єр Мовінкель з партії лібералів. Ліберали ведуть більш-менш незалежну політику і тому в добрих стосунках з Радсоюзом. Консерватори — це аґенти англійських консерваторів. Крім того, велика робітнича партія Транмелістів (лівіші за соціял-демократів—були навіть свого часу в Комінтерні) і комуністична партія Норвегії. Це основні сили норвезького зовнішнього політичного життя.

Виходить на катедру Мовінкель. Жодних оплесків. Навіть представники своєї партії не плещуть. Дивно. Ніякого пієтету. Правда, в такій маленькій державі, при таких традиціях і характерах — творення настрою обожнювання влади — річ трудна і тому бутафорний пієтет, що його з інерції повинен носити король, викликає лише веселий настрій. У великій державі навпаки — пієтет до влади росте автоматично навіть при найдемократичніших умовах.

Проте, і король мусить виконувати свої обов'язки. І в день відкриття сесії новообраного парляменту з'являється в Стортінгу придворний почет в неуявимих строях, розрахованих на смак папуасів. Перед зібраними членами герольди вигукують по черзі — «Король їде» (старовинна карета запряжена кіньми), потім «Король приїхав», потім «Встати».

Король на знак демократичности ладу здоровкається за руку з головою парляменту, каже промову і т. д.

Спочатку Мовінкель говорить мляво, говірка м'яка, картавить (гаркавить)—берґенська говірка. Він, як пастор, високий, огрядний, солідний. Лівою рукою помахне, немов покладе зверху і знов за катедру.

Потім розходиться, запалюється і добрими парляментськими ораторськими жестами й хистом розповідає про позицію Норвегії в Лізі націй, про завдання останньої і взагалі все те, що ми більш-менш знаємо, але з іншого, діяметрально-протилежного погляду.

«Клярте» — по-нашому світло, — і що воно робить у Скандінавії

Ви починаєте допитуватись, чи є в Норвегії літературні організації, такі приміром, як ВУСПП, як «Плуг», або хоч такі смішні журнали, як «Нова Ґенерація», але саме головне, чи є літературні групи? Є, кажуть, — «Клярте». Виявляється, що «Клярте» — лише культурно-політична організація, що утворилася в Норвегії у 1925 році за французьким, барбюсовським зразком. Так само в Швеції й Данії. Вони об'єднані у Скандінавський союз — і мають у Норвегії три організації — щось до 200 членів, у Швеції — шість організацій — близько 250 членів і в Данії — одну організацію — 30 членів. Кляртевці роблять щорічні всескандінавські з'їзди. В Осло — місце перебування генерального секретаріяту. В Швеції «Клярте» існує з 1922 року.

Діяльність скандінавського «Клярте» полягає в політичній праці серед інтеліґенції та в освітній роботі серед робітництва, а також у підтримці робітничого руху, особливо в оголених клясових сутичках. Видатну ролю грають вони і в студентському рухові.

Ведуть вечірні курси для робітників в Осло і Тронд'геймі. Влаштували колонію для дітей страйкарів. Керівнича головка в Норвегії — комуністична, в Швеції — соціял-демократична. Мають у своїх рядах і письменників, видають студентську газету «Омнібус» і двотижневий журнал «Mot Dag», тиражем 7.000 (передплатників 3.500) і тому йде про них чутка, як про літературну організацію. Журнал їхній виходить обома норвезькими мовами, про що (явище дуже цікаве) розповімо далі. Отже читайте далі.

Ватажки «Клярте» збираються часто в студентській комуні, де один з них і живе. Ця комуна міститься на високому поверсі. В просторій кімнаті вже чекають на вас високі лагідні джентльмени. Один з них т. Фогт чорнявий, з одлиском міді у волоссі, із загостреним носом та карим швидким поглядом. Він рішучий, чіткий у розмові. Всі мої знайомі кляртевці говорять німецькою мовою. Має ще прийти відомий глибокий і лівий поет норвезький — Еверлянд. Нарешті чуємо — дзвінок; хтось із комуни відчинив. Входить немов наш український учитель, у чоботях, у шарфі, пов'язаному, як башлик. Це і єсть Еверлянд. Еверлянда вважають епічним поетом, що своєю ідеологією близький до пролетаріяту, до комунізму. Він має за чотири десятки років, працює стільки, що плужани вже давно б утяли двацятилітній ювілей творчої роботи. Але його ще вважають у Норвегії досить молодим поетом і листівки з його, як і з інших письменників віку й протягу діяльности, як, приміром, у нашого Філянського, я знайти не міг. Не те зовсім у нас. У нас досить якомусь письменникові випустити книжечку невдалих новелєток, або віршів, чи бузовий де-факто і де-юре роман, як портрети його скачуть у вічі з книжкових прилавків. Коряк бабахає в історії розвідку про нього, забуваючи в той же час згадати словом найбільших жовтневих письменників, портретів яких ви теж не купите, не кажучи вже про Хоткевича, чи того ж Філянського. Хоч ця тирада наша і не дає жодної уяви про творчість Еверлянда, зате вона заступає часово місце розмов і взаємчих запитань, що ми поставили одне одному, починаючи з того, яка мова має більшу перспективу в Норвегії: народня чи державна, які угруповання мистецькі є в Норвегії й т. ін. і кінчаючи тим, як жи-

вуть у цьому помешканні кляртевці і взагалі студенти.

Студентський гуртожиток в Осло

Тоді мені охоче з'ясовують, що я можу побачити, наприклад, рідке явище в Норвегії, а саме — життя студентської комуни.

Отже ми рушаємо з кімнати до кімнати. Цей студентський гуртожиток займає половину цілого поверху. Сюди входять студенти різних фахів та академіки, цебто по-нашому — аспіранти. Вони закінчили університет і продовжують наукову роботу, щоб стати професорами, чи взагалі вченими. Кожен член комуни має окрему кімнату. Декілька кімнат зайнято студентками.

Перше, що вражає — це обов'язкова в кожній кімнаті чималенька бібліотека із спеціяльности. Особливо чималенькі бібліотеки в «академіків».

Далі — у кожного студента електрична грубка й плитка, щоб можна було зварити собі каву, щось підігріти, та взагалі при потребі підвищити температуру кімнати на індивідуальний смак. Кухня й обіди спільні.

Зразу, зайшовши до кімнати, впадають в очі характеристичні ознаки кожної спеціяльности. В кімнаті медика, крім традиційних черепів людських — ще й різні інструментики, шафка, мабуть із ліками, товсті книги й трошки суворий характер кімнати, жодних малюнків, меблі ніякі.

Навпаки, в кімнаті юриста вражають добре розташовані, м'які меблі, пальмочка, книжкова шафка під склом, попільнички, лямпа під кольористим абажуром на круглому столі, і взагалі не кімната, а вітальня. Він уже зразу привчає себе й своїх

гостей до настрою солідности, культурности й інтимного довір'я.

Кімната економіста, де відбувалося наше побачення, загромаджена книжками, на стіні мапа, графік. Книжки всякі — тонкі й товсті, дрібні й фоліянти. Коли в юриста всі книжки в оправах, то в економіста—без. Прості полиці для книг, звичайні стільці й характер кімнати — тимчасового приміщення.

Як мені потім казали сторонні люди, в цьому гуртожиткові живуть найбідніші і найталановитіші з норвезьких молодих сил. Вони вже відомі своїми науковими працями, участю в пресі. Взагалі бідного студента (пролетарського) в Норвегії дуже мало — всього 2%. Решта — синки та дочки заможних кіл, що можуть утримувати в столиці своїх дітей.

З одної кімнати, куди ми гуртом постукали, вийшов засоромлений хлопець і делікатно, червоніючи, з'ясував товаришам, що йому незручно запрошувати нас до себе, бо в нього в гостях дівчина.

І в Норвегії дві мови: державна й народня

Дуже цікаве явище в Норвегії з мовами. Ми вже згадували, що там уживаються поруч дві мови державна (ріксмол) і народня (ляндсмол). Перша з них — мова книжна, мова старо-офіційна, мова близька до шведської. Це мова міста де панували датчани протягом століть, це мова більшости книжок і газет.

Ріксмол —мова датська з невеличкими льокальними ознаками, як приміром, мова янки відносно англійської.

Всі твори Ібсена, Гамсуна, Б'єрнсона й інших письменників, відомих на ввесь світ, писані оцією

датсько-норвезькою мовою. На старих виданнях перекладів Ібсена чи Гамсуна в Росії так і писали «с датско-норвежского», чи й просто «с датского».

Ріксмол — це мова більшости інтеліґенції, горожан і частини населення південної Норвегії. Ляндсмол — мова народня, селянська, що оформила своє літературне існування не так давно. Нею говорить більша частина населення Норвегії.

Як за часів Котляревського — народня мова бере гору. Взаємовідносини між цими мовами такі приблизно, як були на Україні під час Котляревського. Панство, духівництво, чиновники і частина міста говорили словянсько-українською старокнижною мовою так, як писав трактати Сковорода, а основний селянсько-міщанський масив говорив народньою «простою» мовою. Котляревський зробив «революцію» книжну, написавши «Енеїду» простою мовою. В Норвегії народньою мовою почали писати значно пізніше, ніж Котляревський. Але зараз ляндсмол уже не тільки відвоювала собі право на існування, але вже й точиться боротьба між мовою державною (датською) і народньо-норвезькою. Остання все більше й більше розвивається, має вже чималу літературу, газети, театри. Має своїх пропаґаторів і прихильників і захоплює все більші й більші позиції.

Зараз обидві мови — ріксмол і ляндсмол існують як рівноправні для всіх установ Норвегії. При чому, в місцевих самоврядувальних органах, де населення більше користується ляндсмолом, там усе діловодство, школа, навіть таблички у вагонах мовою ляндсмол. Навіть теперішній президент Норвезької Академії пише свої праці виключно мовою ляндсмол.

Але на сьогодні основні літературні й культурні сили все ж користуються ріксмолом. Запеклої боротьби, крім культурних форм, між цими двома мовами нема. Пролетаріят користується в своїх виданнях тією й другою. От чому й «Клярте» містить статті теж обома мовами.

Між ляндсмол і ріксмол багато більша ріжниця, ніж поміж ріксмол і шведською мовами.

Як виросла ляндсмол

Перші твори народньою мовою змальовували, головним чином, побут норвезького села. Письменники, що писали ляндсмолом, здебільша сами повиходили з низів, уміли торкнутись найжиттєвіших узлів тих народніх мас, звідки сами повиходили, писали приступною селянству народньою діялектичною мовою. Такі письменники із старого покоління, як Й а н Л і н е стали дуже популярними в масах.

Визначним автором-сатириком і побутовцем старого норвезького села, що руйнувалось під впливами міста й нового промислового розвитку країни, був Й о г а н Б о й є р. Відомі визнані письменниками ляндсмолу є романіст К о н р а д Д а а л ь та новеліст і романіст Я к о б Б ю л ь. У 1928 році вийшло багатотомне видання всіх творів Якоба Бюля і на вітринах були виставлені портрети його. Найвидатнішим поетом, романістом і драматургом, що писав народньою мовою треба вважати Арне Гарборґа.

Але тим часом, як література ляндсмолу шириться в низах, буржуазний літературний верх, що гримить не тільки в Норвегії, але й поза межами її, пише ріксмолом.

Розквіт норвезької буржуазної літератури, Б'єорнсон та Ібсен

Найвищого розквіту досягла буржуазна норвезька література літ сорок-п'ятдесят тому, коли гриміли два вожді літературної думки Б'єрнсон та Ібсен. Б'єрнсон ще визначився як журналіст і могутній оратор, що мав великий вплив і на політичне життя Норвегії. Він, як і та культурна молодь, що йшла за ним, належав до тодішніх крайніх лівих суспільно політичних сил. Вплив Б'єрнсона в Норвегії багато більший, ніж Ібсена. Бє'рнсон, що спочатку кликав до сільського побуту, змальовуючи життя села, ідеалізуючи його, потім перейшов до творів загадково-фантастичних. Це виявилося особливо в його драмах. На той час запанував, не без впливу Ніцше, містично-психологічний напрямок.

Роля Б'єрнсона та Ібсена полягала в боротьбі із зашкарублими підвалинами суспільного життя. Крім того, вони, користуючись датсько-норвезькою мовою, багато зробили для зміцнення зв'язку між скандінавськими народами. Але тим часом, як Ібсен уникав специфічно-норвезьких слів, Б'єрнсон усе більше відступав од датської мови, вживаючи специфічно-норвезьких слів, узятих од народу (ляндсмол).

Б'єрнсон був зв'язаний з найбільш визначними проґресивними письменниками Европи. Так він був зв'язаний не тільки почуттям солідарности, але й дружби з Анатолем Франсом.

Б'єрнсон, як представник старовинної норвезької аристократії, виразник думок наступаючого промислового та фінансового капіталізму, не міг оцінити майбутньої ролі пролетаріяту.

Це видно хоча б з того, що під час процесу Дрейфуса, коли Золя й Франс були напочатку тими

небагатьома, що виступили в оборону Дрейфуса — Б'єрнсон прийшов на допомогу Франсові, піднісши знамениті слова: «Віддавши своє ім'я на оборону Дрейфуса, Анатоль Франс своїми білими, випещеними руками зробив більше, ніж мозолясті руки робітників».

Секретарка А. Франса — Кемері змалювала дуже зворушливими словами, як у Парижі прощався Франс із умираючим Б'єрнсоном, що його називали славою норвезької нації. Кемері пише:

«У великому ліжку лежить Б'єрнсон — оцей „північний лев з білою гривою". Ми любуємось просторим черепом, опуклим лобом і всією гордо-закинутою головою. Передсмертні тіні пробігають по могутньому лобові, орлиному носові, запалих очах і зникають у зморшках. В благородній формі рота немає старечого, лише вигнутість губ говорить про вік. Ми не сміємо ворухнутись. Нерви натягнені, чутливість загострена, ми бачимо, що Б'єрнсон прокидається.

«Він скупчує м'який і печальний погляд на Франсові, що стоїть у його ногах та пожадливо дивиться на Франса, немов хоче наблизитись. На обличчі Б'єрнсона можна прочитати страх перед проваллям свідомости, звідки він хоче вирватись, щоб поговорити з Франсом. Лоб Б'єрнсона вкривається потом, тремтячий рот з трудом вимовляє: „Ви Франс... Ви Анатоль. Ви... Яка людина... яка людина... який митець..."

— Не говоріть із ним, — сумно каже його дружина,— він все одно не чує. Дайте йому зрозуміти знаками, що ви до нього прихильні. Він хотів би, щоб увесь світ його розумів і любив.

«І Франс тихенько нахиляється до хорого тим м'яким рухом, що притаманний лише Франсові. Він зрозумів останнє бажання Б'єрнсона. Захоп-

лений владою дивного високого хвилювання, він довго і ніжно дивиться на хорого — і притискає кволу руку умираючого до свого серця».

Мої критичні сентенції

Нехай мені пробачать мої любі читачі, що я один раз зробив таке: взяв чесно сторонню цитату і вклеїв її до книжки, замість того, щоб оглянути всю сучасну норвезьку літературу. Я торкнувся лишеількома словами її буржуазного розквіту, зупинивши головну увагу на Б'єрнсонові. Але поперше, я в норвезькій літературі хочу бути таким, як Коряк в українській, подруге, це мені можна пробачити, бо я ж роблю нальот на Скандінавію — рейд, і, нарешті, наша книжка — не про літературу, а про випадкове химерне життя людське, отже хай вона й буде трошки химерною.

Нещастя — кому здати ключі?

Мене розбудила білява фрекен — адьютант фру Торкільдсен — так рано, як я того прохав, щоб своєчасно поспіти на поїзд. Бюро Баннета, що йому телефоном замовлено білет до Берґена, на моє прохання влаштувало місце коло самісінького вікна, щоб усе можна було бачити. Білет лежав уже на столі, фрекен пішла. В кімнаті в електричному освітленні стоїть приємний ранковий холодок, що гонить назад у постіль, де ще теплі виємки — сліди недавнього лежання тіла.

Будинок ще спить, фрекен десь щось робить, і я не маю кому віддати ключі од кімнати. Я довго шукаю когонебудь у тихих сонних коридорах, але годинник підганяє робити якісь остаточні заходи і я роблю так: ключі залишаю на столі, біля ключів — крону, беру валізи і йду. Анікогісінько.

Лише на вулиці я зустрічаю кількох робітників, що заспано йдуть до зупинки трамваю.

Для мене було дивним, — як то залишити ключі, нікому їх не передавши, — але для Норвегії це явище звичайне. В Норвегії і Швеції в столовках чи на вокзалах кормлять так: бери, що стоїть, скільки хочеш їж, а потім плати загальну плату за сніданок, чи за вечерю, чи там що. Коли ж ведуть окремі розрахунки, то після ти сам кажеш, знаючи ціни, наскільки ти наїв — платиш і йдеш, а то й просто залишаєш гроші на столі — і нікому і в голову не прийде, що треба перевіряти негайно правильність, що то може хтось обдурити.

Ви вибираєте листівки з краєвидами. Вас лише запитують, чи ви знаєте скільки одібрали. Коли знаєте — вам одразу ж загортають не перевіряючи. Перевіряти — було б образою для вас. Традиційна чесність, вихованість і чемність без тіні підлещування, спокійна і певна самоповага, що не дозволяє бути норвежцеві гонорним — ось основні риси поводження в Норвегії. Як це в них сталося, що з розбійників, колишніх прадавніх піратів — норманів вийшла отака чемність і чеснота?

Робітники на працю — ви на вокзал

Іду затемненою вулицею, — сіріє нахмурене небо. Іде все народ у кепках: на працю. Легко одіті, парусові кольору хакі френчі. Ось розкритий кіоск. Все стоїть непозамикане, лише з прилавка з-під скла забрані продукти споживання. Значить ніякого хуліганства? В щілині дверей, чи за ручки, позатикувані вранішні газети. Робітників — повні трамваї. Куби вантажних авт із хлібом, ковбасами й овочами—роз'їжджаються по крамницях.

Нарешті вокзал.

СКАНДІНАВСЬКІ АЛЬПИ

Скажений гід і Скандінавія

Дорогий читачу, я продовжу своє малювання Скандінавії традиційним «з вікна вагону». Бо що може дати яркіш загальний вигляд, у масах, ляндшафту якоїсь країни, як не охоплення її протягом бистроминучої одної-другої доби під час руху швидкого потягу, що невгаваючи, в сучасних темпах, як несамовитий гід, показує вам все достойне вашого ока, накладає враження одне на одне, нагромаджує факти проти вашої волі, синтезує й купчить їх одразу — і несподівано сами для себе одним махом можете схарактеризувати й одрізнити основну картину якоїсь, припустімо, Польщі й Норвегії, Франції та України.

Отже гляньте, ми летимо з вами із швидкістю кількох десятків кілометрів на годину добре зорганізованим поїздом, поставленим на широку колію, як у нас, а не в Німеччині — і тому з дуже вигідними сидіннями і розпологом місць. Звідси вам краще видно ту оригінальну й симпатичну країну колишніх вікінгів, що багато раніше за Колюмба відкрили Америку і, сами досить повільні, втелющили колись іще повільнішим хахлам свого Рюрика і К-о. Я не певен, чи це не були часом шведи. Але в усякому разі, вони були скандінави, що ще й зараз ведуть досить схоже життя між собою на одрубах Европи, огрівані пічкою Ґольфштрому, обдаровані ґрандіозними камінюками замість жирних степів і цяцьковані такою побутовою й поширеною електрифікацією, якої не знають найкультурніші країни Европи й цілого світу. Звичайно, що в таких умовах могло наплодитись — переважно бльондинів і, підкреслюю, бльондинок із золотистим волоссям — всього 2.797.827 чол. (на кінець 1927 року), цебто стільки, як в одній колишній губерні, і тому ми мало про них знаємо (ми ж сорокаміл'йонові з гаком), хоч Норвегія дала світові Ібсена, Б'єрнсона, Гамсуна, Мюнха, Амундсена і багато інших великих постатей. Чому дала,— про це ми трохи вже говорили.

Але поїзд наш не вгаває, все мчить і мчить, він уже далеко одніс нас від столиці Норвегії Осло в напрямку до фйордів, Атлантійського океану й другого найбільшого міста та порту Берґена.

Дорога до Берґена, де пічка Европи.

Дорога мчить вирубаними в камінні коритами, то біжить узбочиною гори, мов по карнізу, то вибіжить просто на пагорок, що в системі цілого невеликого кряжу. Тоді ви бачите стерті, згладжені опуклості горбів укритих лісом. Колись тут повз льодовик і стер, зрівняв гострі шпилі.

Ліс — ялина й сосна, у видолках озера, на рівніших місцях картаті поля, де зеленіє озимина, або особливо яскраво зеленіє ще не зібрана брюква, де кучерявими камінцями лежить бліда зелень капусти, що її місцями починають уже рубати. Сьогодні перше листопада. Половина полів рівненько поорані. Ось річка, що край озера перепʼята пловучою одгорожею, де скупчилося багато будівельного лісу — кругляків. Сплав. Ця одгорожа

теж з великих кругляків скутих залізним кільцем між скобами, вбитими в кінці тих кругляків.

Ось поїзд біжить по мальовничій кручі над озером, гладеньким і суворим, де відбилися перекинуто гребіні лісів і накопичення каменю. Але всюди над лісом, як око сягає: в різні боки розбігаються знайомі вже нам танцюристі залізно-кружевні електрощоглі для високого електропруду помальовані на червоно. Вони високо піднімаються із зеленої кострубатої чуприни лісу. Ті червоні електрощогли прекрасного конструктивного плетіння, підкинувши вгору дві руки, мов балерини в танці летючих лебедів, перекликаються одна з одною, зв'язані канатною павутиною проводів. Поїзд обминає кам'яні кручі над озером дуже просто:—він угризається в них і, пробігши тунель, вискакує з другого боку, щоб знову показати чудесну картину озера.

Сивина в зеленій щетині й т. ін.

Дорога йде все вище й вище. Туман, як вата на темній лісовій щітці гір. Близько паморозь по рівній траві опуклих, як груди незайманости, горбочків. Далі, вище — тут ледве помітна сивина в тупій голчастій щетині ялин і ледве чутний скляний нальот льодового пороху на шоколядних різочках беріз, що на білій, короткій ніжці, скачуть понад пінявою кам'янистою річкою. Вже річка вище від поїзду і скаче до нього з гори сердитим білим водоспадом, але не зачепивши, влітає під місток.

Всюди, лісом чи полем, по узгір'ї чи понад кручею біжать і звиваються чудесні шосовані дороги, рівно обкладені кантованим камінням, що в небезпечних місцях пов'язані ще й залізною рейкою. Від того в Норвегії добре розвинений автотранспорт, а може й навпаки. Дороги з досить частими чорними жучками авт то наближаються до залізниці, то забігають у ліс. Під лісом трапляються багна й мочари. Часто вони порізані ровами й осушені, а місцями це не помагає. Тоді клейкий мул тече з них, мов з якогось земляного нариву. Кам'яний ґрунт тримає на поверхні воду, утворюючи ту силу озер, болот і мочарів, що заховуються від ока в лісовій чуприні.

Як вони поводяться на тлі краєвидів

У вагоні, відкривши вікна, група, очевидно студентів, чи може робітників (трудно розрізнити) співає в один голос, жартує та регочеться. Один таки певно робітник (руки металіста) з придушеним носом, як у знаменитої Роденової скульптури, бойовий парняга, заспівує. Він навіть не бльондин. Поруч на м'якій лавці третьої кляси сидить молодий чоловік із мідяними просвітами в темнуватому волоссі, стиснувши зубами по-англійському тупу люльку, читає якийсь англійський бульварний журнальчик.

Взагалі в кожному кіоскові на першій станції чи в місті ви дістанете не тільки норвезькі ілюстровані та універсальні журнали й газети, але й англійські, німецькі, навіть французькі журнали й газети. З чужоземних особливо розповсюджені англійські журнальчики та вагонні романи. Читають їх — поперше туристи, подруге — свої тубільці. З кожних десятьох чоловіка норвежців, що ви їх зустрінете, як правило, один говорить німецькою, другий англійською мовами, а то й обома разом, і як чемно вам відповідають, — увесь час згадуєш своїх!

За вікнами озеро, мов на нього хтось тихо надихав — запотіло дрібними ритмічними вгнутостями, що зберігають, однак, іще чистими перекинуті відображення лісу. Крізь вовну туману на верхів'ях прокочується волохатий жовток сонця, великого як морський їжак. Порожистий біг річки раптом робить стрибок убік і попадає в чорну кам'яну закрутину, утворюючи водоспад, половину якого перехоплює червона, як буряк, електровня і якийсь, мабуть паперовий, завод.

Все далі біжить бурливий потік, підстрибуючи гострим шумовинням, згортаючись у зазубрини прудкого стрижня та розпливаючись у широку й швидку паводь півозера.

Рух води скеровують дерев'яні заставки з кругляків, набиті камінем. Всюди видно невтомну працьовиту руку людини, що все доглянула, передбачила і скерувала на свою користь.

Коло станції міста Генефос — величезні склади білої бібули, пов'язаної в тюки. Дві білі, як та бібула, столітні старушки, взявшись під ручку вийшли на перон прогулятися. Їм допоміг зійти, як чемний лицар, кондуктор третьої кляси, і скинувши шапку залишив їх, щоб робити далі якесь своє діло. Здається ніде в світі ви не побачите стільки дуже старих людей, як у Норвегії, при чому вони сами ходять, їздять, щось роблять і навіть в Осло, де рух автомобілів і трамваїв схожий до якогось ритмічного розворушеного мурашника, цих старичків чомусь не давлять, не кажучи вже про дітей.

Коли не для вас, читачу, то для автора, проїханий шлях уже дав стільки вражінь, що їх детально і не згадаєш, тим більше не запишеш, але накопичення їх натискає й просить зробити хоча б часткові підсумки.

Країна в масах: камінь, вода і — не біда!

Отже основа країни в цій частині — (як і в інших) дикий, порепаний, суворий камінь. Його так багато, що його не помічаєш, а ловиш підсвідомо й нотуєш інші, рідші образи й деталі: мох, дерева, озера, будинки, людей, табунці хитрих якихось овечок, що як коні й кролі водять вухами та щулять їх, дороги й велосипедистів, а високо над лісами, втроє вищі від їх танцівниці корально-червоного кольору конструктивні електрощогли, далі електричні трансформатори, що для якогось хуторця чи ферми перетворюють енергію високого пруду на низький, загальноевропейського вигляду чоловіки і пухнасті дівчата з міцно-розвиненими ногами лижниць.

Отже, коли без тих деталів — то основа країни суворий камінь, що настирливо стирчить і лежить усюди дрібними, великими і гігантськими шматками, створюючи одну могутню симфонію гранитів. В щілини й видолки того могутнього й мрачного каменю позападала тепер вогка земля, немов колись навіяна сюди вітром —буревієм. А в ці щілини позатикались і ростуть собі ялини, берізки й сосни, до каменів прилип мох, що іноді виростає й купчиться чималенькими сіро-зеленими корчиками, і, мов якась кам'яна екзема точать шкіру гранитів лишаї, перериваючись у маленьких розколинах кущиками трави.

З того корчистого попелястого моху роблять круглі, як величезні бублики, вінки, оздоблені ялиновими шишками. Їх продають на базарах, у квіткових крамницях і похоронних бюрах.

В розщілинах каменю збирається вода, що її постачає щире на хмари й тумани небо. Воді нікуди просочуватись у глибину — ото вона збирається в струмки і річки, громадиться в озера й закриті

прісні фйорди, а то й просто кисне мочарами поміж каменюками.

На тому високому й могутньому кам'яному обсягові Скандінавії ледве запліснявілому зверху лісом, мохом та людськими культурами, зрідка порозставлювані червоні, білі й жовті дерев'яні коробочки двоповерхових, рідше одноповерхових будинків, критих черепицею, чи кам'яними округленими платівками, схожими на величезну риб'ячу луску.

Цю основну могутність кам'яного масиву, що йде в глиб землі, порізано ритовинами шляхів колишніх льодовиків. Вони, залляті водою океану, чи хмар, утворюють фйорди й озера, даючи головну дуалістичну різноманітність: камінь і вода, особливо, коли дивитися здаля, з гори, чи з аеропляну.

Озера, особливо в горах, прозорого, блакитного, як розтворений синій камінь, кольору, а в морських фйордах темнозелені, мов сік видушений з хвої. Такими зеленотемними, часто різьб'яреними хвилями, кривими коридорами забігло море в країну каменю, де гуляють морські пароплави, але й тут на рівнині фйордів витикаються репаними черепахами й наростами кам'яні острівки, нерідко так одшліфовані колишнім льодовиком, що ще й досі до них не може вчепитись, як слід, навіть цупкий мох.

Сувора, чудова й могутня картина важкої землі, що її робить легкою, пуховою й ніжною, як весняний сир — снігова чародійка - зима та ще відмінно виглядають горні верхи й кряжі, вкриті вічним снігом.

Смуга гірської зими

Потяг мчить далі. Недавно ми бачили зелені картки полів, зелень лісу, зараз коло станції Фльо

буро-зеленаві лучки, притрушені вже снігом, що надає їм кольору жовтуватої сивини, а ялинам надає вигляду запрацьованих мельників, що цілу ніч товклись біля ковша у своїх англійських військових шинелях, здобутих на Перекопі.

Температура досягає до 0°, бо на придорожних дротах висять разки крапель, а камінь темно мокріє од розставання снігу. Повз дорогу коло городів, а то й полів пробігають тини з жердинок, схожі на йоршевий плавниковий гребінь: жердини й розколоті дрюки одним кінцем упираються в землю, а другим косо піднятим лежать на гужовій перев'язі між двома кілками.

Долина все звужується, стискається й на очах підводиться вгору, поїзд теж. Він має всього п'ять вагонів, з них три пульмани для пасажирів, один поштовий, а один багажний. Коли підемо з перевалу в напрямку до Берґену, то чіплятимуть іще вагони.

Сніг уже не тане, кількість тунелів збільшується. У долині для зору, звиклого до обрію, стає тісно.

Співучим хлопцям набридло товктись і розважатись у коридорі вагона, вони засіли в купе за карти, зайнявши й моє місце. За півгодини вони не втримались і вислали посланця — запитати, може я хочу сісти, адже вони без мого дозволу зайняли місце. Я подякував і зідхнув, а чого зідхнув — угадайте. І зідхнув зовсім не того, що річка зробивши озерце коло берега, обмиває кілька блакитних човників з рибальською снастю: тут у гірських річках ловлять форель.

Збоку на лужкові, що ліг між ліском, стрімчастими скелями і водою, нагромаджені в купи цілі колективи валунів, круглих як хлібини. Їх з лужка зібрав оцей селянин, що з відрами й люлечкою в зубах чимчикує до води.

Після містечка Ґоль річка порожиться та чорними ковбанями лежить у товстому сніговому одіялі, то стрибає водоспадами.

Велосипедисти пропали: тут уже справжня зима. На горі чимало червоних двоповерхових дерев'яних санаторій і готелів для туристів. На ялинах білі снігові лапи з темними дряпатими підошвами. Іде сніг, і гори пропадають у пір'ястій сніговій заслоні.

Камені в снігові загубили свої тяжкі насуплені форми — і стали здобними, заокругленими, м'якими й легкими. Рідке гілля берізки в ніжному перлово-білому вбранні морозного ранку. Супокій і тиша. Тихі лижники й санна путь. Лише річка все дужче порожиться й стрибає, шумить та заюшено піниться, то пускається стрімголов у водоспади, порушуючи своєю одноманітною й примітивною динамікою супокій тихої гірської зими.

Заклопотаний і закутаний у біле потяг кутуляється на гору, залишивши внизу на білій пухнастості, мов вирізану з чорного шиферу та графіту річку. То вона дає електрику цілому посьолкові Гейльо.

Школяр на довгих норвезьких санках, почепивши на них ранця, підстрибує, підпихаючись ногою і мчиться із школи додому. З потяга злізла ціла партія лижників. Приїхали й тубільці з міста — всі з дорожніми саками за плечима. Дівчатка літ 12-13, теж школярки, на таких самих норвезьких санках (довгі залізні полозки) виробляють спеціяльно для приїжджих різні фокуси. Мисливці з собаками й рушницями в футлярах жвавим табунцем вигрузились із вагона. Молочні місцеві Дуняші привітно махають до пасажирів з розкритих вікон санаторій, готелів і просто

жител. Тут все люд привітний, незлобивий, — до того ж гості й спортсмени їх кормлять.

Великий спортовий магазин. Тепле дерево, як будівельний матеріял царює. Далі вже пропала й сосна з ялиною, їдемо попід самісінькою хмарою, іноді занурюючись у її морозний, холодний туман.

Тепер порослі одної густовитої низькорослої й корчистої берізки, що між нею стелеться й плазує дрібненький зелено-шпилький ялівець. Сніг, сніг і де-не-де низькі гірські хатки.

Там, де тунель попід снігом і каменем

Потяг проходить довгими дерев'яними будами, кругом і навіть зверху завіяними снігом. Тут замети такі, що щитами не врятуєшся. Вискакує залізниця над широке, гірське озеро. Край озера губиться й нітиться в сніговій хмарі, поверх якої низько перекочується, як у м'якій вовні, вечірнє, буряне сонце. Тут станція Устаосет. Озеро стелеться далі, голі кам'яні береги. Вітер оголив гострі боки скель, у видолках лід. На озері гостра, сувора хвиля. На березі кілька низеньких хаток, і човни під ними. Рибалки на верхів'ях Скандінавських гір! Вода озера навіть з-під хвиль під мутним освітленням — блакитна, як лазурок з крейдою. Гірське плято. Низькорослі, як та берізка, люди ходять у якіхось мокасинах з перистої телячої шкіри, вище яких, замість панчіх, намотані зеленаві з білими смужками кашне.

Тут люди низькі, не такі прекрасні велетні, як в Осло і його околицях. Норвежці — найвища в Европі раса і, я сказав би, найкрасивіша.

Прошу пробачити мене, читачу, за ці географічні спостереження, алеж мандрівка завше носить в собі велику дозу географізму. Проте, обі-

цяю далі показати вам прекрасну норвеженку і зовсім неприкрашену біду робітичого кварталу Берґена, але треба ж нам доїхати попід тими дерев'яними будами, що, завіяні створюють цілі багатокілометрові снігові тунелі, які переходять все частіш і частіш у справжні кам'яні тунелі. Вони пробивають монолітні ґранітові маси, горби й скелі. Вискакуючи на широке повітря, потяг лише встигає дихнути, покаже на хвилин' краєвид із замерзлим озером і знову ниряє під сніг.

А повітря озоноване, міцне й п'януче. В проривах хмар така невинна бірюза небесної блакиті, як очі дитини. Дикі, голі камені, де здуло вітром сніг, а під ними стрімчасті снігові наві і невимовна білість у западинах. Вона сліпить і змушує надівати гірські темні окуляри.

Потяг шипить своїми паровими гальмами по-гукуючи перед тим, як ускочити в тунель, здіймає білу куряву на одкритому плято, щоб довести навіть тут, під небесами що він кур'єрський.

Ніжні, фіялково-рожеві верхи Фінсе тільки покажуться і потяг знову ниряє в чорну дучку безконечно-довгої дерев'яної буди, особливо надоїдливої, коли хочеться подивитись. Буди переходять у тунель. Далі вискочивши, бачиш — повзе невеличкий льодовичок в озеро, вишкіривши свої льодово-сталактитові зубки. В щілини дерев'яної буди прорибається морквяне сяйво сонця, але навіть воно обривається новим, жорстоким тунелем.

Красота, що забиває дух

16 год. 15 хвилин. Заходить сонце, грохоче тунель. Вихопившись — ах! — перлямутрові гори, зеленава блакить неба, боки гір у жовтовогнистих блискучих контурах: за ними десь сонце.

Ще кілька секунд — і рожевий сніг на маківках гір, золото хмар, зелень неба, сині тіні в ущелинах і на цьому тлі хатка сторожа залізничника. Дерев'яний тунель гадючиться по узбочинах круч, міняючись у справжній, що раптом обривається, і наче для того, щоб дати ухопити повітря паротягові й людям, випускає їх у перлямутрове сяйво. Паротяг лише встигає кавкнути і знову шниряє в тунель — і нарешті кульмінаційний пункт тунельних витівок — ціла станція Галіндальскейд з путями й будинками, маневровими потягами і стрілками під цілковитою, величезною дерев'яною будою, завіяною кругом снігом. Горить електрика, темна сутінь під снігами, а вгорі десь сонце, фарби. І напружено чекаєш, щоб хоч у шпарку мигнув фіялковий силюет гребеня хребта, окреслений зелено-оранжевим тлом.

Іноді тунель пожаліє вас і покаже такий блискучий вибух фарб, що перехоплює дух. Обтерті масиви ґранітів, притрушені снігом, дають узір суворої, вузлуватої, узорчастої дамаської сталі, що ніжно блискає у зеленавих переливах неба з малиновими хмаринками — і все це разом гляне в тяжкий, темний, почервонілий блиск чорного озера з такими ж в'язлуватими крицевими берегами. Береги пнуться й вибиваються з води вверх, заступивши сонце й обрій. Ах, як радісно, до болю споглядати цю моґутню, дику красу!

Ніч у Галіндальській долині

Потяг мчить крізь ніч. Темна гора двома маленькими, ведмежими очками огнів дивиться і стежить за вами. Станція городка Вокстад. Тут найбільший в Норвегії млин, що стоїть над морським фйордом, так що пароплави бортом підходять на

вантаж до елеваторів його стін. Енерґію йому дає водоспад гірської ріки, яка впадає тут же у фйорд.

На станцію, як і в нас, посходилася молодь. Хлопці стоять, як здоровий частокіл, попід стінами, а дівчата зрілі й підлітки табунцями гуляють по перону — і всі разом роздивляються одне одного й пасажирів.

У вікні хати видно, як старий сидить за газетою. Ще в одній хаті сидять за газетами. Молодь гуляє — старші читають. Читають тут дуже багато і всі без винятку. З пасажирів нашого потягу, один, автор цих рядків був без газет і журналів. Читають газети навіть студенти й дівчата.

Злотокоса фрекен, як літературний прийом

Ось у сусідньому купе (III кл.) чудесна, солодка, ніжнотіла фрекен. Вона сидить за газетою і теж читає. Літ їй зо двадцять і зовсім без гака і навіть без гачечка. Губи так і бризнуть здається темною кров'ю (не накрашені), а коли їх фрекен оближе, вони блискають, як чудесні коралі темного кольору, що має багато спільного з кольором трішечки примерзлих блискучих ягід шипшини.

Висока, поставна і повна внутрішньої соковитости фрекен захопилася зовсім не бульварною газетою. В крайньому випадкові, вона могла б в ній читати розділ спорту.

Напроти сиділа мамаша, чи тьотя. Я стою в коридорі, зиркаючи захоплено-впевненим поглядом на фрекен з волоссям зрілої червоноколосої пшениці. Фрекен не може цього не помітити і починає поглядати й собі в коридор.

Я не можу одірвати свого погляду, коли хочете, художника. Бо у фрекен справжні людські

соковиті губи, що притягають і живуть. Її ноги спортсменки, пружаві і м'які вміру, не випинають м'язів з-під виточеної круглости захованої панчохи. На ногах бліді жовті легенькі калоші, так сильно розповсюджені в Норвегії.

Мамаша поцікавилася, куди це дочка дивиться, але якось так невдало виглянула, що я зовсім вдало не встиг занурити своєї цікавости у вікно, де грохотів черговий тунель.

Фрекен почала напружено читати журнальчик, а мамаші чогось раптом зробилося дуже потрібно дістати хусточку з пальта, що висіло у дівчини над головою, але одгорнуте було в мій бік.

Мамаша це пальто розправила і мов ширмою геть заслонила свою пухнасту доченьку. Але й тій тоді наспіла потреба обережно поправити волосся, а круглий лікоть сам собою нехотячи знову одсунув назад пальто. Після цього фрекен ще пильніше зачитала, потім кинула книжку і замислилась.

Все це я бачив, споглядаючи у вікно чудесні невидимі стіни надоїдливого тунелю, що тягся цілих 15 хвилин. Може воно й не личило б брати на свій рахунок замисленість соковитої (малина в сметані) фрекен, але далебі, крім мене в коридорі, нікого більше не було, хлопці захопивши ціле сусіднє купе, галасливо дулись у карти, а всі погляди фрекен, що не попадали в газету, як шпаги стикалися з моїми (то я їх добре бачив!) і, вибиті з напрямку моїми вдарами, блакитною сталлю падали вниз на такі самі біло-рожеві рученята з золотою обручкою й зеленим круглим камінцем у ній.

І прошу вас, — читачу, не заздрити мені, а пожаліти мене. Я гадаю, що в таку хвилину навіть Тантал перестав би хотіти їсти й пити. А ти

червоно-смуглява рідино, що як губку насотала мої м'язи, може ти заспокоїшся, пригадавши холод чистих снігів, блискучих гір, де застиглий прозорий простір притишує бурхливий захват, нагадуючи вічний смертельний холод і спокій. А може якраз через те саме ти й бурлиш, червоно-смуглява рідино, шукаючи далеких рас і забуваючи чудесну сім'ю, аморальність ласощів і афоризми про те, що навіть води з усіх криниць нашої безмежно-прекрасної планети все одно не перепробуєш.

БЕРҐЕН

Місто — і на морі й серед гір

Місто Берґен не даремно носить свою назву. «Берґ» — як відомо «гора». Берґен заліг між горами на фйордові. Фйорд захищено од океану островами-горами. Море залізло в гори. Це утворює з Берґена чудесний, другий по величкості, порт Норвегії, що ніколи не замерзає. Клімат м'який, багато дощів.

Найперше про характер міста.

Берґен — це немов частину середньовічного Гамбурґу взято й перенесено в припортову ділянку норвезького міста. Хіба одна така ріжниця: у Берґені більше дерев'яних будинків, ніж у старовинній частині Гамбурґу, яка зберігає душу й історичний запах Ганзейського союзу.

В Берґені ви побачите чотири-п'ятиповерхові вузькі будинки на три-чотири вікна, що підпирають один одного боками, а вікнами дивляться просто в обличчя морю. Високі, гострі дахи йдуть, як зубці рубля, один коло одного, червоні, черепичні.

Середньовічні торговельні факторії й військові вежі стоять тут поруч.

Це Берґен готики, рибних складів, базару й заморських кораблів,

У Берґені багато німців. Є навіть ціла пристань і ринок, що носять назву «німецький», або по-норвезькому «тіск». В тій частині вулиці не можуть очиститись од невеличкого бруду. Вулички—вузенькі, темнуваті й вогкі. Оцей середньовічний Берґен хмуриться й тиснеться до самої води, куди підходять кораблі з найдальших країв землі.

Квартали крамарів і квартали робітників

Але ось другий Берґен — місто торгівлі, сучасної комерції, банків, бюрів і театрів. Тут широкі, чисті, до неможливого чисті і ясні вулиці, багато сонця, коли воно не за хмарами; посередині міста озеро, — далі бульвари, де грає музика й гуляє норвезький демос.

Високі світлі вікна і зовсім немає тієї похмурої «сучасної» архітектури, як в Осло. Люди нижчі, ніж в Осло, і жвавіші.

І нарешті, найтяжче видовисько Берґена — робітничі квартали. Тут дерев'яні не будинки, а швидше фурґони, що позаставляли вулички, вузькі й темні, як суточки. Тут дощова вода змиває брук. Тут можна лише проходити. Ні деревця, ні оздоби.

Затхла, важка частина міста і тут якраз живе робітництво.

Гострі дахи, бо дощі

У цілому місті, де не глянь — високі гострі дахи (дощі до 1.900 мм. на рік), щоб вода збігала, а щоб вода не наливалась у димарі -- вони обов'язково під покришками.

Місто скупчилось на трьох півостровах (один ледве виступає), що кам'яними пальцями заходять у фйорд. А далі за водою репані гіґантські шишки мов черствий хліб — острови.

По боках, — гори.

Канатною залізницею і назад

Місто найбагатшою частиною притулилося до гори Фльоєн і поспиналось геть по цілій горі, викинувши наверх міський нагірний парк, а в ньому ресторан, що вночі сяє з височини, мов якесь феєричне чудо.

На гору біжить канатна залізна дорога — і ви з ґотики кірх і військових веж та з торговельно-приморського шейкання одразу вилітаєте на верх. Східчастий вагон на канатові, що лежить у жолобках на колесах-роликах, іде круто вгору, як ліфт. Перед вашими очима перекидом пливуть панорами гір, будинків, морських просторів і містків, перекинутих понад залізницею. Берґен між горами і над фйордом мені нагадує Севастопільську бухту. Вулиці покладені на камені, чисті й новенькі, теж нагадують Севастопіль. І навіть те, що ось кілька вулиць і гурт будинків попхалися на високу круту гору, навіть це нагадує Севастопіль. Нарешті, теплаве, ніжне повітря, де в передзимку не чутно замахів холоду, де в листопаді стоять іще зелені кущі вишень, бузини і глоду — і це мені надихає спогад про наш найкращий порт на Чорному морі.

Ранок, десь сонце. Але тут іще смутна вранішня вогкість і тінь.

Лише фіялково-рожевими кострубатими сирами креслять свої контури околишні гори, освітлені звідкись ранковим сонцем. Проте, воно самого Берґена ще не дістало своїми цікавими, проникливими вогневими щупальцями.

Ах, нарешті!

З-за потемнілої гори бризкнуло злотовіясте око. Ніжна ворса проміння — це вії сонця, швидко мигаючи, почали одростати й приласкувати берґенську зелень.

Сьогодні початкові дні листопада. У Харкові вже сніг, а тут зелено, тепло, хоч листя лип і каштанів на осінь уже облетіло до крихти.

Вишні зате ще зелені, як рута. Зеленіє трава щирою оновленою радістю життя, зеленіють грядки коло будинків. Поруч них вічнозелені кущі та чорна зелень плюща поповзла на колонку. На квітнику нахабно цвітуть повновиді троянди, так наче збираються цвісти до самої весни.

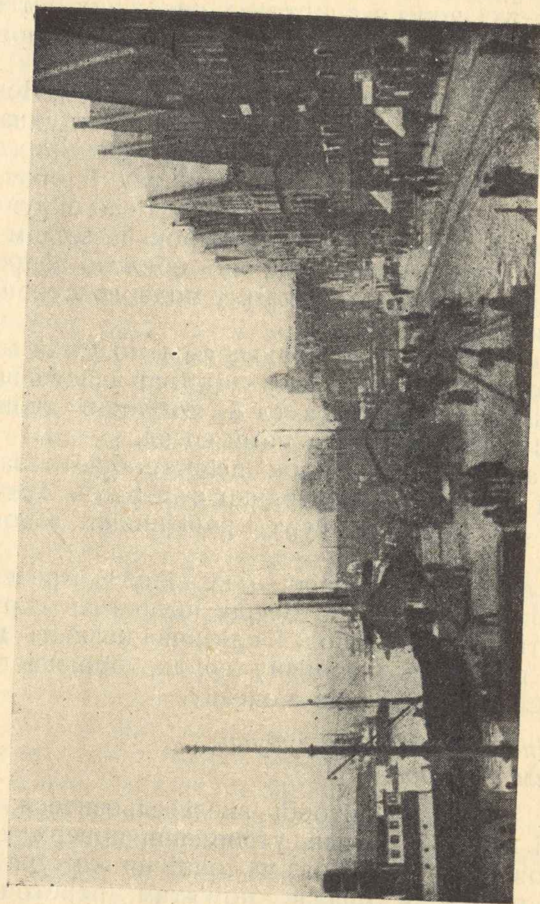
Я щасливо попав не на дощ — і тому маю цілу гаму вражінь од ранньої кримської весни до льодовитої міцної зими на верхів'ях скандінавських Альп, що всього на віддаленні добрих кількох годин. Але ось ми піднялися канатною електричною залізницею на Фльоєн-гору до якої тулиться Берґен своїм правим боком, коли стати лицем до моря.

На горі Фльоєн

На Фльоєні типова гірська рослинність: низькоросла сосна, ялина, веріс, пахучий ялівець — усе це зелене. Густа шерсть трави од приморозків побуріла.

За розливами живого срібла фйордів, за бар'єром шишкуватих островів — відкритий безмежний простір океану.

На гору у міський парк приїхало й прийшло вже чимало люду. Тут сонце, що рідко буває в цю пору в Берґені: отже понаїжджали грітись, ловлять сонце, осіннє низьке сонце, що до того й коротко залишається на небі. Мають наступити велетенські дощі.

Берґенський порт. Праворуч середньовічні будинки.

Тут зараз на сонці, на горі, в парку гуляють сотні: батьки з дітьми, цілі сім'ї; окремі табуни дівчат — усі вони в спортових чоловічих штанях. Гурти хлопців і чоловіків—теж окремо. І нарешті неодмінні всесвітньо-відомі парочки.

Особливо звернула мою увагу одна пара. Вона — типова білявка в яркій червоній кохті з пухнастої в'язаної матерії і в крапчастих шоколядно-сірих штанях в широку клітку. Могугній зад її облягали ці штани, а в деяких місцях зовсім тісно округлили матерію. А поруч такі самі широкі й зовсім порожні штани її супутника, що обвисло збирають у складки сіро-бузкову клітку модного суконного матеріялу.

Під ногами і всюди почувається могутній масив каменю, що витикається з - під трав'янистої шкурки землі гостряками, а то й могутньо дибиться цілими скелями. Поміж ними сосна.

З пагорка на пагорок перестрибують залізні щогли високого електричного струму. Зупинившись, їх оглядає гурт робітників. Сьогодні свято.

На верху гори озеро, одне, друге, третє, мохові болота й мочарі. Всюди шелестять струмки, шумить чатинник (хвоя) і клясична вогкість, що не може всотатись у кам'яну грудь, борюкається з вогкістю сирих вітрів з океану.

Привіт антенам, що гудуть,
вітрам і льодові

По крутій ґранітовій скелі сльозиться вода. Вночі мороз її скував, утворивши поверх каменя льодозу кожуру. Зараз на сонці ця кожура одмокає, розтає й опадає пом'ятим, перетопленим склом, як після пожежі. Камінь після цього залишається чорний, мокрий.

Люди йдуть на гору, мов на прощу. Ось столітній дідусь із дітками. Батько з юнкою-дочкою із збільшено - випнутими під светром грудьми, а поруч хлопчик - синок клясичним підстрибцем. Ще краща юнка в гурті подруг. Гурт хлопців комсомольського типу іде й підспівує. Мамаша з ногами слона і двома дорослими дітьми.

Дітей коло старших усе по двоє. Рідко троє або одне.

Старий і старушка: наївно - трагічна пара. Молоде подружжя. Незалежний працівник. Два службовці. Усім їм навіть тут на горі не холодно. Порозкривали шиї. Лише в піджаках або зелених парусових френчах. Я мерзну в пальті і кашне. Значить вони натреновані на холод. Звиклі.

На самому чолобку гори, що за півкілометра (560 м) — вітер, лід на озерцях, що мене витримує. Два старички, здається, згодні врости в камінь, щоб закурити люлечки. Чиркають сірники.

Будки — ховатись од негоди і будинки, попримоцьовувані дротяними тросами до кам'яної землі. Значить тут на горі бувають страшні вітри. Зараз не такий уже вітер, та й то антени радіостанції (ось вона!) гудуть, як далекий поріг, поїзд і ударений рояль одночасно.

На обвітреному камені в щілинках мох, а в мохові плазує і ховається - стелеться повзучий ялівець, завбільшки як кущі чебрецю, але вже з плодами з добру чорну черемшину. Листки брусквини зелені, як мірт. Чуби рижої трави, схожі на швабру та віхті, стирчать рідкими купинами. Мох бархатний, повзучий, гіллястий, зіллястий, зелено-бурий, блідозелений.

А небо синє, мастке і глибоке, по обрію над морем — опалево-рожевувате. Коли хочеш ступити кудись ногою і є на вибір камінь і мох, —

краще ступати на камінь, бо під мохом обов'язково вода. Це на верховинах Бльомандел і Рундеманден. Не стомлюєшся зовсім. Легені повні до дна — ах! Як радісно видихнути!

Який простір кругом!

Основа — могутній, голий, репаний камінь, могутні товщі каменю, ґрандіозні масиви й непомірна вага кам'яного матеріялу, зрідка запліснявілого ліском. Ці ґранітові масиви, оточені й роз'їдені водою фйордів, що їх підіслало море, в'ївшись у кам'яну грудь. Вона позаливала всі щілинки, всі зручні видолки, утворивши затоки, озера, протоки. Це основа країни. Решта — деталі.

На чотири сторони світу

На північний захід далека неширока смуга океану, блакитно-сталева рівнина ближче, і могутньо-молочна блакить під горизонт, де тьмяна струна натягнуто співає, одкреслюючи небо.

Безумної рівности лінія води не здається мертвою: бо там океан живе, колишеться, зливаючи свої рухи в один невидимо мерехкотливий, „мерцающий" горизонтальний біг лінії води.

Праворуч кривульчастою і шишкуватою лінією побігли і вперлись у воду гори, ясні своєю бузковою височиною. А простір між краєм гір і чистим океаном побито, покошлано, помішано островами, протоками, затоками й мисами. Блискає вода і над нею вже грузне якийсь шишкуватий дракон. Там смуга розбитого бруска блакитної сталі і на ньому гігантська черепаха, що їй недоладно почеплено крокодилового хвоста. І нарешті, цілий ґрандіозний, на півобрію, крокодил, що одгородив своїм довгим черевом увесь той бік острівців, островів, фйордів і проток, утворивши океанові упертий бар'єр, щоб у протоках і фйордах було

затишно, щоб Берґенський порт та інші були, як у бога за пазухою.

Гори розступаються, сходяться й розходяться і в проваллях між ними, далеко в материкові то там блисне вода, то аж онде засвітить сріблянонебесну спину кривуля фйорду.

Гори відступають од неї, то враз зімкнулись і ковтнули її. Але будьте певні, ще із сотню кілометрів глибоченний водяний коридор ріжеться в кам'яних товщах країни, приступний для найбільших пароплавів океану.

Холодний вітер видушує сльози з очей, він напоює грудь, ширить її, і тобі легко, легко, бо цей вітер озоновано сніговими верхами гір, що онде засвітили бліді рожево-жовті свої маяки на темній основі. З-за грифельного та слив'яного з нальотом танцюристого бігу нижчих верхів і хребтів ніжними й легкими прохоплюються ті снігові чисті копці та веселим ланцюгом біжать на північ і губляться, розтають у повітряній димці.

А на захід і південний захід — царює сонце, гримить сяйвом і заливає розтопленим золотом усі протоки, затоки й озера, залишаючи темними купами з надтопленими, спаленими контурами острови й гори на них. Сонце невисоко стоїть, хоч і полудень.

Ось затока, огороджена островом, як величезне озеро. Сонце обернуло цю ковдобину на свій центральний таз, залізло туди і купається, розплескуючи бризки вгору і в боки, так що боляче дивитись.

А далі за темним обрізом кам'яної коси металева смуга золотавої бронзи, що шириться по обрію і, затемнюючись під обрій, обковує своїм металом відповідну частину океану.

Над головою і під ногами

Над головою синь така дзвінка й холодна, що снігові верхи гір, порівнюючи з нею, видаються теплими. Ця синь зеніту стікає вниз на краї, але її не хватає, тому край неба ясно блакитніє, а далі навіть переходить в опалево-оранжеву крайку, що легко торкається співучої лінії води. І коли од зеніту кинути зором униз, то під ногами в довгій долині, поцяцькованій озерцями й укритій міцною й рівною бархатною зеленню лук, між трьома пальцями блакитно-синьої затоки організованою купою лежать коробочки п'ятиповерхових будинків Берґена. По голубих пальцях затоки, як довгасті жучки, повзають пароплави, трошки більші за ці будинки, і шпильки середньовічних кірх чудно, як складені парасольки що поставлені кінцем догори, виступають поміж тими коробками. Повільно пролізе гусінь поїзду і заховає головку в вокзалі, чи пробіжить мушкою авто, чудно мигаючи на смужках вулиць. А люди, просто як маловидима тля, видаються напруженому зорові.

Більш, як півкілометрова височина гори Рундемандена вправляє, мов чародійка.

Захід сонця на горах

Захід сонця. Воно довго жовтобагряним колючим їжаком плаває над темною горою, прокладаючи з океану закривавлену дорогу. Все нижче. Тінь у долині. Місто вже завуальоване легкою темнотою. Перші вогні на вулицях. Кліпнув десь маяк. А в той час тональність гір бурлить і міниться.

Далекі хребти, як кетяги перського бузку, обсипаного якоюсь рожевуватою пудрою. Ближчі гори, де тінь — сині. Над ними клаптики золотих хмарок. Гора рожева легким тоном, із синіми прожилками тіней у западинах, стоїть за плечима. На ній застигли темні ялини, чекаючи удару темряви. Через небо пробігли гарячо-червоні, потім бурячкові смуги і раптом погасли сірим попелом, що потрусився в долину вечеровою млою. Вода фйорду і проток із блакитно - сталевої стала якимсь зеленавим металом, потім сіре живе срібло побігло до темних ґранітових потвор, блискаючи одсвітами зелено-синього неба, що внизу зовсім побіліло і навіть світило цитриновим краєм над сірою, ще яскравою сталлю далекої води. Увесь хаос мінливих фарб і форм швидко почав грузнути у морок і постав перед очима спокійними силюетами, що над ними світились зорі і малинові хмарки в найвищій височині замерзло стояли, як вартові.

Тоді внизу на сірій цинковій воді проліз золотавий жучок пароплава, — докотився гомін його гудка і подався урвиськами. Стало холодіти і завмирати все. Навіть останні парочки подались униз до затишного міського гнізда.

Берґен коло порту вночі

Унизу місто вже сяє огнями, вискакують не дуже бойові, але досить яскраві світляні реклями, ходять трамваї, повні електричного світла, і товчеться вечірня юрба прогулянців, мандруючи аж у порт, звідки мають відходити зараз далекі пароплави. На них гуркотять лебідки, вантажать якийсь вантаж прямо з авта, що доточившись задом до борта пароплава, розкриває своє нутро і безборонно віддає все. Шворки й канати різних ботів кволо висять, прикрашені рідкими ліхтариками. Поспішають пасажири, гуляють гуртками хлопці,

самотні жінки йдуть без страху поміж портовими пакгавзами, і дівчата парами оглядають перехожих.

Крамниці вже зачинені, хіба що якась фруктова торгує. Вітрини книгарень, добре освітлені, скуповують увагу дорослих і підлітків. Кожне по-своєму гуртками обмірковує те чи інше видання й йдуть далі.

Бадьорий матросик, без шапки, потрусив кучерями до пароплавчика.

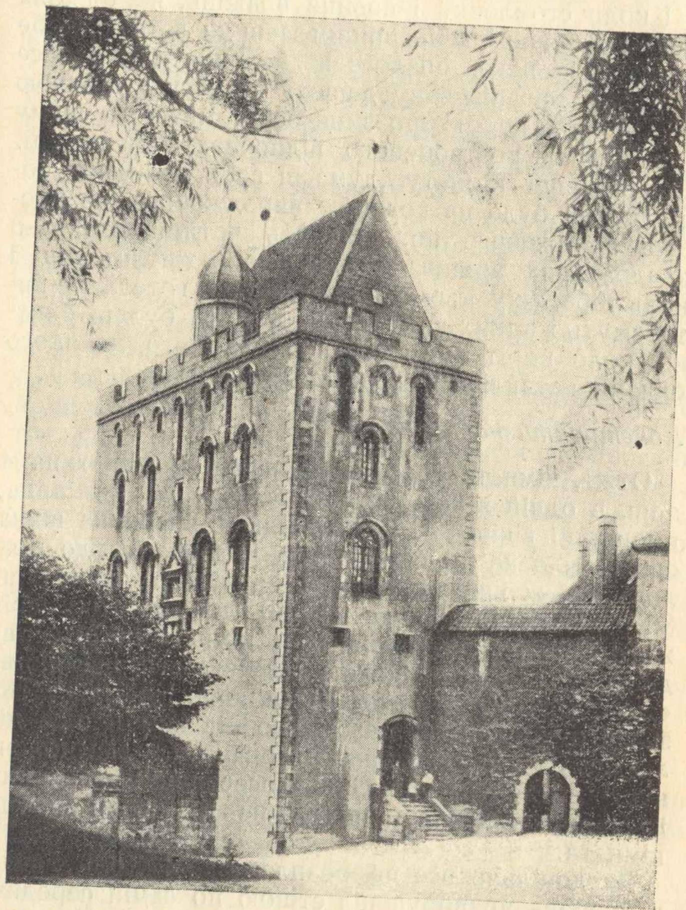
Там з круглого ока ілюмінатора видні руки, що, притиснувши до грудей, витирають тарілку чистим білим рушником (вечеря).

Погукують вантажники, джеркотить лебідка, і здалека з усіх темних закутків фйорду моргають, кивають, вискакують і ховаються, виглядають і грозяться червоні, зелені й жовті вогні плавучих і місцевих маяків. І над усім цим мрійно приплющує та розкриває своє велике око великий маяк на кінці молу під охороною зеленого й червоного низьких ліхтарів , що теж мигають, але не мрійно, а по-діловому: вони на варті.

Попід складами і вузькими п'ятиповерховими гостроверхими дерев'яними будинками, що підпирають один одному боки, стрелили разками білі вогні газових ліхтарів, оддаючи якимсь невловимим зеленим нюансом.

Вся ця злива вогнів од портових, пароплавних, аж до будинків, навіть тих, що невидимі, танцює, вигинається і ламається, відбита в воді затоки.

Світляна бахрома з темної води біжить і гойдається, досягаючи очей, забираючи всю увагу, що не має часу слухати ні цокоту підошов об кам'яні тротуари, ні навіть звуків ріжка авта, що не хоче ніяк тебе переїхати.

Старовинна військова вежа в припортовій частині Бергена.

Думки в конструктивно-організованому готелі

І коли стомлений і повний вражінь, як бджола меду в липневий день, приповзаєш до готелю, тебе легко підхоплює опалого на канапку ліфт і несе в добре організовану дешеву кімнату з гарячою й холодною водою, що змиє осугу міського шуму і залишить розтвореного відпочивати на канапі. І оглянувши кімнату, думаєш собі: коли при соціялізмові буде на кожного виродженого, чи просто вродженого по двадцять чотири отаких-о квадратових аршин організованої житлоплощі і коли тебе, як у цьому буржуазному готелі, не питатимуть жадних документів, тоді ти будеш близько коло воріт омріяного майбутнього, до якого бичами катаклізмів жене людство історія.

Конструктивна кімната

Отже, кімната 6×4 кв. аршини. В стінах на 4 арш. в одній вікно, що займає 6 з 16 кв. арш., пропорції вікна 3:2. Три аршини — височина вікна сягає мало не до самої стелі. Під вікном до підлоги тієї ж ширини ніша, де радіятор огрівання. За радіятором в'юшка надвір для притоку свіжого повітря, що заходить у кімнату нагріте радіятором. В'юшка ручкою одчиняється і зачиняється. Друга стіна теж 16 кв. арш. На три чверті знизу одхоплена карнізом, що під ним площа ділиться на три частини, утворюючи в заглибленнях — праворуч — присінці, посередині умивальник і ліворуч платяну шафу, не займаючи площі кімнати.

Як доцільно все це розпляновано! Коли зайти з дверей—праворуч під стіною по самій середині ліжко, між ліжком і вікном столик для пи-

сання й туалети. Під лівою стіною, теж посередині, кушетка, далі до вікна лавочка для чемодана. Коло кушетки ще столик круглий для куріння зі стільцем. Коло кроваті нічна тумбочка, коло стола до писання ще один стілець. Таким чином од стіни до стіни коло платяної шафи, умивальника й дверей вільне місце, де можна прогулюватись, де легкий доступ до плаття, умивальника й дверей, куди, нарешті, одходять двері, одчиняючись по симетрії під стіну і не заважаючи, коли відчинені. Щоб не стукали, над підлогою у дерев'янім карнізі, ґумові муфти. У присінцях, коли зайти з коридору, праворуч і ліворуч на стінах по крюкові для пальта, вішати, коли хто зайде. Праворуч кнопка по самій середині стінки, трохи нижче висоти середнього плеча і тому крюк трохи далі. Ліворуч крюк посередині. Од землі обидва на мій зріст, коли я в шапці і черевиках ($2\frac{1}{2}$ арш.). Лямпа у стелі присінець по самій середині. У присінцях простий килимчик, що тісно заходить у всі куточки. Він прибитий цвяхами. У дверях ручка й засув. У кімнаті на простінку між умивальником і дверима на одній скляній плянці дві кнопки одна над одною для лямп, а дві поруч, нижче, для викликання служниці й офіціянта. Щоб не переплутати служницю й офіціянта — над кожною кнопкою під склом — властиво на склі відповідний малюнок чепурної фрекен з кофейником на таці, над другою — офіціянт з тацею, вином і чарками.

Коли кнопки електричні стоять вертикально — світло горить, горизонтально — значить ні. Верхня кнопка до центральної лямпи,— нижня — до лямпи над умивальником.

Табличку поділено на 4 частини; на місці поділу— кнопки; зверху й знизу—по ґвинтику. Нижче на простінку крючок для ключа.

Умивальник. Зверху над умивальником лямпа, під нею — в'юшка для вентиляції, закрита решіткою, до неї і вчеплено лямпу. Прямо в заглибленні дзеркало, нижче карніз, а на ньому скляна поличка для мила, зубочисток тощо. Од карніза до самого фаянсового умивальника цілком біла, як слонова -кість, маса, мабуть так пофарбована, що сходиться без усяких щілинок з умивальником, щоб коли розбризкається вода, нічого не намокло. Кран гарячої й холодної води, а посередині ручка відкривати сток води з умивальника чи закривати. Під умивальником ящик — видно для сміття. На другому простінку три крючки на одній осі, але кожен обертається окремо — для рушників. У платяній шафі на височині верхнього краю дзеркала і крюків полиця для капелюхів. Вона поділена на три частини, при чому, од одного з поділень до низу йде вертикальна дошка, що між нею од стінки чотири рівні ящички один над одним для деталів одежі й білизни, а на цілих дві інших частини металічна палка од дошки до стіни з трьома пересувними вішалками для пальта й костюмів. Унизу дверей зроблено продухи, щоб проходило туди свіже повітря. Взагалі свіже повітря нагріте йде з-під радіятора через цілу кімнату аж у верх над умивальником.

Доцільність і прості пропорції

Я не буду вже описувати доцільність, продуманість і чіткі пропорції найдрібнішої деталі ліжка, скажу лише, що переносна лямпа, — сніп світла якої з-під вузького зеленого абажура можна направляти куди схочеш, — може бути поставлена і на стіл і на нічну тумбочку, коли треба писати або почитати лежачи, чи взагалі спати при тихому світлі.

До столу приroблено дзеркало на шарнірах, збоку висить червона бархатна подушечка з перел'ятою рожевою шворочкою — на ній дві шпульки ниток — чорних і білих, а в подушечці голка, пя'ть звичайних шпильок, одна з чорною, друга з білою скляними головками, і чорна англійська булавка. На столі телефон-автомат, що стоїть на книжці номерів абонентів, попільниця, бювар з готовими конвертами, папером і пресом, ручкою, а в столику у відповідній вирізці чорнильниця. Інші деталі так само логічні, продумані, нічого зайвого в прекрасних і простих пропорціях 1:2, 2:3, 3:4. На підлозі суцільний килим. Коштує номер з прекрасною білизною і всіма послугами 2 крб. 50 коп. на добу.

Я вже не кажу про витриманий конструктивно стиль кімнати, цебто спокійно-веселі шпалери, вигідну і без міщанської розбаханости кушетку. В шести поверхах шістсот п'ятдесят таких і багато кращих нумерів, залі, ліфт, убиральні, читальні, ванни,— і все це безплатно, лише за їжу платиш.

Ця шестиповерхова залізо-бетонова житлова машина робить таке приємне, не міщанське, а людське враження, що коли б при соціялізмові, хоч би приблизно... і т. д.,— то, було б, кажу вам, дуже... і т. д.

Їм, скандінавам, соціялізм буде легше будувати, ніж нам, безперечно, тим більше, що ми вже його будуємо.

Добрі інженери й архітекти в Норвегії, навіть, як бачите, сучасні трапляються. Коли б нам таких. Ми зробили б кімнати мабуть трохи вищі і з ширшими вікнами.

Але такої логіки потреб і доцільности в житлі я, признаюся, ніде ще в цілій Европі не зустрічав. Цей готель у Берґені зветься «Grand Hotel Ter-

minus». Після цього хай мені скажуть, що конструктивізм вигадка. Навпаки, конструктивізм спочатку робиться, а потім його називають, це єдиний хвостизм, який я собі прощаю. Це — життя.

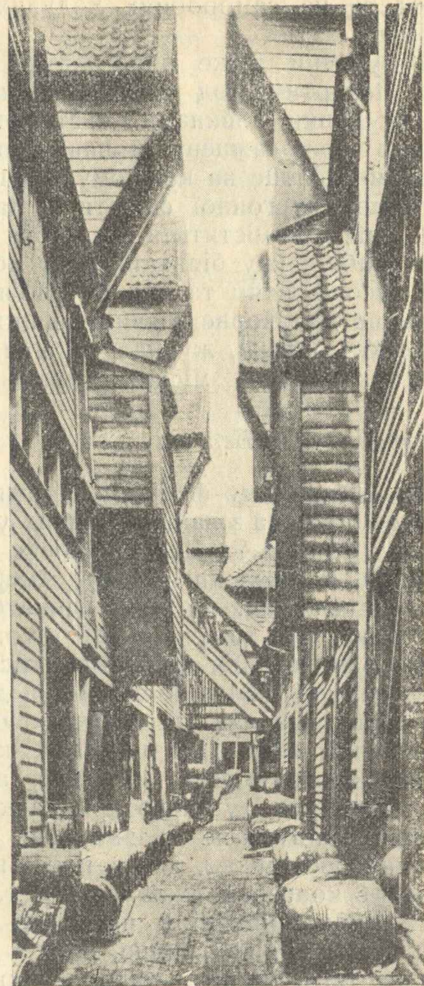
Трудящим — конури

А тепер пригадуєте робітничі квартали?

Тут одноманітні, що іноді різняться побілкою, дерев'яні двоповерхові ящики, тісно набиті живим людським виснаженим створінням. Цими ящиками заставили по саме нікуди весь гористий схил півострова, запакували всі щілинки землі. Їх стільки, як на складі. Повернутись нікуди, побачити сонця не можна. Лише закамарками й спеціяльними щілинками вулиць можна вийти на роботу, а чи влізти назад у цю житлову конуру, приволікши з собою виснаження й ломоту, щоб зразу ж забутись у сні, чи залляти свідомість содою-віскі.

У тих ящиках і конурах живе й виростає нове покоління. Звичайно малеча душиться в тих вузьких тарганячих шпарах вулиць. Ви бачите маленьких громадян юрбочками винахідливими й рухливими, що щось улаштовують з камінців і двох-трьох патичків. Вони табунцями, як рибна малюга, ходять од одного ширшого закутка до другого. Ніхто їх не доглядає, вони сами собі розвага й наука...

Худенькі, сірого кольору обличчя цікаво й недовірливо дивляться на вас, щоб потім знов зайнятись своїм ділом. Вони так хочуть бути дорослими, високими, щоб могти залишити ці шпари міста, виїхати на широкий простір морів, чи кудись далеко в гори, на розробку лісів, у заводи... От тим то вони зараз додають собі росту, стаючи на ходулі. Цілі гурточки дітей на вулиці тупцюють і арти-

Німецький ринок у Берґені, склади, побудовані з дерева.

стично ходять на саморобних ходулях: напевно татко зробив.

Вуличні суточки дуже одноманітні із своїми дощаними потертими од часу стінами, що не знають підмуровки, з вікнами, наставленими одні проти одних через сажневу чи навіть півсажневу ширину вулиці. Лише на кожному більшому розі цієї нерухомої фурґонної фльоти в такій самій дерев'яній уніформі міститься роздрібна крамниця, що продає рибу — їжу бідняків, пару яблук — подарунок і ласощі дітям та інший дріб'язок. І лише характерне для Норвегії явище: в цих же крамницях продають газети, журнали й книжки. Значить їх і в цих бідацьких місцях купують і читають.

Сардинна фабрика в Берґені

Ми йдемо на сардинну фабрику, знаючи, що рибна промисловість одна з найголовніших у Норвегії.

Наприклад «United Sardine Factories», що постачає сардинки й оселедці навіть Америці,— має п'ять чималих фабрик, на яких зайнято близько 1.200 робітників. Це тому так небагато, що електрифікована машинізація заступила тисячі робітників. Компанія виробляє 40 мільйонів дюжин коробок сардинок, маринує й солить оселедці, виробляє риб'ячий жир. При чому ці консерви і коробки не залютовуються, як у нас, а герметично закупорюються ґумовою прокладкою.

Конвайєрна система не тільки дає потогонне навантаження робітникам, але в потрібних місцях сама й сортує консерви, укладає їх і т. і.

Старших віком робітників на заводі в Берґені зовсім небагато. Лише, видно, дуже кваліфіковані залишаються. Решта — молоді робітники й робітниці.

Компанія має своїх три пароплави й багато інших суден, що з моря підвозять рибу фйордом просто у фабрику. Вона стоїть на березі.

Тут рибу солять, коптять, готують, сортують і т. д. й т. і.

Робочий день—$8^1/_2$ год., у суботу—6 год. Показують ванну для робітників, ґардеробу, їдальню, ляборaторію.

Капіталіст аґітує пролетарського поета

Товстий присадкуватий рижий директор фабрики і член правління компанії — Данієльсен зустрічає вас дуже чемно у своєму кабінеті. Ви представляєте країну з необмеженими ринками. Тому загально-норвезька чемність збільшується. Його кабінет прикрашений шкіряними фотелями, де як льозунґ всюди — марка фірми: три морських птахи пожирають аж запихаються сардинками.

Данієльсен, підшукуючи відповідну позу й жести, соковито-скрипучим голосом починає одразу:

— Ви, росіяни, робите велику помилку, що не купуєте у нас сардинок і оселедців. У нас вони найдешевші. Увесь світ знає наші сардинки... (Між іншим, зараз на ринку впала потреба сардинок — може тому така збільшена чемність і проповідницький патос?).

Він аж заходив по кімнаті, тяжко переконуючи мене німецькою мовою.

— Одна сардинна доза на 200 грамів ($^1/_2$ ф.) у нас продається за 27-28 ере (цебто 14 коп.) Наша фірма давала сніданок учасникам «Красіна». Мадам Колонтай їла наші сардинки, ми послали пробу до торгпредства, але замовлень і досі немає...

Він грузно ходив по кабінету, де на стінах висіли картини в ніжних блакитно-бузкових і роже-

во-оранжевих тонах, що змальовували рибальство на фйордах і підвіз риби до фабрики компанії. Замовець визначив темп і тональність картин. Рожевий тон їх світився, як оселедцеве філе, що його принесли мені покуштувати.

— У вас багато народу, наш крам недорогий. Купуйте в нас сардинки й оселедці, — ніжним тоном умовляв мене Даніельсен.

Дзвінок телефона перебив його балачку. Він рішучо й рвучко схопив трубку. Він уже не говорить, а командує в телефон. Я бачу, як ніжним дитячим пушком укрита його лисина і густе біляве волосся лише над потилицею та над ухами. Проти нього картина п'яти фабрик компанії, король і королева обабіч. Поки він говорить телефоном, я запитую службовця, що приніс пробу, скільки коштує коробка:—він не знає!?

З фабрики йдуть, мов паралітики

І ось у цьому організованому куточку капіталістичної машини я, здається, вперше, як слід у Норвегії побачив гостро до болю біду й нужду трудящого люду. Скажений темп конвайєра, що не дає сапнути робітникові, вганяє в піт, ламає людину невмолимою послідовністю і спіхом, бо живу людину приковано до рухів машини, якою там покищо командує не пролетар, а капіталіст. Ця тупа, безглуздо-точна, а головне спішна послідовність, мало не через силу одноманітної й бездумної роботи, наприклад, підкладка кришки до коробки—вона притупляє чуття і розум, як одноманітний стукіт молоточком у голову, що може довести до божевілля. Я побачив змучених, виснажених робітників, молодих і старих, що типовою розбитою ходою клигали додому!

Тут не було соковитих, високих і красивих норвежців з головних вулиць Осло. Це були висмоктані жебраки, що йшли на далеку прощу. Рвана тяжка обув, товсті підошви. Замазана й підлатана одіж. Часто нічим не замасковане синє просотане брудом і риб'ячим жиром штаножилетне комбіне, одягнуте поверх сорочки, та м'ята кепка або чорний «котелок» на голові.

Одного, що я помітив коло обварки консервів, я побачив тепер на вулиці. Він ішов додому вкупі з товаришами і, витягаючи шию, ловив повітря після тижневої варки.

Пройшов один червононосий—типовий, як їх звуть «сода - віскі». Може взавтра він, виспавшись, буде здобувати єдину долю своєї радости, прикрашуючи спиртом носа. Молоді хлопці йшли, нічого круг себе не бачачи, мов спотикаючись (на два метри в хвилину прискорений рух конвайєра клав тисячі в кишеню фабрикантів і розбивав, як параліч молоду силу). Старушки, що сортували рибу, не білі амурчики, як ті, що на станції, чи в театрі, а жовті й вицвілі в повстяних пантофлях змучено шкрьобали до домівок. Руки їм червоні: сіль пороз'їдала, як і в тих кількох молодих дівчат, що табунцем ішли і щось жартівливо щебетали, зберігши ще енерґію для власного життя. Вони, видно, обмірковували пригоди на завтра. Взавтра, коли дозволить погода, їх можна буде побачити на горах у спортивних штанях, як і в чоловіків. Старша адміністрація йде пізніше, після робітників.

Фурґони біди над фйордом

Місто в тумані й димах, що налягли на маленькі, дерев'яні двоповерхові та триповерхові домики кварталів робочої бідноти. Домики купчаться,

лізуть один на одного, як гриби, утворюючи оті вузенькі сажневі й метрові вулички та завулки, що ми їх уже бачили. Можна стати посередині вулиці і ліктями штовхати протилежні будинки. Я так і зробив для проби.

Червоні черепичні дахи. Ні авто, ні візник тут не проїдуть. Брук зразу ж упирається в зелену чи жовту шальовку хати, що схожі, як дві краплі води, на дерев'яні фурґони мандрівних комедіянтів. З вікна у вікно можна подати миску, чи вилити помиї. Можна було б бачити й найінтимніші деталі життя сусіда, коли б не обов'язкові ріденькі фіраночки.

Крім того, обов'язково в кожному вікні типова бідняцька фльора в горщечках: герань, кактуси, фуксії й інше зілля. Це і вся свіжа зелень на тих вулицях. Іноді горщики в мідяних начищених футлярах-вазах, чи порцелянових з малюнками риночках.

Будинки пнуться один біля одного по крутому схилу, дахи їхні майже сходяться своїми козирками і затемнюють хоча б і найясніший день. Ніжні, несоковиті семилітні дівчатка-беззубки, що граються на вузькій вулиці, раптом затихають, коли проходить незнайомий їхній вулиці дядя, такий, як я.

Мила своєю красою і бідністю дівчина перед святом миє віхтем одвірок і стіни свого нерухомого фурґона. Може її доля переселить у сусідній будинок до того розбитого конвайєрною системою парубка, що прошкандибав зараз. Бо якраз тут розходилося те робітництво, що працювало на консервній сардинній фабриці.

І так боляче було за страждання поневолених капіталістами працюючих, що їх, як нечиста господиня брудні лахи, ховає капіталізм у закутки

чудесного міста, природа відбирає од них ріст і красу і навіть дарові красоти природи, що так чарують у Скандінавії, малоприступні тому змученому людові.

Холодний спрут

У тій північній холодній і послідовній країні завзята буржуазія завдяки своїй «демократичності» щільно підступає до свого робітництва,— вона вміє його виснажувати з тією ж холодною послідовністю скандінава, витягати соки з трудящого організму завдяки електричній машині. Це робиться так, як норвежець витягає матеріяльний зиск із кожної площинки землі, з кожного каменя. Норвезький капіталізм — холодний спрут.

Конвайєрна система на заводах жене і, виснаживши, паралізує людський інтелект у робітникові. Ви бачите, як після роботи, змучений і розбитий, тягнеться робітник до свого дерев'яного фурґона-будинка, що стоїть десь у глухій загнаній частині міста, почуєте, як він... Але ні, давайте краще пройдемось по окремих відділах консервної фабрики і подивимося на потогонну працю хоча б заклепника консервних коробок.

Звичайно, все тут робить машина — і загинає, і затискує, і клепає,— людині треба лише підкладати ті частини, які підсовують під руки конвайєрні механічні струмки або інші робітники. Це щось на зразок подавальника до молотарки. Але машина йде прискореним темпом, вона не може чекати. Її робота розрахована на такий темп, щоб чоловік якраз увесь час легко напружувався. І от робітник раз-по-раз одною рукою, вставляє коробку з рибним філе, а другою накриває бляшаною кришечкою і підставляє під машинову комбінацію

на зразок якогось велетенського штампувальника чи швидкозшивника. Хлоп — і коробка заклепана, хлоп — друга, хлоп — третя, — і пішла машинова спішка. Лише підкладай, ледве-ледве напружуючись. Перша година може бути розвагою, друга працею, але шоста обертається в катування. Адже машина йде одним темпом, зовнішній автоматизм рухів, що вимагає під кінець страшного напруження, не вгаває. Години, тижні—це ж мука. Інші частини організму атрофуються од такої безглуздої і виснажуючої роботи.

І от, коли протягом шести день оцей конвайєрний натиск задовольняти, то в суботу йде висмоктаний спрутом чоловік, іде додому. Його рухи розбиті і в'ялі, очі притупілі й запалі. Місяці, роки такої праці — нищать людину. Хоч це й дивно, а в Норвегії серед робітників дуже багато туберкульозних.

Обварювач консервних коробок

Але ось ці консервні коробки йдуть до казанів, де їх обварюють. Автоматичні маленькі елеватори тупо скрегочуть бляшанками, насипають їх у кип'яток казанів. Міцна покришка разом з мішалкою, керована робітником, починає свою акцію над консервами.

Потоки пари й бризки гарячої води вириваються з-під покришки. Робітник, сам виварений і спітнілий, з очима, як у вареного судака, спішить управлятись, мішати, викидати, бо конвайєр гонить, навалює горку консервних коробок,—цього не повинно бути, треба натужуватись. Пара рветься й обдає вогкий одяг, набряклі виварені білі пальці сковзають по підоймах. Конвайєр натискає.

Вуса, як мокра мочалка, розтріпані, загострений ніс так наївно і змучено піднятий догори. Змочене

на лобі волосся збилось липкими пасмами, очі бігають од купи бляшаних коробок до казана й наглядача. Пара рветься, хлюпоче вода, віддаючи обварені коробки, що висипаються у відповідні рухомі засіки. І так з години в годину, дні, тижні, роки. Платня невисока. Лише сім'я приковує людину до цього пекла.

Житла й «квартали»

І ось у суботу ви бачите, як цей обварений мученик, спотикаючись вузенькою вуличкою десь на задвірках міста, йде до дерев'яної своєї халабуди. У нього на вікні стоїть єдина зелень його вулиці у фаянсовому горщикові, схожому на вазу й ночник одночасно. Півтораметрова вузька вуличка коливається по схилу гори поруч з іншими такими ж вулицями, що заставлені дерев'яними двоповерховими будинками. З вікон у вікна цих будинків через вулицю виглядає біда. Будинки під димовим крепом, що налягає з фабрики. Хіба цей робітник вийде кудись на чудові краєвиди глянути? Буржуазний норвезький лад ховає ці виснажені квартали від ока глядача—мандрівника й туриста десь на провінцію, чи в забуту частину міста, але напружену боротьбу пролетарської кляси за право дихати, бути не розбитим працею, бути не отупілим створінням, а живим інтелектом — цю боротьбу норвезького робітника ви побачите з таких цифр.

Цифри конфліктів

У 1925 році в Норвегії на заводах і підприємствах було 84 робітничих конфлікти, де брали участь 14 тисяч робітників. Це для Норвегії з її загальною кількістю індустріяльних робітників — 420 тисяч — цифра все ж чимала. На ці кон-

флікти витрачено 666 тисяч робочих днів. Але в 1926 році справа робить, як то кажуть, криву зростання. Напруженість боротьби пролетаріяту за поліпшення свого життя більшає. Цього року було вже 113 конфліктів і їх підтримали 52 тисячі робітників. На цю боротьбу пішло два мільйони двісті тисяч робочих днів. Це були, як бачите, затяжні страйки, це була боротьба за право жити. Кількістю страйків, робочих конфліктів — Норвегія одна з перших країн світу. Так, не вважаючи на зовнішній спокій, що може криється в самому темпераменті норвежців, ви бачите, як розбіжність між клясою трудящих і капіталом трясе ввесь час ту маленьку країну пропасницею конфліктів, яку вилікує лише велика пролетарська революція. Тому не дивно, що в Норвегії комуністична партія має велику вагу. Пролетаріят хоче приступити і приступить до керування своїм життям у країні голубооких людей, що виварили блакить своїх очей на консервних фабриках та на папірнях світової фірми Бореґорд.

Дрібний народ баркасів і концерти на майдані

Раптом звук пароплава заповнює всю долину, де лежить Берґен. Це нагадує, що під боком порт, а внизу житлових фурґонів коло пристанів плеще прибій. Сюди збігся з різних близьких місць дрібний народ вітрильних баркасів. Щогли їх обплутані й переплутані линвами, шворками й канатами; висять згорнуті вітрила. Баркаси попривозили черепицю, залізо, рибу, знов рибу, ще раз рибу, тесаний камінь, дрова. Прості й бідно одягнуті рибалки тут же з баркаса продають свій улов, піднявши коло щогли намальовану на брезенті назву своєї рибальської фірми.

Для людей з цих бідних робітничих кварталів міське самоврядування влаштовує на центральному майдані міста щонедільні відкриті концерти. Малюга якраз спить, старі робітники відпочивають чи десь на зборах, а що робити молодим, що навіть після важкої праці все ж зберігають лишок енерґії на розвагу? І от демократичне врядування міста влаштовує їм дешеву й приступну розвагу. Під електричним сяйвом центрального майдану й бульварів тротуарами проходжають тисячі молоді, комбінують проміж себе табунці й парочки, балакають і жартують. А оркестра в той час гримить якунебудь увертюру Ґріґа, що ген там стоїть на постаменті, піднявши догори свою гривасту бронзову голову.

І тут численні пам'ятники діячам мистецтва й культури заповнюють зручні місця і розташовуються на бульварах. На широкому бульварі коло театру чудесні витвори Роденового генія перекликаються із скульптурами норвезьких майстрів. Особливо яскравою залишається в пам'яті група матері з сином, що їй на вухо шепче щось її рідний хлопчик.

Стрижені й гарно розташовані декоративні кущі оточують скульптури. Ні смітинки на чистому ґравію доріжок та коло лавок. Так, немов це не громадський бульвар, а приватний садок сердитого власника, одгороджений колючими залізними штахетами. Коло фундаменту театру на високому цоколі стоїть пам'ятник Б'єрнсонові.

Понад Сьорфйордом

Знову вокзал — біг поїзду через місто й околиці. Далі зелені врунисті луги Берґенської долини. На лучках — хитрі білі вівці із стоячими вушками, що щуляться, як у лошаток.

Вузький і довгий, як ріка, Сьорфйорд. Круті півкілометрові береги. Відплив океану одізвався у фйорді, залишивши висіти на прибережному камінні розсмикану повстину бурої водоросли та темні бородавки ракушок. Біля самісінької води халупки рибалок та схованки для човнів і снасти.

Стоїть, як цяцька, дерев'яна кірхочка, а поруч понахилювані кам'яні плитки кладовища, наче перекидні настільні календарі. Порон через фйорд. Пристань і справжні морські пароплави коло неї.

Щоб пройти понад берегом, поїздові увесь час приходиться то ниряти в ґранітову червоточину тунелю, то вискакувати там, де є трохи одлогого місця. Спокійна, певна себе глибочінь води.

Сьогодні хмарно. Покришка хмар увесь час прикриває вінця ґранітового коридору фйорда, од того й освітлення мрячне, вода залізна, гори темнобурі. Лише видолки та лужки лежать густими зеленими врунами.

У Воксдалі, як вам уже відомо, найбільший млин цілої Норвегії. Він гуде й рокоче, насичений турбінною водяною енерґією, що збігає з гір. Під млин, (він стоїть на березі фйорду), до самих елеваторів підходять морські пароплави й беруть борошно. Вагони й пароплави під млином притрушені білим пилком.

Місцями на поворотах колишнього льодовика так вишліфувано кам'яні боки фйорду, що ще й досі до них нічого з рослинности не може вчепитись. Змокрілий камінь голо світить своїми віковічними кульшами.

Потяг забирає височінь

На протилежному боці фйорду видно, як вода, збігаючи дрібними струмками, сьогодні, у похмурий день, ген на височині замерзла, утворивши білі волосяні смуги, що схожі на білі кальцитні прожилки. Верховина гір, мов черстві хлібини попритрушувані цукровою пудрою: на горі зима. З соняшного боку — (ось і сонце) ці гори схожі на місяць у телескоп.

Вода водоспадів — синя, як розведена синька. Вище, вище. Верхнє озеро, закуте в лід, що став зачарованою твердою хвилею. Нижнє озеро, ген під ногами — перекинуло в себе бірюзову глибочінь неба й сірі брови скель.

Жовтаві місячні поля сніжних верхів стоять на сонці, позначені тіневими заглибленнями. Небо над ними, як зеленаво-блакитний одеколон.

Ви стоїте коло вікна і ловите краєвиди. Але коло станції Мірдаль вони несподівано для вас з'являються з другого боку. Кондуктор, що якраз проходить вагонами, зауваживши вашу неосвідомленість, передбачливо й чемно попереджує вас німецькою мовою. Ви перелітаєте на другий бік вагону й — ах! вас ошарашує безумно яскравий краєвид на цілу мірдальську долину, цяцьковану озерами. Але й ці неможливої краси панорами, знову пожираються знайомими вам безконечними тунелями.

Вилітаючи з їхнього нутра, ви одержуєте удар фарб і світла в очі. Гірське сонце, живе й рухливе, як золотий тигр, вгризається вам у зіниці і сліпить вас. Соняшна ярість збільшується од вічних снігів. Всі, в кого є, надівають гірські темні окуляри. Ваш сусіда з могутньо-вирізаними губами, прямовисним носом і підборіддям, що випирає вперед, як кам'яний виступ, зморщив носа й очі, але не хоче відірватись од споглядання.

А соняшний тигр усе яриться й колесом вертиться в брильянтовому поросі снігів.

Станція Фінсе під одіялом снігу. Гори здаються цілком насипаними з цукрової пудри, з виступами сметани й збитих білків. Мороз і — гострі снігові

намети із синіми тінями за ними. Над усім краєвидом осіла масна сизо-біла хмарка, а коло неї танцюють невеликі снігові вихорці.

Смуга вічних снігів. Сонце остаточно сліпить, а міцне гірське повітря, що ллється в розкриті вікна вагона, наганяє непереможний сон серед дня.

У вагоні до Стокгольму

Їдучи до Стокгольму, треба сідати у спальний вагон тільки третьої кляси. У вас буде чудесна постіль, убиральня, краща ніж у Франції в першій клясі, умивальник у купе, вода, світло — словом я ніяк не міг зрозуміти, чому він називається — третя кляса. Речі, пальто, капелюх і все інше висить у коридорі на решітці, щоб не заважати вам у купе. Їх знову таки ніхто не хоче украсти.

Ви замовляєте вечерю. Вам у плетеному квадратовому кошичку з відділеннями приносять одразу все. Тут у термосі окріп, у закритій ложечці заварка, ще в одній комірчині цукор — кожна грудка загорнена в окремий папірець, в іншій одгорожі — тарілка з шинкою, ковбасою і сальцисоном, ще в іншому — масло, загорнене в пергаменовий папір; окреме відділення, де ніж і виделка, серветка; закамарок із сіллю, перцем і ще чимсь.

Усе це портативно розміщується в квадратовому кошичку. Вам досить висунути з стінки купе столика, щоб сісти за вечерю. У вікнах — зима, електрифіковані містечка і т. і.

Цими описами я хотів би викликати в моїх читачів найперше бажання — жити в чистоті й вигідно обставляти свій побут культурними дешевими дрібницями. Треба нам спочатку створити психологічний потяг до чистоти й культурности, до зубної щітки й термосу. Людина, що любить чистоту, не стане брудно лаятись.

ЗОРОВІ УЛАМКИ СТОКГОЛЬМУ

Шведський ранок

Стокгольм (столиця Швеції) на островах і берегах фюрду. Почуваете ріжницю між мовою Норвегії і Швеції?

Ранок. Місто в тумані. Через мости й попід мостами в огороджених коритах пролітають скаженим ходом електричні потяги в глиб країни.

Туман розсмоктує верхи будинків і зовсім випарює верх ґотичної церкви, що її прозоро-вирізьблена кам'яна башта, понижче хреста, здається вилитою з чавуну. Над водою, яка швидко протікає в ґранітових набережних, пропливають крякаючи свійські качки. Літають голуби й сиві чайки. Все місто поперетинано водними артеріями. Центр його на островах.

Знову старе, знайоме явище: припортова середньовічна частина з вузесенькими вулицями, як каньйони, як щілини поміж кам'яними будинками на три вікна завширшки і на п'ять-шість поверхів у височину. Тут темно, брудно. Зараз головним чином містяться тут склади й непевні якісь житла. Тут крамниці й маґазини, де продають морську екіпіровку.

На парадних вулицях і майданах, де парлямент, сенат, величезний королівський палац-замок, опера, теж пам'ятники, як і в Норвегії, але вже воякам та королям.

Великий рух мільйонової столиці. Рух уперед по лівій стороні.

Ранок — значить робітники й службовці з жител перекидаються масами на місця праці: в заводи, в порт, в торговельну частину міста.

У торговельній частині міста увесь час ідуть ремонти й перебудова старовинних вулиць на нові.

Авторух примушує вузькі перехресні вулиці прокладати одну понад одною. Чимало багатоповерхових будинків, дві реклямні башти-будинки на поверхів двадцять. Робітники їдуть одягнені одразу в свої робочі сині штано-жилети, з жовтими шкуратяними чемоданчиками в руках (інструменти, їжа).

Дуже багато мчить на вельосипедах, мотоциклах. У Швеції відома вельосипедно-мотоциклова фабрика.

Багато авт і трамвайних ліній. Розвинуто вельосипедне пересування легких грузів у фурґончиках, схожих на куфри, що поставлені на два колеса,що поруч, а третє ззаду. До нього йде передача. Над цим заднім колесом сідло для сідуна, що, замість руля, повертає за ручки цілого фурґончика і таким чином керує.

Таких вельофурґончиків чимало мотається по вулицях. Навіть свіжу рибу, що ось тількищо її зловили при мені на Ріксдагському бистрику (він, мов поріг, шумує й ятрить кострубаті завороти й клуби біло-пінявої води), навіть ту рибу одразу поклали до вельосипедного фурґончика, і хлопчисько потаскав її, повзаючи од натуги на сідлі, до якогось ресторану.

Рибу ловили зеленими хватками, що на бльочках спускались із довгих, прироблених до човнів дишлів.

Коло королівського палацу (він близько порту) навалені на майдані над водою штабелі дров. Урочисті квартали так чесно утилізуються, що аж дивно.

Вивчання житлових деталів

Але киньмо робити загальні огляди цього великого, багатого й цікавого міста. Ми не зможемо охопити, як слід, його навіть у масах. Шведи для радянських громадян не дають в'їзних віз. Життєві обставини гонять вас, як перелітного птаха. А тому ви йдете в порт, улаштовуєтесь на пароплав «Бірґер Яре», що ввечері одходить в Або, або як шведи кажуть — Обо. Тепер ви цілком морська людина і тому навіть снідати йдете в портовий кабачок.

Коли не можна охопити цілого життя, ви тоді розумно міркуєте, що краще вивчити як слід хоч якусь деталь. По деталі можна трошки судити про ціле, коли ви вмієте за специфічністю деталі — побачити рухи великих законів країни, як по щуптині шерсти вгадати всього звіра. Ми хочемо побачити портових робітників і взагалі відчути смак шведського людського моря.

Ми робимо «Рейд у Скандінавію», цебто заїзд у глибину, нальот, і коли під час такого рейду трапляється невеличка, але цікава станція, що має назву портового кафе — ви обсмоктуєте її так, як слід.

В даному випадку ви маєте портовий кабачок, що носить ліричну назву кафе «Қajutan», цебто «Каюта».

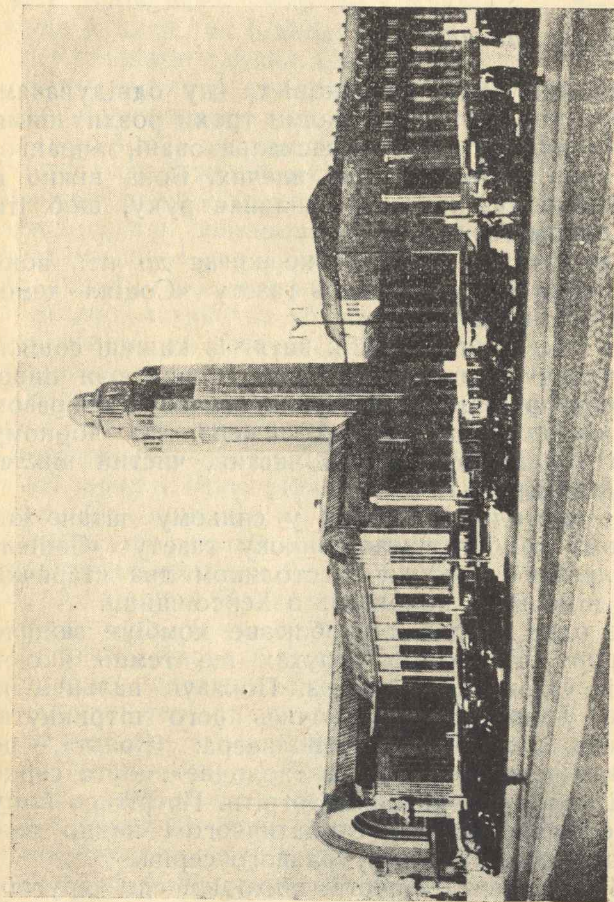
ПОРТОВИЙ КАБАЧОК «КАЮТАН»

По-простому — це буде типовий портовий кабачок, що міститься у півпідвалі. На його великому вікні цілу ніч блимає, міняючи червоне й зелене світло, симпатичний маленький маячок.

Скільки привабливих мрій викликає він у матроса, обвіяного вітрами далекої плавби. Як приємно тут портовому шоферові чи вантажникові, заскочивши з холоду, погрітись і випити чогось зовсім не антиалькогольного.

Зараз у «Каютан» потекла підживитись і погрітись змерзла в туманному ранкові портова робоча братія: матроси, шофери, кондуктори вагонів, вантажники, портові ділки малого калібру — взагалі трудящий і «промышляющий» низ.

Ось один рішучий, незалежний з пом'ятою з ночі мордою. Вуса — сторчаком. У нього одбиті руки сторчать обрубками. Обрубком він катає цигару по мармуровому столику, щоб її краще скрутити і всунути в мундштук, що теж лежить на столику. В нього чорний ремінчик з петелькою на правому обрубку. До ремінця мабуть можна вчепити гирю й битись. Обличчя, вираз, рішучі лайливі, похмурі й скупі вислови наче підтверджують таку теорію. Він уже поладнав ранком якісь справи і прибіг попити кави, погрітись. Замовляє пиво і п'є сам, займаючи ввесь столик. Коли замовляє пива, лається густо й відносно брудно. Але кожну по-

Вокзал у Гельсінгфорсі,

давальницю сласно й оцінюючи проводить очима, а особливо он ту усміхнясту джиґуху, що він її видно вже добре знає, як і вона його.

Портова мадонна

Вона дає життя кабачкові та їжу одвідувачам, ходячи поміж столами своїми трохи розхитаними ногами. Її беруть за руку засмальцьовані, запрацьовані руки в кожанках на плечах. Вона ніжно й вередливо усміхаючись, звільняє руку, щоб іти далі допомагати іншим.

Коли її ніхто не гукає, не киває до неї, вона сідає за столик, бере десь газету «Соціял-демократен» і читає її.

Ось іще один робітник витяг із кишені соціял-демократичну газету й читає, попиваючи пиво. Дівчина, пробігаючи газету, перебалакується разом з усіма столами. Вона стрижена. На чорному платті білий кружевний і чистий, чистий викладаний комірчик.

Ось іще один робітник у синьому штано-жилетному комбіне читає ранкову газету «Соціял-демократен». В кутку за столиком два старички типу німецьких колоністів з Херсонщини.

Ще одне робоче синьоблюзне комбіне зайшло знадвору. Високий. У рухах ще темпи якоїсь праці. Сідає. Каже змерз. Показує пальцем на серце Генрієти, намагаючись його штрикнути. Дівчина каже назву револьвера: «Кольт»,— це значить всього-навсього: «холодне», цебто серце в неї холодне і не може зогріти. Погрітись йому не можна коло того симпатичного і видно вже більш-менш бувалого, білявого серця.

Похитуючись Генрієта підходить до другого стола. Щось говорячи до хлопця і старшого дяді, що сидять за столиком, вона їх обнімає за шиї, стукає головами — і пішла щось брати для них на кухні. Старший глянув косо з-під низу на її ноги, проводячи поглядом і піднімаючи його все вище й вище, як підводять дуло для пострілу.

— Генрієта!— гукає кожанка вслід.

Він їсть, п'є й усміхається. Вона плавкою ходою, похитуючись, спішить рятувати. На чорному платті білий фартушечок, а посередині його бовтається кожаний пулярес, вчеплений до пояса. Він уже повний грошей, як у трамвайного кондуктора, хоч розміром, як дамська сумочка. Він бовтається на ланцюжкові, коли Генрієта проходить своїми розхитаними, молодими ніжками. Це, очевидно, хазяйська дочка, або коли й наймана робітниця, то все ж головний нерв усього підприємства.

Вантажники у брезентових фартухах, засмальцьованих як шкіра, поважно жують сніданок. Генрієта саме зараз у працьовитому настрої. Рухи в неї швидкі. Вона сама задирається, зачіпає, смішить. Ось вона б'є по плечі червоного од питва лляновусого велетня в капелюсі і мов ластівка, змахнувши крильми й защебетавши щось гостре-гостре, відлітає. Вся компанія, що сиділа за столом, зайшлась од сміху.

Генрієта могла б бути блискучою комедійною актрисою, чи може навіть характерною артисткою. У неї такі виразні, чіткі й закінчено-соковиті рухи й жести, що захоплюють усю примітивно-чулу авдиторію кабачка. Вона ж нічого не грає, крім життя, але разом з тим це найяскравіша гра, яку я бачив на кону життя. Подруги її, що теж прислуговують, нітяться за її блискучістю, але їм мабуть це й на краще. До них не чіпляються, не липнуть, не заважають працювати. На неї, як на

громозвід, скупчується лірично-жартівливе напруження всіх одвідувачів і вона ловко живе в цій наелектризованій життєвою силою атмосфері. Генрієта легко штурхнула мого сусіда, що тускло сидів коло пляшки з пивом, і що був між мною і нею за перекладача. Чистокровна шведка — вона іншої мови не знала, крім рідної. Сумка з грішми дзвенить і хитається спереду на фартушкові.

Сніданок Джімі Гіґінза

— Снідати? Гаразд! — пурхнула вона і вмить на столі з'явились дві варені, повбирані картоплини, великі, як земна куля, або що найменше — як Рубенсівські жіночі груди, не зовсім круглі, але чудесні. Щоб ці дві шведські картоплини прикрити, треба два капелюхи. Картоплини ледві умістились на тарілці і смачно вибухали кучерявою парою, коли їх роздушувати. Я їх їв цілий сніданок і треба сказати з насолодою. Те ж саме було й за деякими іншими столами. Розміри картоплі такі самі. Значить огородництво у шведів рекомендує себе добре.

Нарешті я побачив справжнього живого Джімі Гіґінза. Він прийшов бідний, намучений роботою, низенький і легко прикульгуючи. В його очах було добре, якесь усміхнене горе та біль, заспокоєний свідомою неминучістю. Білявий шведський Джімі був у чорному котелку і в светрі, покритому потертим піджаком. Він сів і замислився біля своєї пляшки пива вартістю на 17 копійок. Джімі видно, не вспів помити рук і стомлений не звертав уваги навіть на красуню кабачка, що, пожалівши його, особливо тепло йому посміхнулась.

Прийшли замурзані вуглем вантажники і засіли той лірично-журний людський краєвид із цим рідним уже раз баченим у «Березолі» (Бучма) Джімі

Гіґінзом. Один із них підняв два замурзані пальці, як на лекції школяр, що хоче вийти. Але ці пальці ввесь час розходились і сходились, як паща крокодила. Крокодил з двох пальців видно хотів дуже їсти й пити і саме якраз дві пляшки. Генрієта йому поспішила на допомогу.

Знайомі риси

На вулицях нової частини міста, де чудесні бульвари й чистота, ви побачите, як, лігши плазом, на збочині тротуару відпочиває сам один велосипед, чекаючи на господаря. Побачите все те, що можна бачити в найбільших містах Европи, але в значно чистішому вигляді. Комунальне господарство Стокгольму, кажуть, зразкове на цілий світ.

Але не вловлюючи, як слід, специфічних рис, за виключенням хіба добре обладнаних з багатим добором маґазинів в'язаних речей, ви спостерігаєте захід сонця, що робить осінній туман рожевим з бузковими одсвітами, де все пропадає й потопає, як у рожевій безодні, залишаючи неможливо прекрасну гру світляних смуг на воді, де розбито перекинулись надбережні будинки.

Тоді ви поспішате в квартали середньовіччя, портової метушні, що вже гасне в темряві, і натомість запалюється і поблимує червоно-зелений маячок на вікні кабака «Каютан» і де під дверима вже гуляє, немов спостерігаючи красу освітлених пароплавів на воді, здоровий поліцай.

Феєрія ночі на воді гавані

Пильна перевірка закордонного радянського пашпорта, присутність неодмінного шпика в публіці, якого не можна не помітити,—і ми вирушаємо довгими затоками й протоками фйорду в

осінню бурну Балтику. Подзвонив пароплав і стиха забулькотіло водою коло керма. Вся широчінь текучої води заколивалась різнобарвним сяйвом, що його зайвину щедро зливало через край освітлене місто в темно-сріблястий басейн, облямований ґранітом берегів. Золоті, біляві, червоні й зелені доріжки та килимчики, хвилюючись, свіргочучи та зміясто вигинаючись, бігли й звивались коло бортів пароплава, вони зовсім атакували його своєю світляно-барвистою оравою.

Місто зверху, з горбків лляло снопи сяйва, що йшло від реклям вітрин і ліхтарів. Рух пароплава розставляв їх, одсовував і прибирав знову.

Якась багатоповерхова фабрика над водою, освітлена всіма своїми в клітку розставленими вікнами, здавалася здалека темною решіткою, за яку насипали жару. А то можна було б подумати, що якоюсь велетенською семиповерховою теркою заставили рівний золотий вогонь.

Це все світляне багатство вершилося на тлі темного, як сажа, неба. Багато ліхтарів і освітлення,— значить і Швеція добре електрифікована, що цілком відповідає статистичним даним.

Дим маленького катера, що пройшов між нашим пароплавом і яскравою червоно-вишневою рекламою на верху будинка, той дим став зі зловісно-багряними краями та рожево-попелястою серединою. Він підвів догори дві руки, одтягнуті в якусь середньовічну з буфами одіж і на очах розпався на сірі рожевуваті клуби, що лягали на срібно-сіру воду, задихану валочками туману.

Пасажири й пароплав

На палубі стояло кілька жирних, як свині, пасажирів першої кляси і смерділи в холодне повітря

своїми куцими сиґарами. Нервозна спішка посадки на пароплав уткнула їм у зуби сиґару, що продовжувала куріти.

Пароплав уже старий. У першій клясі — червоний бархат і жовте поліроване дерево та рудий горіх з позолоченими ампірними фінтифлюшками. Так не в'яжеться дріб'язок цих бронзових позолочених капітельок з акантовим зіллям — словом уся ця буржуазна старомодна наліпка — з ідеєю пароплавних, технічних конструкцій, яких не в силі заховати ці фінтифлюшки.

Аж смішно стає, коли серед цього дворянсько-королівського гамузу, проходить якась сторчова може сточна рура, що її ніяк не вбереш в акантики.

Ах, як сюди припасувався б чіткий стиль готеля «Термінус»!

Мабуть лише на нових радянських пароплавах ми легко споглядатимемо гарне в своїй доцільності й корисне оформлення.

Третьою клясою на цьому пароплаві чомусь ніхто не їхав. Очевидно в цю пору між Швецією й Фінляндією їздять лише самі комерсанти.

ДО І ЧЕРЕЗ ФІНЛЯНДІЮ

Фінські береги

Десяте листопада на Балтицькому морі було якраз таке, як і треба було сподіватись. Сірий, ледве чутний, зеленавий тон од моря на всьому примітивному оточенні: вода, хмарне дощовите небо.

Фінські кам'яні шхери й острови, так облизані стихіями, що здаються тількищо одцідженою вареною велетенською картоплею в мундирах, ледве присипаною сіллю, там де притрусив сніг. Злизаний камінь плавко вгрузає у воду надзвичайно химерною і покрученою береговою лінією

У щілинах між каменем причаїлася темнозелена, вічно зелена сосна.

Хитра північна природа. Вона раз насотала віття зеленню хлорофілу — і баста. Їй ніколи вовтузитися щовесни, накладаючи зелені шати на дерева, як це робить марнотратна природа там, у помірковaних смугах землі. На півночі сонячних днів так мало, так мало життєдайного тепла. Навіщо витрачати час і енерґію, чекаючи поки то з'явиться листя? Ні,— тільки сонечко гляне, а хлорофіл уже вартує в зелених хвоях. Він одразу змерзло потягається пригрітий і смокче - смокче теплінь у свої смолисті жилочки. О, природа вміє бути економною там, де їй буває тісно! Чекай, поки то

розгорнуться листочки, час іде, тепло тече. Значить краще, щоб була вічно готова хвоя.

Обмиті ґраніти, скупані водою, так ніжно рожевіють з бутильчано-зеленавої води, що перебивають навіть сірі віхті надбалтицького осіннього неба.

Пароплав іде протоками, затоками і нарешті наближається до Або. Це можна помітити по тому, що тут на берегах усе частіш і густіш зустрічаються дерев'яні будинки, схожі на норвезькі. Цілі ділянки очерету стоять над водою.

На берегах березові лісочки, зелені поля, що щиряться крізь осінню, сніжисту золу.

Увесь час коло берега — пристані, купальні. Звичайно, маяки. Нарешті саме місто, порт. Праворуч болота, очерети аж до ґранітового підвищення, що починається ген за півкілометра. Через усе це віддалення на полях прокладена конвайєрна система, що по ній ідуть вагонетки із землею од землечерпалки. Землечерпалка працює, поглиблюючи фарватер до порта. Недалеко коло очерету легкокрилою красунею стоїть велике вітрильне судно на чотири щогли. Це рідкий вітрильний велетень наших часів, з тих, що безповоротно вимирають.

Порт і місто Або

Порт зовсім не гримить. Найбільше впадають у вічі штабелі дерева, дощок під накриттями і без. Вивіз за кордон дерева.

На митниці в Або страшенно уважно перемацують речі. Пакункові з бананами, не зважаючи на запах і мої запевнення, ніяк не повірили, розкубрили (а тут холод і банани можуть страшенно змерзнути). До радянців дуже обережні: сусіди. Чисто. По - російському ніхто не хоче, чи вже й

не вміє розмовляти, навіть на митниці, навіть на вокзалі.

Щоб замовити собі яєшню, мені довелося малювати окремо яйце, сковорідку й примус, решту додаючи рухами.

Місто — провінція. Проте, швидко забудовується, приблизно, як Менськ. Новенькі п'ятиповерхові будинки в стилі примітивно-конструктивних цементових ящиків.

На вулицях багато автомобілів і книжкових крамниць. Представництва Форда і інших автомобільних фірм.

Закордонні, особливо англійські речі, найкраще купувати у Фінляндії, бо сюди безмитовий довіз їх.

Нарід чемний, але по-російському — ні звука, особливо молодь, та зовсім не в курсі російської мови й культури.

Запитують, чи по-шведському вмію.

Із шведами старий культурний зв'язок та й добра торгівля. Так мені в Або, не вважаючи на напружене шукання, не пощастило знайти когось, хто вмів би по-російському.

За містом чимало зовсім нових фабрик і знов безмежні штабелі лісового матеріялу. Вивозять.

До Гельсінґфорсу—воєнщина й інше

Помітно чимало військових, кількість яких, що ближче до Гельсінґфорсу, все збільшується. Вони схожі на військових поляків своєю зухвалістю і навіть нечемністю. Серед них великий відсоток військових матросів.

Характерний малюнок. На голому березі коробочки дерев'яних хаток. Фінське село. Дивно, що на такому відкритому місці так собі просто стоять

хати, криті бляхою. Ріка повновода. Через неї порон. Але пороном перевозять не підводу, а пасажирський автомобіль.

В Гельсінґфорсі на вокзалі, де знову таки силасиленна військових, нарешті заговорили російською мовою. Це був залізничний робітник і офіціянтка.

Офіціянтка з російських аристократок

Вона, побачивши в мені чужоземця, одразу помилилась і заговорила чудесною французькою мовою, але почувши мою відповідь, одразу розгадала. Обличчя їй засвітилось. Вона ще краще з аристократичним акцентом і відповідними нюансами блиснула вихованими зворотами російської мови. В ній не трудно було пізнати аристократку-росіянку, що опинилась на еміґрації — і ось прислуговує в ресторані.

Худеньке й утомлене за день її обличчя бадьоро змахнуло крилами брів. Чорні очі ніжно обласкували все навкруги. Може вона спочатку думала, що я теж еміґрант.

Вона швидко прислуговувала, задавала легкі запитання, тактовно, не торкаючись основного. Але справа все ж виявнялась. Я їду далі, в Радянський Союз. Її теплота одразу зникла, постать натягнулась до сухости, до жорсткости. І холодний аристократичний акцент її гордо карбував лише байдужі, ділові фрази.

Тоді вималювалась вся її змученість, засмиканість життям, нервова худорлявість усього тіла і хрупка непевна напруженість мініятюрних ніг, обутих у черевики з високими халявками.

Час і переживання її раніш пори зістарили. Вона, як мумія, загострено чекала всторонi, поки

її хтось не покликав. Чайових од мене вона не взяла.

Японський баптист, біблія і радянський кордон

Через вокзал, добре збудований, де з різних вікон видно високу вежу з годинником, пройшла екзальтована фінська юрба на перон. Здебільшого жіноцтво. Коло вагону виявилося, що то проводжали японця, очевидно баптистського віронавчителя, що може приїздив сюди на конґрес.

Він смирненько, немов боячись когось образити чи на щось наступити, пройшов до вагонного тамбуру і обернувся, щоб допомогти влізти маленькій мініятюрній жінці-японочці. А юрба на пероні галасувала, щось вигукувала й плескала, налізаючи одне на одного. Проповідник поклонився їм ще смиренніш, не виявивши жадного почуття на масці свого жовтуватого, смугляво-забрезклого лиця, половина якого ховалася під опуклими великими окулярами. Жінки завищали й запікали щось. Чоловіки тяглися, щоб йому подати якісь квіти. Япончик, не зважаючи більш ні на що, обернувся і пішов до свого купе. Як натовп не плескав і галасував — він більше не показувався. Святобливе ханжество чи дійсна безглузда віра з відповідним ритуальним поводженням?

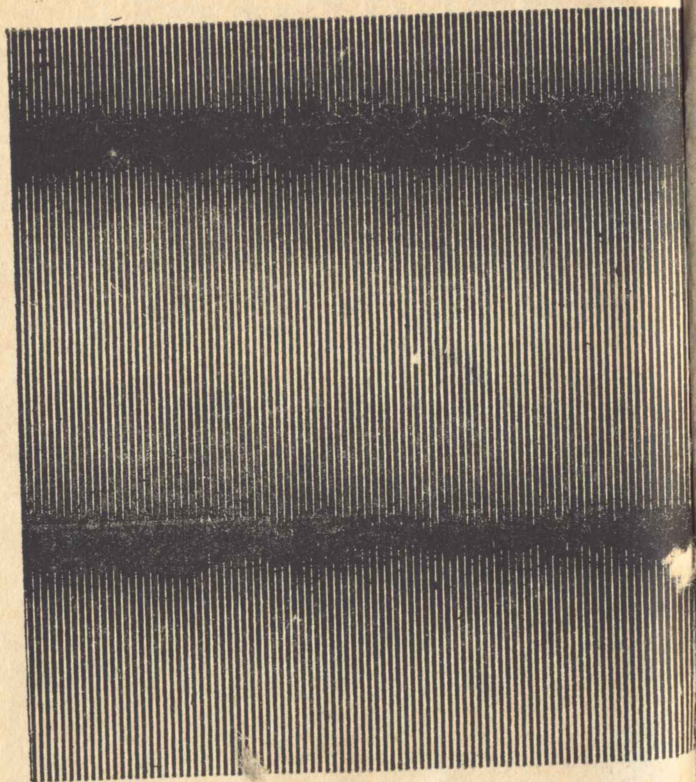
Потяг рушив на Ленінград. Юрба баптистів-фінів біснувалася на пероні, підбігаючи за вагоном. Японський проповідник сидів за міцно зачиненими дверима купе радянського вагону.

Від Терійок і до самого радянського кордону великі дачні місцевості. Але порожні дачі поруйновано вщент. Мертві будинки ще по інерції стоять із забитими вікнами, порослі зеленим північним всемогутнім мохом. Одрізані од Ленінграду дачі вмерли.

На пустелях дачних площ одні фінські салдати ведуть навчання. У вікно на них дивиться японський баптист, стискуючи в руках томик біблії.

Кілька зухвалих фінських військових проходять коридором вагону. Замкнене коло од Польщі до Фінляндії з однаковими рисами воєнщини, що ошкірено поглядає на радянські кордони.

Нарешті чорна вода кордонної річки. Міст. Стоп. Ми на своїй землі: ст. Білоострів. За кілька годин Ленінград. За сутки — Москва, за двоє — Харків. Рейд у Скандінавію закінчено.

ДВА КАРБ. 50 КОП.